

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ.: «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΜΑΝΟΣ ΒΟΣΤΑΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΝΕΟΦΙΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΨΥΧΡΟ ΠΟΛΕΜΟ: ΑΠΟ ΤΗ ΧΙΛΗ ΤΟΥ
PINOCHET ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ *THATCHER* ΚΑΙ ΤΟΥ *REAGAN*»

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ.: «ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
Ειδίκευση: Νεότερη και σύγχρονη ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΜΑΝΟΣ ΒΟΣΤΑΝΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΨΥΧΡΟ ΠΟΛΕΜΟ: ΑΠΟ ΤΗ ΧΙΛΗ ΤΟΥ
PINOCHET ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ *THATCHER* ΚΑΙ ΤΟΥ *REAGAN*»

Εξεταστική Επιτροπή:

Λάμπρος Φλιτούρης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (επόπτης)

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών,
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Μαρία Δαμηλάκου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

Περιεχόμενα

<u>Εισαγωγή</u>	4
<u>Κεφάλαιο Πρώτο: Ο Νεοφιλελευθερισμός στη Σκέψη των Θεωρητικών στον 20^ο αιώνα</u>	11
1. Θεωρητικές προσεγγίσεις και χαρακτηριστικά του Νεοφιλελευθερισμού.....	11
2. Ο δρόμος προς τον Νεοφιλελευθερισμό: γεωπολιτικοί, γεωοικονομικοί παράγοντες και πετρελαϊκές κρίσεις.....	19
<u>Κεφάλαιο Δεύτερο: Η πορεία για την εξάπλωση του Νεοφιλελευθερισμού: Από τα έδρανα της Σχολής του Chicago στον «δοκιμαστικό σωλήνα» της Χιλής του Augusto Pinochet (1973-1990)</u>	23
1. Το κύμα των δικτατοριών στη Λατινική Αμερική τη δεκαετία του 1970	23
2. Η πολιτική και κοινωνική μεταστροφή στη Χιλή του Augusto Pinochet.....	25
3. Τα Παιδιά του Chicago και το οικονομικό θαύμα της Χιλής	32
<u>Κεφάλαιο Τρίτο: Το κράτος «Leviathan» της Margaret Thatcher: ο νεοφιλελεύθερος μετασχηματισμός του Ηνωμένου Βασιλείου (1979-1990)</u>	38
1. Η Μεγάλη Βρετανία πριν την νεοφιλελεύθερη στροφή.....	38
2. Οι πόλεμοι της Margaret Thatcher σε εσωτερικό και σε εξωτερικό πεδίο	39
3. Η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου στο Ηνωμένο Βασίλειο.....	46
<u>Κεφάλαιο Τέταρτο: «Let's Make America Great Again»: Ο Ronald Reagan και ο εταιρικός Νεοφιλελευθερισμός (1981-1989)</u>	53
1. Πολιτική και Οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών: από τον Jimmy Carter στον Ronald Reagan.....	53
2. Η «Νεοφιλελεύθερη Επανάσταση» στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.....	57
3. Η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ.....	63
<u>Συμπεράσματα</u>	69
<u>Πηγές</u>	78
<u>Βιβλιογραφία</u>	79

Εισαγωγή

Σκοπός Συγγραφής

Στόχο της παρούσης διπλωματικής εργασίας αποτελεί η εξέταση της ιστορικής εξέλιξης του οικονομικού μοντέλου της θεωρίας του Νεοφιλελευθερισμού, μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές εφαρμογές και μοντέλα. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος τίθενται συγκεκριμένα ερωτήματα. Σε ποια δομικά στοιχεία διακρινόταν η οικονομική θεωρία του Νεοφιλελευθερισμού και ποιο υπήρξε το θεωρητικό μοντέλο λειτουργίας του νεοφιλελεύθερου κράτους; Ποιες διεθνείς εξελίξεις κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 επηρέασαν και επέτρεψαν την ανάδυση του νεοφιλελεύθερου οικονομικού δόγματος στη σφαίρα της πολιτικής; Η νεοφιλελεύθερη μεταστροφή που πραγματοποιήθηκε κατά τη δεκαετία του 1980 κατόρθωσε να επιλύσει τα προβλήματα της φθίνουσας συσσώρευσης κεφαλαίου, όπως ευαγγελίζονταν οι θεωρητικοί της; Ποια αποτελέσματα επέφερε η εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης οικονομικής θεωρίας στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο;

Βασικούς άξονες της έρευνας θα αποτελέσουν το παράδειγμα της Χιλής, κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης δικτατορίας του *Augusto Pinochet* (1973-1990), της Βρετανίας υπό τη διακυβέρνηση της *Margaret Thatcher* (1979-1990), καθώς και των Ηνωμένων Πολιτειών το διάστημα Προεδρίας του *Ronald Reagan* (1981-1989). Τα παραπάνω παραδείγματα επιλέχθηκαν καθώς αποτέλεσαν τα πλέον ολοκληρωμένα μοντέλα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, τα οποία καθόρισαν τις εξελίξεις του καπιταλιστικού κοσμοσυστήματος. Τα χρονολογικά όρια της έρευνάς μας καλύπτουν την περίοδο 1973-1990, εφόσον το 1973 πραγματοποιείται το πραξικόπημα του *Pinochet* στη Χιλή, γεγονός το οποίο αποτελεί την αφετηρία της εφαρμογής της νεοφιλελεύθερης οικονομικής θεωρίας, ενώ το 1990 διαφάνηκαν τα αποτελέσματα της επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού.

Στο παρόν πόνημα, με τη χρήση της διεθνούς βιβλιογραφίας, του Τύπου και των δημοσιευμένων αρχειακών πηγών, θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε ερωτήματα σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας του συγκεκριμένου οικονομικού και πολιτικού μοντέλου, ενώ θα διερευνήσουμε τους λόγους για τους οποίους αυτό εφαρμόστηκε υπό τις δεδομένες συνθήκες. Αρχικά, θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η διεθνής σκηνή και καθορίζονται οι διεθνείς σχέσεις στη σύγχρονη πραγματικότητα από τη δεκαετία του 1970 έως το 1990, αλλά και τα προβλήματα που προέκυψαν στο εσωτερικό της κάθε μίας χώρας ξεχωριστά. Στη συνέχεια, θα επικεντρωθούμε στην ανίχνευση των επιδράσεων εφαρμογής των οικονομικών και κοινωνικών πειραματισμών, που διαδραματίστηκαν στην λατινοαμερικανική περίπτωση, στη Βρετανία, αλλά και στις ΗΠΑ την περίοδο που εξετάζουμε. Τέλος, θα αναζητήσουμε τις διαφοροποιήσεις ως προς την πολιτική εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού στις τρεις αυτές χώρες - ιστορικά παραδείγματα. Η επιστημονική καινοτομία της εργασίας έγκειται στο γεγονός ότι μελετήσαμε συνδυαστικά την εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, όχι μόνο στον τομέα της οικονομίας, αλλά επεκταθήκαμε στη σφαίρα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, οι οποίες καθορίζονταν από τις διεθνείς εξελίξεις του ψυχροπολεμικού πλαισίου. Προσπαθήσαμε να κάνουμε μία συγκριτική

ιστορική ανάλυση των τριών μοντέλων που εξετάσαμε και να αναδείξουμε τα κοινά τους χαρακτηριστικά, καθώς και τα στοιχεία διαφοροποίησης.

Η προσέγγισή μας χρησιμοποιεί τα ερμηνευτικά εργαλεία της ιστορίας των διεθνών σχέσεων και της οικονομικής ιστορίας για τη βέλτιστη μελέτη και κατανόηση των δεκαετιών του 1970 και 1980, στη διεθνή τους διάσταση.

Ορισμοί και Πλαίσιο

Ο «Νεοφιλελευθερισμός» αποτελεί ένα ρεύμα της οικονομικής θεωρίας, έχοντας όμως ως επιδίωξη τη μεταφορά των συγκεκριμένων επιστημονικών αντιλήψεων, από την σφαίρα της οικονομίας στην αντίστοιχη της πολιτικής. Διέπεται από έντονο οικονομισμό, δίχως ωστόσο να μπορεί να εφαρμοστεί με πληρότητα ούτε στο επίπεδο της οικονομικής πρακτικής ούτε φυσικά στο επίπεδο της πολιτικής πράξης. Το γεγονός αυτό καθίσταται εφικτό, δεδομένου ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν διακατέχεται από θεωρητική καθαρότητα. Η αντιφατικότητα της θεωρίας συμπληρώνεται από ανακολουθίες στην πράξη, ενώ γενικώς υπάρχει διάσταση ανάμεσα στις διακηρύξεις και την πρακτική του.¹

Ο *Milton Friedman* υπήρξε ο βασικός θεωρητικός της οικονομικής φιλοσοφίας που τάχθηκε υπέρ ενός καπιταλιστικού συστήματος, δίχως περιορισμούς. Ο ίδιος αποτέλεσε επίσης την κεντρική μορφή στον σχεδιασμό του κανονιστικού πλαισίου για την «υπερκινητική» παγκόσμια οικονομία. Σύμφωνα λοιπόν με τις αντιλήψεις του καθηγητή του Πανεπιστημίου του *Chicago*, όταν ξεσπάσει μια κρίση, αποτελεί ζήτημα καθοριστικής σημασίας η ακαριαία δράση, όπως και η γρήγορη και αμετάκλητη επιβολή αλλαγών, προτού η συγκλονισμένη κοινωνία διολισθήσει και πάλι στην «τυραννία του *status quo*». Έπειτα από το βίαιο πραξικόπημα του 1973, σε συνδυασμό με το βαθύτατο πλήγμα που προκάλεσε ο πληθωρισμός, οι Χιλιανοί βρέθηκαν σε μία διαρκή «κατάσταση εξαίρεσης», όπως ορίζεται από τον *Giorgio Agamben*, πολιτικής και οικονομικής πολιορκίας.² Δημιουργήθηκε, συνεπώς, πρόσφορο έδαφος για την αντιδραστική θεωρία της Σχολής του *Chicago* και τις πολιτικές αντίδρασης που επακολούθησαν, μία «*tabula rasa*» πάνω στην οποία θα μπορούσε να γραφεί ένα αναδιαμορφωμένο κοινωνικό μοντέλο. Η ευνοϊκή συγκυρία που διαμορφώθηκε στη Χιλή στις αρχές της δεκαετίας του 1970, σε μία χώρα υπό αναμόρφωση, προσέφερε στον *Friedman* το πρώτο πεδίο εφαρμογών της θεωρίας του στον πραγματικό κόσμο.

Με την άνοδο στην εξουσία της *Margaret Thatcher* στη Μεγάλη Βρετανία και του *Ronald Reagan* στις ΗΠΑ, τη δεκαετία του 1980, διαμορφώθηκε η κατάλληλη συνθήκη για την επιβολή της απόλυτης και δίχως έλεγχο λειτουργίας των αγορών, καθώς και την εισαγωγή του μονεταρισμού στην ημερήσια διάταξη. Η πολιτική της *Thatcher*, που συνοψίστηκε αφηρημένα στην έννοια «θατσερισμός», αποτέλεσε το «άρμα» πάνω στο οποίο η νεοφιλελεύθερη πολιτική μεταφέρθηκε στη Δυτική Ευρώπη. Στις ΗΠΑ υπό τον *Reagan*, ο νεοφιλελευθερισμός κατάφερε να λειτουργήσει μόνο μέσω μιας εξαιρετικά ισχυρής κρατικής ρύθμισης με την ακολουθία των επανομαζόμενων

¹ David Harvey, *Νεοφιλελευθερισμός: Ιστορία και Παρόν*, Καστανιώτης, Αθήνα 2007, σ. 12-13.

² Giorgio Agamben, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, Πατάκης, Αθήνα 2018.

«reaganomics».³ Ο θρίαμβος του απορρυθμισμένου καπιταλισμού θεωρήθηκε ότι συμβάδιζε με την έννοια της ελευθερίας, ενώ παράλληλα οι χωρίς φραγμούς αγορές ταυτίστηκαν με τη δημοκρατία.

Οι «Διεθνείς Σχέσεις» αποτελούν έναν σύγχρονο επιστημονικό κλάδο, ο οποίος μελετάει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, καθώς και τα ζητήματα που αναφύονται, ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κράτη και τους λαούς τους. Η διεθνής πολιτική αποτελεί το κύριο τμήμα των Διεθνών Σχέσεων, που ασχολείται με τις διακρατικές σχέσεις (εξωτερική πολιτική, διπλωματία) και τα μεγάλα διεθνή πολιτικά ζητήματα, όπως ο πόλεμος (διεθνής και εσωτερικός) και η αναζήτηση της ειρήνης, η ισχύς και η ισορροπία ισχύος, η στρατηγική και η ασφάλεια, οι συγκρούσεις και η επίλυσή τους, η διεθνής διακυβέρνηση (δια μέσου των διεθνών οργανισμών) και το διεθνές σύστημα.⁴

Ο «Ψυχρός Πόλεμος» επινοήθηκε ως όρος, προκειμένου να περιγραφεί ένα συγκεκριμένο πλαίσιο διακρατικών σχέσεων, μεταξύ των δυο χωρών που αναδείχθηκαν μεταπολεμικά σε υπερδυνάμεις - ΗΠΑ και ΕΣΣΔ-, καθώς και των συμμάχων τους. Κύριο χαρακτηριστικό του ήταν το κλίμα ανταγωνισμού και αντιπαλότητας που αναπτύχθηκε ανάμεσα στους δυο πρωταγωνιστές, καθώς και οι αμοιβαίες προκαταλήψεις και φόβοι. Οι υπαρκτές ιστορικές και πολιτικές ασυμβατότητες που παρουσιάστηκαν, ενισχύθηκαν περαιτέρω από μύθους και στερεότυπα.⁵

Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούσαν τη μοναδική ηγεμονική δύναμη, της οποίας οι φυσικοί πόροι δεν είχαν πληγεί άμεσα, ενώ αποτελούσαν την πιο παραγωγική και αποτελεσματική δύναμη της κοσμοοικονομίας.⁶ Οι ΗΠΑ εδραίωναν την ηγεμονία

³ John W. Sloan, *The economic costs of Reagan Mythology* παρατίθεται στο Kyle Longley (επιμ.), *Deconstructing Reagan: Conservative mythology and America's fortieth president*, M.E. Shapre, New York 2007, σ. 45.

⁴ Οι Διεθνείς Σχέσεις ως επιστημονικός κλάδος έχουν επηρεαστεί από διάφορες φιλοσοφικές και επιστημονικές παραδόσεις των κοινωνικών επιστημών. Αρχικά, οι δύο επιστημονικοί κλάδοι που άσκησαν επιρροή ήταν η ιστορία (διπλωματική ιστορία, ιστορία των διεθνών σχέσεων) και το διεθνές δίκαιο. Από το 1945 και έπειτα την κύρια επιρροή άσκησε η πολιτική επιστήμη στο διεθνές πεδίο, συμπληρώνοντας την πολιτική επιστήμη που διερευνά την εσωτερική πολιτική διάσταση ενός ή περισσότερων κρατών (στο πλαίσιο της συγκριτικής πολιτικής). Μετά το 1970, ο κλάδος απέκτησε πολυεπιστημονική διάσταση (με την προσφορά της οικονομίας και της κοινωνικής ψυχολογίας). Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, άσκησε επιρροή σε μερίδα διεθνολόγων και η μεταθεωρητική προσέγγιση (κριτική θεωρία, μεταμοντερνισμός) που άγγιξε τους περισσότερους κλάδους των κοινωνικών επιστημών, από την κοινωνιολογία και την ανθρωπολογία μέχρι την ιστορία και το δίκαιο. Βλ. Jill Steans & Lloyd Pettiford, Thomas Dietz, *Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων*, Τουρίκη, Αθήνα 2010, σ. 11-19· Andrew Heywood, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Κριτική, Αθήνα 2013, σ. 2-11· Νίκος Βασιλειάδης, *Πολιτιστική Διπλωματία. Ιστορική Αναδρομή. Ορισμοί, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών*, Αθήνα 2015, σ. 15-20.

⁵ Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας (1914 - 1991)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 289-291· Tony Judt, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σ. 51-53· John W. Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου 1945-1991*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 20-24· Mark Mazower, *Σκοτεινή Ηπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, σ. 202-209.

⁶ Στην «Ανάλυση Κοσμοσυστημάτων», η έννοια του κοσμοσυστήματος δεν χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγραφεί το σύστημα ολόκληρου του κόσμου, αλλά αποτελεί από μόνο του έναν κόσμο. Υπάρχουν δυο κατηγορίες κοσμοσυστημάτων: οι κοσμοοικονομίες και οι κοσμοκρατορίες. Η κοσμοκρατορία είναι μια

τους, υποστηριζόμενες στην οικονομική τους βάση, δημιουργώντας τύπους διεθνών δομών, οι οποίες εξυπηρετούσαν τις ανάγκες τους, με αποστράτευση των ενόπλων δυνάμεών τους, και κατοχή, εντούτοις, του πυρηνικού μονοπωλίου. Η συμφωνία των ΗΠΑ με την ΕΣΣΔ στη Γιάλτα (4-11/2/1945) είχε τρία σκέλη. Αρχικά, ο κόσμος χωρίστηκε σε δυο στρατόπεδα, ανάλογα με τη θέση που καταλάμβαναν τα στρατεύματά τους το 1945. Η Σοβιετική Ένωση είχε υπό τον έλεγχό της το ένα τρίτο του κόσμου, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες τα δυο τρίτα. Η διευθέτηση στηριζόταν στον αλληλοσεβασμό του *status quo* και το αμετάβλητο των συνόρων. Το δεύτερο σκέλος της συμφωνίας ήταν οικονομικό και αμφοτέρως οι χώρες συμφώνησαν τα δυο «μπλοκ» να είναι εν πολλοίς αυτάρκη από οικονομική άποψη. Οι Ηνωμένες Πολιτείες προσανατολίστηκαν στην ανοικοδόμηση σημαντικών ζωνών της κοσμοοικονομίας, τόσο για να εξασφαλίσουν την πολιτική υποταγή των υπόλοιπων εθνών όσο και για να δημιουργήσουν τις εξαγωγικές αγορές που χρειάζονταν. Το τρίτο σκέλος αναφερόταν στις στρατιωτικές συμμαχίες. Οι ΗΠΑ στηρίχθηκαν στο ΝΑΤΟ και το Αμερικανοϊαπωνικό Αμυντικό Σύμφωνο, ενώ η ΕΣΣΔ δημιούργησε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Σκοπός αυτών των συμμαχιών ήταν η διατήρηση, εφόσον κρινόταν αναγκαίο, της ανταπόδοσης των πληγμάτων, αλλά και η υπόγεια ή περισσότερο εμφανής, πλήρης καθυπόταξη των επονομαζόμενων συμμάχων στις πολιτικές αποφάσεις της *Washington* και της Μόσχας.⁷

Εν τέλει, ο πολιτικός χάρτης της Δυτικής Ευρώπης μεταβλήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, καθώς πραγματοποιήθηκε μια δεξιά στροφή.⁸ Αρχικά, το 1979 με την εκλογική νίκη της *Margaret Thatcher* στη Μεγάλη Βρετανία δημιουργήθηκε πρόσφορο έδαφος για την εφαρμογή -μέσω της ανάπτυξης μίας επιθετικής ρητορικής- σκληρότερων πολιτικών μεθόδων. Οι εκλογές του 1983 αναδείχθηκαν σε θρίαμβο για το Συντηρητικό Κόμμα και προσωπική επιτυχία της ίδιας, η οποία

μεγάλη γραφειοκρατική δομή με ενιαίο πολιτικό κέντρο και αξονικό καταμερισμό της εργασίας, αλλά ενέχει πολλαπλές κουλτούρες στο εσωτερικό της. Η κοσμοοικονομία αναφέρεται στον μεγάλο αξονικό καταμερισμό της εργασίας με πολλαπλά πολιτικά κέντρα όσο και πολλαπλές κουλτούρες. Πρόκειται για διακριτή έννοια από το «παγκόσμιο σύστημα», που υποστηρίζει ότι υπήρξε μόνο ένα σύστημα στην ιστορία του κόσμου, και από την «παγκόσμια οικονομία», έννοια που χρησιμοποιείται από οικονομολόγους για να περιγράψουν τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ των κρατών και όχι ένα ενοποιημένο σύστημα παραγωγής. Βλ. Immanuel Wallerstein, *Για να Καταλάβουμε τον Κόσμο μας: Εισαγωγή στην Ανάλυση Κοσμοσυστημάτων*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 175-177.

⁷ Η συμφωνία τηρήθηκε με σχετική ευλάβεια από την αρχή έως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, δίχως να ξεσπάσουν εχθροπραξίες ανάμεσα στις υπερδυνάμεις. Οι κρίσεις που δημιουργήθηκαν -ο αποκλεισμός του Βερολίνου (1948-1949), ο πόλεμος της Κορέας (1950-1953), η διαμάχη για τα νησιά Κεμόυ και Ματσού στην Απω Ανατολή (1954-1955 και 1958), η ουγγρική επανάσταση (1956), η κρίση των πυραύλων της Κούβας (1962), η Άνοιξη της Πράγας (1968) και ο σοβιετικός πόλεμος στο Αφγανιστάν (1979-1989)- κατέληξαν στη διατήρηση του (προηγούμενου) *status quo*. Τα σύνορα των δυο στρατοπέδων παρέμειναν αμετάβλητα ως το 1989. Βλ. Tony Judt, *ό.π.*, σ.114-117, 247-249, 254, 320-321, 595-598· John W. Young, *ό.π.*, σ. 50-52, 57-60· John Baylis & Steve Smith (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, Oxford 2001, σ. 80-82· Terence Ball & Richard Dagger, *Πολιτικές Ιδεολογίες και δημοκρατικό ιδεώδες*, Τουρίκης, Αθήνα 2011, σ. 174-175.

⁸ Peter Calvocoressi, *Η Διεθνής Πολιτική μετά το 1945*, Τουρίκη, Αθήνα 2010, τ. Α', σ. 84-85· Robert Jackson & Georg Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, Gutenberg, Αθήνα 2006, σ. 137-138· William Olson & A.J.R. Groom, *International Relations Then and Now*, Routledge, Oxfordshire 1991, σ. 79-82.

διατήρησε το αξίωμά της και μετά τις εκλογές του 1987. Στο οικονομικό πεδίο, όντας υπέρμαχος μονεταριστικών οικονομικών μοντέλων, ταυτιζόταν άμεσα με την οικονομική πολιτική του *Ronald Reagan*. Από την άλλη πλευρά, το 1982 στη Δυτική Γερμανία η νίκη του προερχόμενου από το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα (CDU), *Helmut Kohl*, έδωσε τέλος στα δεκατρία χρόνια σοσιαλδημοκρατικής διακυβέρνησης. Η νίκη του *Kohl* σηματοδότησε τη μακροβιότερη θητεία πολιτικού στην Καγκελαρία, καθώς διατήρησε την εξουσία μέχρι το 1998. Επιπρόσθετα, τα αριστερά κόμματα αποδυναμώθηκαν στη Νορβηγία (1981), στο Βέλγιο (1981) και στην Ολλανδία (1982). Στη Γαλλία ο σοσιαλιστής *Mitterrand* (1981-1995) διατήρησε μία περισσότερο ένθερμη στάση συγκριτικά με τον προκάτοχό του (*Giscard d'Estaing*) στη στήριξη του σχεδίου ανάπτυξης των πυραύλων *Pershing-II* και *Cruise* στην Ευρώπη. Η δυτική συμμαχία είχε προσδεθεί, τουλάχιστον φαινομενικά, στο άρμα της σκληρής πολιτικής που εξέφραζε ο *Reagan*. Το ζήτημα του αφοπλισμού, από τη διαδικασία διαπραγμάτευσης της συμφωνίας *SALT*⁹ μέχρι τις συνομιλίες για τις μη πυρηνικές δυνάμεις, φάνηκε να παγώνει.¹⁰

Την δεκαετία του 1980, οι δυο υπερδυνάμεις σταμάτησαν να βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση έναντι των υπολοίπων κρατών. Η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν σε θέση να διατηρήσει περαιτέρω την κυριαρχία της στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, βρισκόταν σε οικονομικό τέλμα και αντιμετώπιζε τον κίνδυνο της διάλυσης. Η μείωση της ισχύος των Ηνωμένων Πολιτειών, παρόλο που δεν ήταν τόσο εμφανής, δημιούργησε ανάλογη αίσθηση εάν ληφθούν υπόψη ιδιαίτερος η αναμφισβήτητη ανωτερότητά τους στο διάστημα των τελευταίων δεκαετιών, τα τεράστια αποθέματα πόρων που διέθεταν, αλλά και το μέγεθος της βιομηχανικής και αγροτικής τους παραγωγής. Τον Μάρτιο του 1985 στο *Orlando* της *Florida* ο *Reagan* θα χρησιμοποιήσει για πρώτη φορά τον όρο «Αυτοκρατορία του Κακού». Η πεποίθηση του Προέδρου ότι η Σοβιετική Ένωση μπορούσε να εξαναγκαστεί σε αφοπλισμό, εξαιτίας της αύξησης και της υπεροπλίας των αμερικανικών προγραμμάτων, αποτέλεσε μια στρατηγική που αποδοκιμάστηκε από τους συμμάχους των Ηνωμένων Πολιτειών. Το σχέδιο θεωρήθηκε ανεδαφικό, όπως και το πρόγραμμα του «Πολέμου των Αστρων».¹¹ Το κλίμα των συνομιλιών για τον αφοπλισμό μεταβλήθηκε, αφενός εξαιτίας της αλλαγής ηγεσίας στο Κρεμλίνο και αφετέρου από τη μεταβολή των διαθέσεων στην

⁹ Συνομιλίες για τον περιορισμό των στρατηγικών όπλων (*Strategic Arms Limitation Talks-SALT*). Ο όρος στρατηγικά όπλα αναφέρεται σε οπικά συστήματα μακράς εμβέλειας, τα οποία μπορούν να πλήξουν χερσαίους στόχους, από στρατιωτικές βάσεις ή πλατφόρμες εκτόξευσης πυραύλων, αλλά και στόχους που βρίσκονται στην ανοικτή θάλασσα. Βλ. *Peter Calvocoressi, ό.π., σ. 76.*

¹⁰ *Peter Calvocoressi, ό.π., σ. 87· Paul Viotti & Mark V. Kauppi, International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, Macmillan publishing company, New York 2013, σ. 185-188.*

¹¹ Το πρόγραμμα για τη Στρατηγική Αμυντική Πρωτοβουλία (*SDI*) ανακοινώθηκε το 1982 και έδινε έμφαση στη διάκριση μεταξύ αμυντικών και επιθετικών όπλων. Οι προτάσεις σχετίζονταν με τον τρόπο οργάνωσης της άμυνας έναντι ενδεχόμενης πυρηνικής επίθεσης. Σε ενδεχόμενο πρακτικής εφαρμογής, η αμερικανική πλευρά θα μπορούσε να καταστρέφει τους εχθρικούς πυραύλους αμέσως μετά την εκτόξευσή τους. Οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να αμυνθούν ακόμη και έναντι ενός πυρηνικού πλήγματος, ενώ η επιθετική υπεροπλία θα βασιζόταν σε χημικά όπλα, ακτίνες λέιζερ και άλλα εναλλακτικά συστήματα έναντι των πυρηνικών. Πρόθεση του Αμερικανού Προέδρου ήταν η δαπάνη 26 δισεκατομμυρίων προς έρευνα κατά την πρώτη πενταετία του προγράμματος. Το εξαιρετικά μεγάλο κόστος, καθώς και οι δυσμενείς συνέπειες που συνεπαγόταν για την αμερικανική οικονομία, καθιστούσαν το εγχείρημα, που έμεινε γνωστό ως Πόλεμος των Αστρων», ανεδαφικό. Βλ. *Peter Calvocoressi, ό.π., σ. 88-9, 96.*

Washington. Από τη μία πλευρά, ο νέος Πρόεδρος της Σοβιετικής Ένωσης *Mikhail Gorbachev* (1985-1991) επιθυμούσε τη μείωση των αμυντικών δαπανών, προκειμένου να αποφευχθεί η οικονομική κατάρρευση της χώρας του. Από την άλλη πλευρά, ο ένοικος του Λευκού Οίκου, *Ronald Reagan*, αποφάσισε να μεταστρέψει την πολιτική του σε ειρηνική προς το διπολικό του αντίπαλο. Η συνάντηση της Γενεύης (1985) επισφραγίστηκε από ένα κλίμα σύμπνοιας, το οποίο αγκαλιάστηκε ευνοϊκά από τις τρίτες χώρες, εφόσον θεωρήθηκε μέρος μίας συνολικής στρατηγικής προσέγγισης των δυο αντιπάλων.¹² Πίσω από το πέπλο, η μεν Σοβιετική Ένωση αδυνατούσε να συνεχίσει την αντιπαλότητα που είχε επιβληθεί υποχρεωτικά από το ψυχροπολεμικό πλαίσιο, οι δε Ηνωμένες Πολιτείες αντίστοιχα όδευαν προς την οικονομική κατάρρευση. Οι δυο υπερδυνάμεις είχαν συνειδητοποιήσει ότι είχε μειωθεί η ισχύς τους στη διεθνή πολιτική σκακιέρα και ως εκ τούτου εξαναγκάστηκαν να βαδίσουν από κοινού προς το τετράγωνο του αμοιβαίου αφοπλισμού.

Δομή της εργασίας

Στο πρώτο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την εξελικτική πορεία της νεοφιλελεύθερης θεωρίας στο διεθνές πεδίο, αναλύοντας τα χαρακτηριστικά της οικονομικής νεοφιλελεύθερης σκέψης. Επιπρόσθετα, θα μας απασχολήσουν οι γεωοικονομικοί και γεωπολιτικοί συσχετισμοί στο πεδίο του ερευνητικού μας ενδιαφέροντος, καθώς και οι πετρελαϊκές κρίσεις (1973 και 1979), οι οποίες ως διεθνές ζήτημα οδήγησαν στον στασιμοπληθωρισμό που καθόρισε τις διεθνείς εξελίξεις της δεκαετίας του 1970. Η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου δόγματος θεωρήθηκε ακριβώς η απόκριση σε αυτήν την οικονομική κρίση.

Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο θα ιχνηλατήσουμε την πορεία εξάπλωσης του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, εκκινώντας από τη Χιλή του *Augusto Pinochet* (1973-1990). Θα εξετάσουμε το κύμα των δικτατοριών που κατέκλυσε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική τη δεκαετία του 1970, σε αντιδιαστολή με τα δικτατορικά καθεστώτα της προηγούμενης περιόδου, την πολιτική και κοινωνική μεταστροφή που συντελέστηκε από το καθεστώς *Pinochet* στη Χιλή, ενώ θα μας απασχολήσει και η εξωτερική πολιτική που ακολούθησε η χώρα την περίοδο εκείνη, η οποία επηρέασε τις πολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή. Τέλος, θα αναφερθούμε στον οικονομικό μετασχηματισμό που έλαβε χώρα, με την εφαρμογή των επιταγών της νεοφιλελεύθερης θεωρίας από τα Παιδιά του *Chicago*, η οποία οδήγησε στο αποκαλούμενο «οικονομικό θαύμα» της Χιλής.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα διερευνήσουμε τον νεοφιλελεύθερο μετασχηματισμό του Ηνωμένου Βασιλείου μέσα από το κράτος «*Leviathan*»¹³ της *Margaret Thatcher* (1979-1990). Οι πόλεμοι της διακυβέρνησης *Thatcher* σε εσωτερικό και εξωτερικό καθώς και ο τρόπος εφαρμογής του

¹² Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 90· Paul Viotti & Mark V. Kauppi, *ό.π.* σ. 190-2 · Jill Steans & Lloyd Pettiford, Thomas Dietz, *ό.π.*, σ. 145-7· Terence Ball & Richard Dagger, *ό.π.*, σ. 175-6.

¹³ Ο όρος χρησιμοποιείται σε αντίστιξη με το έργο του Thomas Hobbs, *Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*, 1651. Ο Hobbs προκειμένου να εξηγήσει τη θεωρία του «κοινωνικού συμβολαίου» χρησιμοποιεί το παράδειγμα του *Leviathan*, της κρατικής εξουσίας υπό τη μορφή της απόλυτης μοναρχίας. Το Κράτος διακρίνεται ως η μορφή που κατέχει το μονοπώλιο της βίας, ενώ παράλληλα αποτελεί τον μοναδικό εγγυητή ασφάλειας των πολιτών.

νεοφιλελεύθερου μοντέλου στη Μεγάλη Βρετανία αποτελούν τις βασικές συντεταγμένες της ανάλυσής μας.

Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται τον εταιρικό νεοφιλελεύθερο μετασχηματισμό των Ηνωμένων Πολιτειών την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας από τον *Ronald Reagan* (1981-1989). Κινούμενοι στους άξονες της πολιτικής και της οικονομίας, εξετάζουμε τη μετάβαση από τον *Jimmy Carter* στον *Ronald Reagan*, προκειμένου να κατανοήσουμε τις αιτίες της νεοφιλελεύθερης μεταστροφής που συντελέστηκε στις ΗΠΑ. Τέλος, θα μας απασχολήσει η αμερικανική εξωτερική πολιτική στην Κεντρική Αμερική, ως τομέας ενεργούς εμπλοκής των ΗΠΑ στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο.

Η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα σχετικά με τη διασύνδεση και αλληλεπίδραση των προαναφερθέντων πρακτικών εφαρμογών της θεωρίας του Νεοφιλελευθερισμού τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Κεφάλαιο Πρώτο: Ο Νεοφιλελευθερισμός στη Σκέψη των Θεωρητικών στον 20^ο αιώνα

1. Θεωρητικές προσεγγίσεις και χαρακτηριστικά του Νεοφιλελευθερισμού

Στον μεταπολεμικό ευρωπαϊκό χώρο έκαναν την εμφάνισή τους κρατικές οντότητες με διαφορετικά πολιτικό-κοινωνικά χαρακτηριστικά: σοσιαλδημοκρατικά, χριστιανοδημοκρατικά, με διευθυνόμενη -λιγότερο ή περισσότερο- οικονομία. Κοινός παρονομαστής των ποικίλων μορφών διακυβέρνησης ήταν η κρατική παρέμβαση για τη ρύθμιση των οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών, όπως η οικονομική μεγέθυνση, οι διακυμάνσεις του οικονομικού κύκλου, η πλήρης απασχόληση και η ευημερία των πολιτών. Επιπρόσθετα, οι κρατικές αρχές έπρεπε να αναπτύσσονται ελεύθερα, παράλληλα και κάποιες φορές παρεμβαίνοντας, στις διαδικασίες των αγορών, προκειμένου να επιτευχθούν οι προαναφερθέντες στόχοι.¹⁴

Ο νεοφιλελευθερισμός, ως πιθανή απόκριση στους κινδύνους της καπιταλιστικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων και ως πιθανή διευθέτηση των καπιταλιστικών προβλημάτων, βρισκόταν ωστόσο στο παρασκήνιο της δημόσιας πολιτικής.¹⁵ Το νεοφιλελεύθερο δόγμα εναντιωνόταν στις θεωρίες του κρατικού παρεμβατισμού, (όπως είχαν εκφραστεί από τον *John Maynard Keynes*), οι οποίες κυριάρχησαν στη δεκαετία του 1930 ως αντίδραση στη Μεγάλη Ύφεση. Την περίοδο εκείνη οι πολιτικές ηγεσίες, επιδιώκοντας τον έλεγχο του οικονομικού κύκλου και των επερχόμενων υφέσεων, εφάρμοζαν τις κείνσιανές οικονομικές θεωρίες. Οι νεοφιλελεύθεροι αντιμάχονταν ακόμα περισσότερο τις θεωρίες του κεντρικού κρατικού σχεδιασμού (όπως όσες προσέγγιζαν ή προέρχονταν από τη μαρξιστική παράδοση). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεώρηση, οι κρατικές αποφάσεις λαμβάνονταν μονομερώς, εφόσον εξαρτιόνταν άμεσα από τη δυναμική των ομάδων συμφερόντων.¹⁶

¹⁴ David Harvey, *Χώροι του Νεοφιλελευθερισμού: μια θεωρία της άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης*, ΕΑΠ, Αθήνα 2020, σ. 35· Alan W. Cafruny, *A Ruined Fortress - Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe*, Rowman & Littlefield, Maryland 2003, σ. 20-22.

¹⁵ Μια κλειστή ομάδα υποστηρικτών συσπειρώθηκε γύρω από τον *Friedrich Von Hayek* και συγκρότησε την Εταιρεία *Mont Pelerin* το 1947. Αναφέρουμε κάποιες σημαίνουσες προσωπικότητες, όπως οι *Karl Popper*, *Ludwig Von Mises*, *Milton Friedman* και *George Stigler*. Τα μέλη της ομάδας αυτοπαρουσιάστηκαν ως φιλελεύθεροι, εξαιτίας της θεμελιώδους δέσμευσής τους στα ιδανικά της ατομικής ελευθερίας. Ο μετέπειτα νεοφιλελεύθερος προσδιορισμός προήλθε από την προσκόλλησή τους στις αρχές της αγοράς των νεοκλασικών οικονομικών που έκαναν την εμφάνισή τους κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, με κυριότερους θεωρητικούς τους *Alfred Marshall*, *William Stanley Jevons* και *Leon Walras*, εκτοπίζοντας τις κλασικές θεωρίες των *Adam Smith* και *David Ricardo*. Για περισσότερα βλ. Keith Dixon, *Οι Ευαγγελιστές της Αγοράς*, Πατάκης, Αθήνα 2000, σ. 35-41· Eric Toussaint, *Ο Νεοφιλελευθερισμός από της απαρχές του ως της μέρες της*, Τόπος, Αθήνα 2012, σ. 19-24.

¹⁶ Thomas Biebricher, *The Political Theory of Neoliberalism*, Stanford University Press, Stanford 2019, σ. 22-24· Kean Birch, *A Research Agenda for Neoliberalism*, Edward Elgar Pub, Cheltenham 2017, σ. 28-39· David M. Kotz, *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism*, Harvard University Press, Harvard 2015, σ. 11-17.

Η εγκατάλειψη του κείνσιανισμού και η ακόλουθη υιοθέτηση των μονεταριστικών προτάσεων των οικονομικών της προσφοράς παρουσιάστηκαν ως αντίδοτο στον στασιμοπληθωρισμό (δηλαδή την παράλληλη ύπαρξη υψηλής ανεργίας και υψηλού πληθωρισμού), χαρακτηριστικό της παγκόσμιας οικονομίας της δεκαετίας του 1970. Το γεγονός αυτό σηματοδοτούσε μια επανάσταση στη δημοσιονομική και κοινωνική πολιτική.¹⁷ Στην ταραγμένη δεκαετία του 1970 ο νεοφιλελευθερισμός μετατοπίστηκε προς το κέντρο της διεθνούς πολιτικής σκηνής, κυρίως στις ΗΠΑ και στη Βρετανία, εκπορευόμενος από διάφορες δεξαμενές σκέψης (*Think Tanks*), όπως το Ινστιτούτο Οικονομικών Υποθέσεων (*Institute for Economic Affairs*) στο Λονδίνο και το Πανεπιστήμιο του *Chicago*.¹⁸

Από την άλλη πλευρά, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, επίσης, τοποθετείται η απαρχή της νέας εποχής της «παγκοσμιοποίησης». Η παγκοσμιοποίηση συνοδεύτηκε από ένα σύνολο μεταβολών που περιλαμβάνουν τη «Συντηρητική Επανάσταση» κατά τον *Perry Anderson*,¹⁹ παράλληλα με την εμφάνιση της νεοφιλελεύθερης οικονομίας με ατομικιστικά χαρακτηριστικά και έναν μεταμοντέρνο πολιτισμικό μηδενισμό, την ίδια στιγμή που είχε διεθνοποιηθεί η ιδεολογική έννοια του φονταμενταλισμού της αγοράς.²⁰ Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας επέφερε τον τερματισμό μιας μακράς περιόδου περιορισμών και ρυθμίσεων και την αναίρεσή τους κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980.²¹ Οι κυβερνήσεις της Δύσης στράφηκαν προς τη μονεταριστική πολιτική, την αυτορρύθμιση και τις ανεξέλεγκτες αγορές, κατευθυνόμενες από τις αρχές της Συναίνεσης της *Washington*.²²

¹⁷ Daniel Yegrin & Joseph Stanislaw, *The commanding Heights: The Battle Between Government and Market Place that is Remaking the Modern World*, Simon & Schuster, New York 1999, σ. 67-74.

¹⁸ Οι αλλαγές πολιτικής έλαβαν τη μορφή μιας υπεράκτιας αγοράς ευρωδολαρίου απαλλαγμένης από ρυθμίσεις. Το 1971 ο Πρόεδρος *Nixon*, έπειτα από καθοδήγηση του *Friedman*, τερμάτισε την εποχή των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του *Bretton Woods* και εισήγαγε την κυμαινόμενη συναλλαγματική ισοτιμία του δολαρίου. Στη συνέχεια, το 1974, η αμερικανική κυβέρνηση κατήργησε τους ελέγχους των κεφαλαίων της και παρότρυνε και τις υπόλοιπες χώρες να ακολουθήσουν. Το Χρηματιστήριο Αξιών της Νέας Υόρκης απορρυθμίστηκε το 1975. Το 1979 η Μεγάλη Βρετανία ακολούθησε αίροντας το δικό της σύστημα ελέγχου των κεφαλαίων. Ακολούθησε το Χρηματιστήριο Αξιών του Λονδίνου το 1986. Βλ. Harvey, *ό.π.*, σ. 38· Simon Springer, Kean Birch, Julie MacLeavy (επιμ.), *The Handbook of Neoliberalism*, Routledge International Handbooks, Oxfordshire 2020, σ. 17-21.

¹⁹ Perry Anderson, *Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική και οι Διανοητές της*, Τόπος, Αθήνα 2017, σ. 37.

²⁰ Ivan T. Berend, *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα: τα οικονομικά καθεστώτα από το laissez-faire στην παγκοσμιοποίηση*, Gutenberg, Αθήνα 2009, σ. 384.

²¹ Ο *Keynes* είχε υπογραμμίσει ότι στο πλαίσιο του συστήματος του *Bretton Woods* «κάθε κυβέρνηση μέλος εξασφάλιζε το ρητό δικαίωμα να ελέγχει όλες τις μετακινήσεις κεφαλαίων [...] Όχι μόνο ως μεταβατικό χαρακτηριστικό γνώρισμα αλλά ως μόνιμη διευθέτηση». Βλ. Ivan T. Berend, *ό.π.*, σ. 387.

²² Ο *Joseph Stiglitz*, πρώην επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας περιέγραψε τη Συναίνεση της *Washington* ως μία συναίνεση μεταξύ του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και του αμερικανικού Υπουργείου Οικονομικών για τις «ορθές» πολιτικές που όφειλαν να ακολουθήσουν οι αναπτυσσόμενες χώρες [...] Η δημοσιονομική λιτότητα, η ιδιωτικοποίηση και η απελευθέρωση των αγορών ήταν οι τρεις

Η πολιτικό-οικονομική θεωρία του νεοφιλελευθερισμού πρεσβεύει ότι η ανθρώπινη ευημερία μπορεί να προαχθεί με καλύτερο τρόπο, μέσω της αποδέσμευσης των ατομικών επιχειρηματικών ελευθεριών και ικανοτήτων. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργείται ένα θεσμικό πλαίσιο, το οποίο χαρακτηρίζεται από ισχυρά ατομικοϊδιοκτησιακά δικαιώματα, ελεύθερες αγορές και ελεύθερο εμπόριο. Ο ρόλος του κράτους περιορίζεται στη δημιουργία και διατήρηση ενός κατάλληλου θεσμικού πλαισίου για τις παραπάνω λειτουργίες. Οι κρατικές παρεμβάσεις στην αγορά οφείλουν να παραμείνουν στον ελάχιστο βαθμό, διότι, σύμφωνα με τη θεωρία του νεοφιλελευθερισμού, το κράτος δεν μπορεί να κατέχει επαρκή πληροφόρηση, ώστε να συλλαμβάνει τα σήματα που εκπέμπει η αγορά (τιμές) και διότι ισχυρές ομάδες συμφερόντων μπορούν να διαστρεβλώσουν και να επηρεάσουν αθέμιτα τις κρατικές παρεμβάσεις (ιδίως στις δημοκρατίες), προς όφελός τους.²³

Η νεοφιλελεύθερη πολιτική χαρακτηρίζεται από την ταύτιση της πολιτικής ελευθερίας με την ελευθερία της αγοράς και του εμπορίου. Η βασική διαφορά του φιλελευθερισμού με τον νεοφιλελευθερισμό έγκειται στο γεγονός ότι, στην πρώτη περίπτωση, οι δανειστές αναλαμβάνουν την ευθύνη για τις απώλειες που μπορεί να προκύψουν από τις λανθασμένες επιχειρηματικές τους επιλογές. Ωστόσο, στη δεύτερη περίπτωση, οι οφειλέτες υποχρεούνται από το κράτος και τις οικονομικές δυνάμεις να αναλάβουν την αποπληρωμή του χρέους, ανεξάρτητα από τις συνέπειες που μπορεί να έχει αυτό το γεγονός στις συνθήκες διαβίωσης και στην ευημερία του γενικού πληθυσμού. Στην περίπτωση αυτή ελλοχεύει το ενδεχόμενο εκχώρησης περιουσιακών στοιχείων και πόρων σε ξένο εταιρικό κεφάλαιο, σε χαμηλές τιμές. Σε παγκόσμιο επίπεδο, η συστημική μορφή του νεοφιλελευθερισμού ολοκληρώθηκε στα θεμέλια των εν λόγω μεταρρυθμίσεων των χρηματοπιστωτικών αγορών. Το γεγονός αυτό οδήγησε τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις -ιδιαιτέρως των ΗΠΑ- να αντλήσουν πολύ υψηλά επιτόκια αποπληρωμής από τις υπόλοιπες οικονομίες.²⁴

Το νεοφιλελεύθερο κράτος αποσκοπεί στη δημιουργία ενός ευνοϊκού επιχειρηματικού κλίματος, το οποίο κατά συνέπεια βελτιώνει τις συνθήκες συσσώρευσης κεφαλαίου, την ίδια στιγμή που οι επερχόμενες επιπτώσεις στην ευημερία του κοινωνικού συνόλου εξοβελίζονται στο περιθώριο. Τα επιχειρηματικά συμφέροντα ενθαρρύνονται και διευκολύνονται (με φορολογικές ελαφρύνσεις και γενικότερες παραχωρήσεις, καθώς και με την παραχώρηση κρατικών υποδομών), εφόσον αυτή η ακολουθία, όπως υποστηρίζεται, θα σημάνει την ανάπτυξη, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει θεωρητικά στην εξάλειψη της φτώχειας και την μακροπρόθεσμη εξασφάλιση υψηλότερου βιοτικού επιπέδου για την πλειοψηφία του πληθυσμού. Η ιδιωτικοποίηση κρατικών περιουσιακών στοιχείων παρουσιάζεται ως μέσο διάνοιξης νέων πεδίων κεφαλαιακής συσσώρευσης, καθώς κρατικοί τομείς (μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, φυσικοί πόροι, όπως το πετρέλαιο, η εκπαίδευση, η

στυλοβάτες της Συναίνεσης της *Washington* που ενθαρρύνθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και της δεκαετίας του 1990. Βλ. Joseph Stiglitz, *Η Μεγάλη Ατυπία*, Λιβάνη, Αθήνα 2003, σ. 15-16, 65, 128.

²³ Michael C. Howard, John E. King, *The Rise of Neoliberalism in Advanced Capitalist Economies - A Materialist Analysis*, Palgrave Macmillan, London 2008, σ. 45-55· Harvey, *Νεοφιλελευθερισμός*, ό.π., σ. 24-25· Thomas Biebricher, ό.π., σ. 35-9· Susanne Soederberg, Georg Menz, Philip Cerny, *Internalizing Globalization. The Rise of Neoliberalism and the Decline of National Varieties of Capitalism*, Palgrave Macmillan, London 2005, σ. 11-17, 19-22.

²⁴ Gerard Dumenil & Dominique Levy, «The Economics of US Imperialism at the Turn of the 21st Century».

κοινωνική κατοικία) υπεισέρχονται στην ιδιωτική σφαίρα. Από την άλλη πλευρά, προκειμένου να ανακάμψουν τα ποσοστά κέρδους, είναι αναγκαία η απρόσκοπτη κινητικότητα του κεφαλαίου, μεταξύ τομέων και περιοχών της οικονομίας, με παράλληλη διασφάλιση της ελεύθερης κίνησης της αγοράς.²⁵

Στο εσωτερικό πεδίο, το νεοφιλελεύθερο κράτος εναντιώνεται σε μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης που είναι δυνατόν να περιορίσουν τη συσσώρευση κεφαλαίου (συνδικάτα). Παράλληλα, οι προνοιακές παροχές (υπηρεσίες υγείας, δημόσιας εκπαίδευσης, κοινωνικών υπηρεσιών) υφίστανται σημαντικό περιορισμό. Επίσης, χρησιμοποιούνται οι συμπράξεις δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, σύμφωνα με τις οποίες ο δημόσιος τομέας αναλαμβάνει την έκθεση σε κινδύνους, ενώ ο εταιρικός συλλέγει τα οφέλη και τα κέρδη. Σε πολλές περιπτώσεις το κράτος χρησιμοποιεί το νομικό καθεστώς της «κατάστασης εκτάκτου ανάγκης» μέσω της καταναγκαστικής νομοθεσίας και των τακτικών αστυνόμευσης, προκειμένου να κάμψει μορφές συλλογικής αντίστασης.²⁶

Στο εξωτερικό πεδίο, το νεοφιλελεύθερο κράτος επιδιώκει την εγκατάλειψη των περιορισμών στην κίνηση των αγορών και το άνοιγμα (για αγαθά και χρηματικό κεφάλαιο) προς την κεφαλαιακή συσσώρευση σε παγκόσμια κλίμακα. Οι έννοιες της παγκοσμιοποίησης και του διεθνούς ανταγωνισμού χρησιμοποιούνται ως μέσα πειθάρχησης στο εσωτερικό, προκειμένου να καμφθούν οι αντιστάσεις, παράλληλα με τη διάνοιξη νέων πεδίων υψηλής κερδοφορίας στο εξωτερικό. Στο πλαίσιο αυτό, τα καπιταλιστικά συμφέροντα συνεργάζονται με την κυβερνητική εξουσία στη διαμόρφωση πολιτικών, καθώς και στη δημιουργία νέων διεθνών θεσμικών οργάνων και οργανισμών (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, ΔΝΤ και Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών).²⁷

Ο κρατικός μηχανισμός στο νεοφιλελεύθερο περιβάλλον επιδιώκει να διευκολύνει την αύξηση της επιρροής των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και να εξασφαλίσει την αξιοπιστία του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η ισχύς του κράτους χρησιμοποιείται ως εγγύηση ή αποτροπή στο ενδεχόμενο χρηματοπιστωτικών κρίσεων (όπως η αποταμιευτική και δανειακή κρίση στις ΗΠΑ του 1987-1988). Δίνεται έμφαση στην προσωπική ανεξαρτησία καθώς και στην ελευθερία του ατόμου. Η επιτυχία ή αποτυχία του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου κρίνεται στη βάση των

²⁵ David Harvey, *Χώροι του Νεοφιλελευθερισμού: μια θεωρία της άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης*, ό.π., σ. 45· Susanne Soederberg, Georg Menz, Phillip Cerny, ό.π., σ. 23-35· Thomas Biebricher, ό.π., σ. 35-40· Simon Springer, Kean Birch, Julie MacLeavy, ό.π., σ. 23-35, 90-91· Michael C. Howard, John E. King, ό.π., σ. 45-54· David M. Kotz, ό.π., σ.42-51.

²⁶ Susanne Soederberg, Georg Menz, Phillip Cerny, ό.π., σ. 94-95· Thomas Biebricher, ό.π., σ. 82-84· David Harvey, ό.π., σ. 46-7· Howard, King, ό.π., σ. 127-132· David M. Kotz, ό.π., σ. 68-80· Kean Birch, ό.π., σ. 50-51, 88· Giorgio Agamben, ό.π., σ. 13, 15-19.

²⁷ David Harvey, ό.π., σ. 47-48· Thomas Biebricher, ό.π., σ. 87-88, 100-101· Susanne Soederberg, Georg Menz, Phillip Cerny, ό.π., σ. 127-132· Simon Springer, Kean Birch, Julie MacLeavy, ό.π., σ. 97-100.

προσωπικών επιχειρηματικών αρετών ή ελαττωμάτων, έναντι της ενσωμάτωσης στις ιδιότητες του συστήματος, οδηγώντας σε επερχόμενους ταξικούς αποκλεισμούς.²⁸

Η χρηματοπιστικοποίηση αποτελεί ένα από τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του νεοφιλελευθερισμού. Μετά το 1980 έκανε την εμφάνισή του ένα ισχυρό κύμα χρηματοπιστικοποίησης, έντονα κερδοσκοπικό, το οποίο επέφερε τη μετατόπιση των κέντρων ισχύος της κεφαλαιακής συσσώρευσης στους ιδιοκτήτες και τους χρηματοπιστωτικούς θεσμούς εις βάρος άλλων συνιστωσών του κεφαλαίου.²⁹

Προχωρώντας στην ανάλυση των σημαντικότερων χαρακτηριστικών του νεοφιλελεύθερου δόγματος, θα πρέπει να αναφερθούμε στη διαδικασία της ιδιωτικοποίησης, εμπορευματοποίησης και επιχειρηματοποίησης πόρων και περιουσιακών στοιχείων που μέχρι τότε ανήκαν στο δημόσιο. Πρωταρχικός σκοπός αυτής της δραστηριότητας θεωρείται η διάνοιξη νέων πεδίων κεφαλαιακής συσσώρευσης σε επικράτειες, εκτός των ορίων κερδοφορίας. Δημόσιες υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, παροχές κοινωνικής πρόνοιας, δημόσια ιδρύματα, ακόμα και ο πόλεμος, ιδιωτικοποιούνται στον νεοφιλελεύθερο κόσμο. Πρόκειται για μια διαδικασία μεταφοράς πόρων από τη δημόσια στην ιδιωτική σφαίρα.³⁰

Ο *Milton Friedman* αποτέλεσε την κεντρική φυσιογνωμία στην αναβίωση του οικονομικού φιλελευθερισμού· ήταν υπερασπιστής της ελεύθερης αυτορρυθμιζόμενης αγοράς και πολέμιος της επέκτασης του ρυθμιστικού κράτους. Στο μανιφέστο του *Capitalism and Freedom*, το οποίο αποτελείται από σειρά διαλέξεων, πρότεινε την ιδιωτικοποίηση διάφορων κυβερνητικών λειτουργιών. Σύμφωνα με τη δική του άποψη, αλλά και με τη νεοφιλελεύθερη θεωρία, η ανθρώπινη ευημερία επιτυγχάνεται μέσω της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς, η οποία είναι σε θέση να προσφέρει τα εχέγγυα για την ασφάλεια και την υγειονομική περίθαλψη, αντίθετα με την κρατική παρέμβαση, η οποία υπονομεύει τον ανταγωνισμό και δημιουργεί χαμηλότερη αποτελεσματικότητα και υψηλότερο κόστος. Όπως ο ίδιος υποστηρίζει, η νομισματική πολιτική, σε αντίθεση με τη δημοσιονομική πολιτική, μπορούσε να εγγυηθεί την απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς.³¹ Η πρότασή του είχε ως προαπαιτούμενο τον έλεγχο της ποσότητας του χρήματος που

²⁸ David Harvey, *ό.π.*, σ. 50· Susanne Soederberg, Georg Menz, Phillip Cerny, *ό.π.*, σ.134-137· Thomas Biebricher, *ό.π.*, σ. 154-157.

²⁹ Ο συνολικός καθημερινός κύκλος εργασιών των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών στις διεθνείς αγορές, ο οποίος έφθανε στα 2,3 δισεκατομμύρια δολάρια το 1983, είχε αυξηθεί σε 130 δισεκατομμύρια μέχρι το 2001. Το όφελος που παρείχαν στην καπιταλιστική τάξη ήταν η «διάχυση κινδύνων». Η στήριξη των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και της αξιοπιστίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος αποτέλεσε το βασικό μέλημα συσσωματώσεων των νεοφιλελεύθερων κρατών (G7), οι οποίες άρχισαν να κυριαρχούν όλο και περισσότερο στην παγκόσμια πολιτική. Βλ. Peter Dicken, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, Guilford Press, New York 2003, κεφ. 13. Για τη σημασία της διάχυσης κινδύνων μέσω χρηματοπιστωτικών παραγωγών βλ. Leo Panitch & Sam Gindin, «Global finance and American empire», *ό.π.*

³⁰ David Harvey, *ό.π.*, σ.80-1· Susanne Soederberg, Georg Menz, Phillip Cerny, *ό.π.*, σ. 134-140· Thomas Biebricher, *ό.π.*, σ. 111· Kean Birch, *ό.π.*, σ. 108-110.

³¹ Milton & Rose Friedman, *Free to Choose: A personal statement*, Mariner Books, New York 1990, σ. 250-253, 264, 275· Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago, University of Chicago Press, Chicago 1962, σ. 29, 32-33.

είχε τεθεί σε κυκλοφορία από τις κεντρικές τράπεζες και μια πιο αργή αύξησή της, συγκριτικά με την αντίστοιχη αύξηση της πραγματικής αξίας της παραγωγής, γεγονός το οποίο προκαλούσε μεγέθυνση της αξίας του χρήματος και έλεγχο του πληθωρισμού.³² Το βραβείο Νόμπελ που πήρε ο *Friedman* το 1976 αποτέλεσε το επιστέγασμα της νομιμοποίησης του μονεταρισμού, της «μονεταριστικής αντεπανάστασης» (όρος που επινοήθηκε από τον ίδιο το 1970).³³

Τα ευρείας αποδοχής γραπτά του *Friedman*, η θέση του ως οικονομικός σύμβουλος του Προέδρου *Nixon* και η διάδοση των απόψεών του καθιστούν σημαντική την επίδραση που άσκησαν ο ίδιος και το έργο του στους επιστημονικούς και πολιτικούς κύκλους της εποχής του, αλλά και μεταγενέστερα. Αναλυτικότερα, κατάφερε να επαναφέρει το επιχείρημα του *Hayek* ότι ο κρατικός παρεμβατισμός οδηγεί στη δουλεία,³⁴ προτείνοντας μια δραστική περικοπή των δημοσίων δαπανών και των φόρων, παράλληλα με ένα κύμα ιδιωτικοποίησης. Σύμφωνα με τον *Friedman*, η αιτία των ποσοστών υψηλής ανεργίας σχετιζόταν με τους περιορισμούς που επιβάλλονταν, εξαιτίας του κεντρικού σχεδιασμού της οικονομίας και της κοινωνικής πολιτικής που εφαρμοζόταν.³⁵ Το πρόγραμμα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής ήταν επενδυμένο από έναν άκρως ιδεολογικό μανδύα.³⁶

Την ίδια στιγμή που τα κράτη παρεμπόδιζαν την απρόσκοπτη λειτουργία της οικονομίας, οι κυβερνήσεις προσπαθούσαν να ελέγξουν την ανεργία παρέχοντας υψηλή ρευστότητα στην αγορά, μέσω της δημοσιονομικής επέκτασης. Εφόσον ο πληθωρισμός αποτελεί ένα νομισματικό φαινόμενο, εκείνο που τον επηρεάζει είναι η ποσότητα του χρήματος ανά μονάδα παραγωγής.³⁷ Ο έλεγχος του πληθωρισμού ήταν προϋπόθεση, προκειμένου να ανακάμψει με υγιή τρόπο η οικονομία και να υπάρξει σταθερή δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Κατ' επέκταση, έπρεπε να συνδεθεί η αύξηση της ποσότητας του χρήματος με την αύξηση της συνολικής παραγωγής της χώρας προκειμένου να επιτευχθεί ο έλεγχος του πληθωρισμού. Εν συντομία, αυτός ήταν ο κεντρικός άξονας της μακροοικονομικής θεωρίας του μονεταρισμού.

Ένα χωρίο από το βιβλίο του *Milton Friedman* συνοψίζει επαρκώς το «Δόγμα του Σοκ»: «Μόνο μια κρίση - είτε είναι, είτε απλώς εκλαμβάνεται ως πραγματική - οδηγεί σε πραγματικές αλλαγές.

Michael C. Howard, John E. King, *The Rise of Neoliberalism in Advanced Capitalist Economies- A Materialist Analysis*, Palgrave Macmillan, London 2008, σ. 134-137.

³² Milton & Rose Friedman, *ό.π.*, σ. 46, 237-240 · Milton Friedman, *ό.π.*, σ. 66.

³³ Ivan T. Berend, *ό.π.*, σ. 385-6.

³⁴ Friedrich Augustus Hayek, *Road to Serfdom*, Routledge, London 1976.

³⁵ Η μείωση του κινήτρου επενδύσεων μέσω της υψηλής φορολογίας, η τεχνητή άνοδος του εργατικού κόστους μέσω της αναγνώρισης εργασιακών δικαιωμάτων (κατοχύρωση κατώτατου μισθού, χορήγηση εξουσίας στα συνδικάτα), ο περιορισμός των κινήτρων για εύρεση εργασίας (καθιέρωση των επιδομάτων ανεργίας, κατοχύρωση των κλειστών επαγγελματιών) δρούσαν καταλυτικά στα ποσοστά ανεργίας. βλ. Milton & Rose Friedman, *ό.π.*, σ. 237-238.

³⁶ Ivan T. Berend, *ό.π.*, σ. 386.

³⁷ Η σημαντική αύξηση της ποσότητας του χρήματος στην αγορά ακολουθείτο συνήθως, έπειτα από δεκαοχτώ έως εικοσιτέσσερις μήνες πληθωρισμό. Βλ. Milton & Rose Friedman, *ό.π.*, σ. 250-3, 264, 275.

Όταν ξεσπάει μια κρίση, οι δράσεις που αναπτύσσονται εξαρτώνται από τις περιρρέουσες ιδέες. Πιστεύω ότι αυτή πρέπει να είναι η βασική λειτουργία μας: να αναπτύσσουμε εναλλακτικές πολιτικές που θα αντικαταστήσουν τις υπάρχουσες, να τις διατηρούμε ζωντανές και διαθέσιμες, έως ότου το πολιτικά αδύνατον, καταστεί πολιτικά αναπόφευκτο».³⁸

Υπό φυσιολογικές συνθήκες, οι οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονται στη βάση μιας διελκυστίνδας, ανάμεσα σε συγκρουόμενα συμφέροντα: αρχικά, οι εργαζόμενοι επιθυμούν θέσεις εργασίας και αυξήσεις, οι επιχειρηματίες με τη σειρά τους, επιδιώκουν χαμηλούς φόρους και χαλαρές ρυθμίσεις, και οι πολιτικοί, ως *medium*, προσπαθούν να επιτύχουν μια ισορροπία ανάμεσα σε αυτές τις αντικρουόμενες δυνάμεις. Υπό ειδικές συνθήκες εκτάκτου ανάγκης, όπως όταν ξεσπάει μια οικονομική κρίση, οι πολιτικοί ηγέτες είναι ελεύθεροι να πράξουν εκείνο που υποστηρίζουν ως αναγκαία λύση. Ειδωμένες υπό αυτό το πρίσμα, οι κρίσεις αποτελούν περιόδους αναστολής της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, κενά διαστήματα στον πολιτικό βίο, κατά τη διάρκεια των οποίων η ανάγκη για συγκατάθεση και συναίνεση εκλαμβάνεται ως τροχοπέδη.³⁹

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο *Friedman* και ορισμένοι εκπρόσωποι εταιρικών συμφερόντων αποπειράθηκαν να βάλουν την ιδεολογική τους σφραγίδα, αναφορικά με τον τρόπο αντίδρασης σε μια καταστροφή. Οικοδόμησαν ένα δίκτυο δεξιών «δεξαμενών σκέψης» και δημιούργησαν το πιο σημαντικό όχημα για τη διάδοση των απόψεων του *Friedman*: μια τηλεοπτική σειρά δέκα επεισοδίων με τίτλο «*Free to Choose*».⁴⁰ Ο *Milton Friedman* ήταν αποφασισμένος ότι, όταν θα σοβούσε η επόμενη μεγάλη κρίση, οι μοναδικοί έτοιμοι να προσφέρουν λύσεις θα ήταν τα δικά του πνευματικά «τέκνα», τα λεγόμενα Παιδιά του *Chicago*. Όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο *Friedman* διατύπωσε τη θεωρία των κρίσεων,⁴¹ οι ΗΠΑ ήταν βυθισμένες σε ύφεση, ανάμεσα στο φάσμα της ανεργίας και του πληθωρισμού. Οι πολιτικές της Σχολής του *Chicago* (*Reaganomics*) κυριαρχούσαν στην *Washington*, ωστόσο, ούτε ο *Reagan* ως Πρόεδρος δεν επέβαλε σε τέτοια έκταση τη θεραπεία - σοκ που οραματιζόταν ο *Friedman*, το είδος της θεραπείας που είχε συνταγογραφήσει για τη Χιλή.⁴²

Οι *Dumenil* και *Levy* υποστηρίζουν ότι ο νεοφιλελευθερισμός αποτέλεσε από την απαρχή του ένα εγχείρημα που αποσκοπούσε στην αποκατάσταση της ταξικής ισχύος των πλουσιότερων στρωμάτων του πληθυσμού.⁴³ Η δεκαετία του 1970 σηματοδεύτηκε από μια παγκόσμια κρίση

³⁸ Milton Friedman, *ό.π.*, σ. 9· Thomas Biebricher, *ό.π.*, σ. 154.

³⁹ Giorgio Agamben, *ό.π.*, σ. 38-39, 42-43, 56-57.

⁴⁰ Η τηλεοπτική σειρά προβλήθηκε από το δίκτυο *PBS*, καθ' υπαγόρευση μερικών από τις μεγαλύτερες εταιρείες στον κόσμο, όπως οι *Getty Oil*, *Firestone Tire & Rubber Co.*, *PepsiCo*, *General Motors*, *Bechtel* και *General Mills*. Βλ. Milton Friedman & Rose Friedman, *Two Lucky People*, University of Chicago Press, Chicago 1998, σ. 603.

⁴¹ Η «υπόθεση της κρίσης» υιοθετήθηκε από τους οικονομολόγους της Σχολής του *Chicago*, οι οποίοι υποστήριζαν ότι, όπως τα κραχ στις αγορές μπορούν να επισπεύσουν μια αριστερή επανάσταση, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν με τον ίδιο τρόπο ως έναυσμα για δεξιές αντεπαναστάσεις. Βλ. John Williamson (εκδ.), *The Political Economy of Policy Reform*, Peterson Institute for International Economics, Washington 1994, σ. 19.

⁴² Naomi Klein, *Το Δόγμα του Σοκ: η Άνοδος του Καπιταλισμού της Καταστροφής*, Λιβάνης, Αθήνα 2010, σ. 194.

⁴³ Πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτά τα νοικοκυριά (το ανώτερο 1% των εισοδηματιών στις ΗΠΑ) λάμβαναν περίπου το 16% του συνολικού εισοδήματος. Αυτό το ποσοστό μειώθηκε ραγδαία κατά τη

στασιμοπληθωρισμού, με χαρακτηριστικό της τη διακύβευση των συμφερόντων της ανώτερης τάξης. Το οικονομικό δόγμα του νεοφιλελευθερισμού βρέθηκε στο προσκήνιο ως εναλλακτική πρόταση αντιμετώπισης της απειλής αυτής.⁴⁴ Έως το 1973, το σύστημα του *Bretton Woods*, το οποίο ρύθμιζε τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις, είχε καταρρεύσει, εφόσον τα σημάδια της κρίσης συσσώρευσης κεφαλαίου ήταν εμφανή. Η αυτή εξέλιξη οδήγησε σε μια φάση στασιμοπληθωρισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς και σε αλληπάλληλες δημοσιονομικές κρίσεις.⁴⁵ Ο κείνσιανός συμβιβασμός, ως τρόπος διαχείρισης της συσσώρευσης κεφαλαίου, είχε αποτύχει.⁴⁶

Συνοψίζοντας, οι επενδυτικές τράπεζες της Νέας Υόρκης ήταν ανέκαθεν ενεργές σε διεθνές επίπεδο, ωστόσο έπειτα από τη χρονολογία - ορόσημο του 1973 κινητοποιήθηκαν ακόμα περισσότερο, εστιάζοντας σε λιγότερο άμεσες επενδύσεις.⁴⁷ Αυτή η στρατηγική στροφή απαιτούσε τη φιλελευθεροποίηση των διεθνών πιστωτικών και χρηματοπιστωτικών αγορών και οι ΗΠΑ προώθησαν αυτήν την στρατηγική έπειτα από το επονομαζόμενο «Σοκ Volcker».⁴⁸

διάρκεια του πολέμου, ενώ, τη δεκαετία του 1960 βυθίστηκε στο 8%, όπου και διατηρήθηκε για τρεις δεκαετίες. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ξαφνικά απογειώθηκε και μέχρι το τέλος του αιώνα έφτασε το 15%. Εξετάζοντας τη γενική κατανομή του πλούτου, η τάση είναι σε μεγάλο βαθμό πανομοιότυπη. Βλ. Gerard Dumenil & Dominique Levy, «Neo-Liberal Dynamics: A New Phase? σ. 4- Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy in an Age of Rising Inequality*, American Political Science Association, 2004, σ. 3.

⁴⁴ Gerard Dumenil & Dominique Levy, *ό.π.*, σ. 5.

⁴⁵ Η Βρετανία χρειάστηκε τις εγγυήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου τη διετία 1975-1976, ενώ και η πόλη της Νέας Υόρκης χρεοκόπησε την ίδια χρονιά. Παράλληλα, περικοπές στις δημόσιες δαπάνες καταγράφονταν σχεδόν στην πλειονότητα των καπιταλιστικών κρατών.

⁴⁶ Phillip Armstrong, Andrew Glynn & John Harrison, *Capitalism Since World War II: The Making and Breaking of the long Boom*, Oxford University Press, Oxford 1991.

⁴⁷ Leo Panitch & Sam Gindin, «Finance and American Empire», *Socialist Register*, 41, 2005.

⁴⁸ Τον Οκτώβριο του 1979 ο *Paul Volcker*, πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ, σχεδίασε μια αλλαγή στη νομισματική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών. Η πρόσδεση της οικονομίας των ΗΠΑ στις αρχές του *New Deal* και στις κείνσιανές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές, που αποσκοπούσαν στην πλήρη απασχόληση, εγκαταλείφθηκε, προκειμένου να εφαρμοστεί μια πολιτική προσανατολισμένη στον περιορισμό του πληθωρισμού, ανεξάρτητα από τις συνέπειες που θα είχε αυτή η μείωση στην απασχόληση, καθώς και σε οικονομίες χωρών, οι οποίες βρισκόνταν σε άμεση εξάρτηση από τις οικονομικές συνθήκες και τις μεταβολές επιτοκίων στις ΗΠΑ (Βραζιλία, Μεξικό). Ως εκ τούτου, το πραγματικό επιτόκιο, συχνά αρνητικό στη διάρκεια του διψήφιου πληθωριστικού κύματος της δεκαετίας του 1970, μετατράπηκε σε θετικό με διάταγμα της Ομοσπονδιακής Τράπεζας. Το ονομαστικό επιτόκιο αυξήθηκε (με μια κίνηση που έμεινε γνωστή ως «*Saturday Night Special*»), για να κλείσει στο 20%, βυθίζοντας τις ΗΠΑ, και μεγάλο μέρος του υπόλοιπου κόσμου, στην ύφεση και στην ανεργία. Η μεταβολή αυτή θεωρήθηκε η μοναδική διέξοδος από την κρίση στασιμοπληθωρισμού που είχε σημαδέψει την παγκόσμια οικονομία στη δεκαετία του 1970. Βλ. Leo Panitch & Sam Gindin, «Finance and American Empire» *ό.π.*

2. Ο δρόμος προς τον Νεοφιλελευθερισμό: γεωπολιτικοί, γεωοικονομικοί παράγοντες και πετρελαϊκές κρίσεις

Ο γεωοικονομικός παράγοντας του πετρελαίου καθόρισε δραστικά τις γεωπολιτικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1970, που σηματοδεύτηκε από το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού. Το 1960 σηματοδοτήθηκε από μία σημαντική εξέλιξη για την πρώιμη φάση της βιομηχανίας πετρελαίου, με την ίδρυση του Οργανισμού των Χωρών Εξαγωγής Πετρελαίου (OPEC), από ένα σύμπλεγμα κρατών που σήμερα περιλαμβάνει την Αλγερία, την Ινδονησία, το Ιράν, το Ιράκ, το Κουβέιτ, τη Λιβύη, τη Νιγηρία, το Κατάρ, τη Σαουδική Αραβία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και τη Βενεζουέλα. Καθένα από τα κράτη του OPEC εκδίωξε τις δυτικές εταιρείες από το έδαφός του, αναλαμβάνοντας με ίδια μέσα τη διαχείριση των εγχώριων εγκαταστάσεών τους και προβαίνοντας σε δηλώσεις, σχετικά με τον κρατικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων εταιρειών. Στο εξής, η εκμετάλλευσή του πετρελαίου υπαγορευόταν από τα συμφέροντα του κράτους και της ελίτ των διοικούντων και όχι του δυτικού κεφαλαίου.⁴⁹

Έως το 1973 ο εξωτερικός φλοιός της Γης αιμορραγούσε περισσότερα από πενήντα πέντε εκατομμύρια βαρέλια πετρέλαιο ημερησίως. Παραπάνω από τη μισή ποσότητα μαύρου χρυσού προερχόταν από τη Μέση Ανατολή.⁵⁰ Μια σειρά από εξελίξεις που διαδραματίστηκαν στην περιοχή αυτή προκάλεσαν την πρώτη πετρελαϊκή κρίση. Τον Οκτώβριο του 1973, η Αίγυπτος και η Συρία επιτέθηκαν στο Ισραήλ, επιχειρώντας να ανακαταλάβουν τα εδάφη που απώλεσαν το 1967

⁴⁹ Το 1971 είχαν συναφθεί συμφωνίες αύξησης των κερδών που προέρχονταν από το πετρέλαιο, για περίοδο πέντε ετών, στην Τεχεράνη και στην Τρίπολη της Λιβύης. Το 1972 μέσα στο πλαίσιο των διασκέψεων και συζητήσεων του OPEC, αποφασίστηκε ότι οι χώρες εισαγωγείς, που προχωρούσαν στην υποτίμηση των εθνικών νομισμάτων τους, όφειλαν να ρυθμίζουν τους όρους της υποτίμησης, έτσι ώστε οι πετρελαιοπαραγωγοί χώρες να μην έχουν απώλεια εσόδων από τη διαδικασία αυτή. Επιπρόσθετα, θα άλλαζε η τακτική αναφορικά με τον τρόπο που θα αποκόμιζαν οφέλη από τις πωλήσεις πετρελαίου. Μέχρι εκείνη τη στιγμή τα κέρδη προέρχονταν από τις οικονομικές συμφωνίες και τους επιβαλλόμενους φόρους για τις ποσότητες που αντλούνταν. Στο εξής θα ακολουθούσαν η πολιτική συνεκμετάλλευσης ή συνιδιοκτησίας των πετρελαϊκών κοιτασμάτων με τις εταιρείες. Ακόμη, αποφάσισαν να εθνικοποιήσουν το 25% των κεφαλαίων των σημαντικότερων εταιρειών εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων πετρελαίου, ποσοστό το οποίο θα αυξανόταν στο 51% μέχρι το 1982. Το πετρέλαιο αποτελούσε το συγκριτικό πλεονέκτημα των πετρελαιοπαραγωγών χωρών και μια τεράστια πηγή εσόδων. Από την άλλη πλευρά, οι ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης ανησυχούσαν για τα ελλείμματα στον τομέα της ενέργειας, τα οποία θα ισοδυναμούσαν με ενεργειακή κρίση. Η πολιτική αναταραχή της Μέσης Ανατολής συνέβαλε στη συνειδητοποίηση ότι η μείωση της παραγωγής πετρελαίου παρέτεινε τη διάρκεια των πετρελαϊκών κοιτασμάτων, προς όφελος των πετρελαιοπαραγωγών χωρών. Βλ. Daniel Yegrin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, Simon & Schuster, New York 1991, σ. 521-523· Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 544· Dilip Hiro, *The Middle East*, Prentice Hall, London 1996, σ. 16.

⁵⁰ Sonia Shah, *Crude - Η Ιστορία του Αργού Πετρελαίου*, Άγρα, Αθήνα 2008, σ. 69· βλ. επ. Energy Information Administration, *Annual Energy Review 2001*, Washington: U.S. Department of Energy, November 2002, τ. 11.5, σ. 287.

από τον Πόλεμο των Έξι Ημερών,⁵¹ ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες επιχείρησαν να σταλεί άμεσα βοήθεια στο Ισραήλ.⁵² Από την άλλη πλευρά, οι αραβικές πετρελαιοπαραγωγοί χώρες συσπειρώθηκαν εντός του πλαισίου του ΟΑΠΕΚ (υποομάδας του ΟΡΕΚ) και προκάλεσαν κλυδωνισμούς σε ολόκληρο τον κόσμο, καθώς προέβησαν σε περικοπές της παραγωγής πετρελαίου και στον τετραπλασιασμό της τιμής του. Η αύξηση των τιμών του πετρελαίου από τον ΟΡΕΚ, που συνόδευσε το πετρελαϊκό εμπάργκο του 1973, πυροδότησε την πρώτη πετρελαϊκή κρίση.⁵³ Αρκετοί υπουργοί των χωρών-μελών ψήφισαν το κλείσιμο των πετρελαϊκών αρτηριών στους συμμάχους του Ισραήλ, επιβάλλοντας εμπάργκο στις εξαγωγές πετρελαίου προς τις ΗΠΑ και την Ολλανδία. Το τελικό μήνυμα της κρίσης ήταν ότι οι πετρελαιοπαραγωγοί χώρες διέθεταν πλέον τη δύναμη να καθορίσουν τους κανόνες του παιχνιδιού χρησιμοποιώντας τις πωλήσεις

⁵¹ Η προσπάθεια συνεννόησης των αραβικών χωρών με πρωτοβουλία του *Anwar Sadat*, Πρόεδρο της Αιγύπτου, είχε στεφθεί με επιτυχία, ωστόσο η επίτευξη διμερούς συμφωνίας με το Ισραήλ απέτυχε, εξαιτίας της αδιάλλακτης στάσης της ισραηλινής ηγεσίας. Η τελευταία ήταν στραμμένη στην τακτική της συνέχισης του παράνομου εποίκισμού των υπό κατοχή περιοχών και στη διατύπωση αιτημάτων για αύξηση της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας, παράλληλα με τον συνεχή εξοπλισμό της χώρας. Ως απάντηση στην ισραηλινή στάση, ο *Sadat* υιοθέτησε επιθετική πολιτική και από κοινού με τον Πρόεδρο της Συρίας, *Hafez al-Assad*, αποφάσισαν να εφορμήσουν εναντίον του Ισραήλ, με στόχο την ανακατάληψη της Χερσονήσου του Σινά. Στις 6 Οκτωβρίου 1973 το Ισραήλ αιφνιδιάστηκε από τη διμέτωπη επίθεση των Αράβων που εκδηλώθηκε την ημέρα της εβραϊκής θρησκευτικής εορτής *Yom Kippur* (πόλεμος του *Yom Kippur*). Τα αιγυπτιακά στρατεύματα αναπτύχθηκαν κατά μήκος της διώρυγας του Σουέζ πλήττοντας τις ισραηλινές θέσεις, ενώ παράλληλα οι συριακές δυνάμεις προωθήθηκαν στα Ύψωματα του *Golan*. Η επίθεση του *Sadat* αντιμετωπίστηκε με επιτυχία από τους Ισραηλινούς, οι οποίοι εγκλώβισαν τα ισραηλινά στρατεύματα, ενώ και το συριακό εκστρατευτικό σώμα αναχαιτίστηκε. Το κράτος του Ισραήλ, έχοντας αποκρούσει την αιφνιδιαστική επίθεση, εμφανίστηκε διατεθειμένο να υπογράψει τη συμφωνία κατάπαυσης πυρός, εισερχόμενο σε έναν μεγάλο κύκλο διαπραγματεύσεων μέχρι τις Συμφωνίες του *Camp David*. Βλ. Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 540.

⁵² Τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν το 1956 τα οποία αναφέρονται και ως «κρίση του *Suez*», είχαν ως αποτέλεσμα την παραχώρηση του ελέγχου των Στενών του *Tiran* από το Ισραήλ στην Αίγυπτο. Οι δυτικές δυνάμεις θα εξασφάλιζαν την ελεύθερη διέλευση των στενών, το άνοιγμα των οποίων είχε αποτελέσει την βασική αιτία για την κήρυξη πολέμου κατά της Αιγύπτου. Για την ισραηλινή κυβέρνηση το κλείσιμο των στενών θα αποτελούσε *casus belli*. Από την άλλη πλευρά, ο *Nasser* επικεντρώθηκε στον αγώνα των αραβικών χωρών, υπογράφοντας συνθήκη με τον βασιλιά *Hussein* της Ιορδανίας (στην οποία συμμετείχε και το Ιράκ) για τη δημιουργία κοινής στρατιωτικής βάσης. Από την ισραηλινή επίθεση απώλεσαν τη ζωή τους 15.000 Αιγύπτιοι, ενώ ολόκληρη η Χερσονήσος του Σινά πέρασε στα χέρια των Ισραηλινών, με τον *Nasser* να εξωθείται σε παραίτηση. Η συμμετοχή της Ιορδανίας στον πόλεμο οδήγησε στην απώλεια των εδαφών της δυτικά του Ιορδάνη και της μισής Ιερουσαλήμ. Η Συρία ηττήθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα την απώλεια των Ύψωμάτων του *Golan*, με τις ισραηλινές δυνάμεις να προελαύνουν σχεδόν μέχρι τη Δαμασκό. Οι εδαφικές κατακτήσεις του Ισραήλ συνέβαλαν στην ανάπτυξη του αραβικού και ισραηλινού εθνικισμού, ενίσχυσαν το πλαίσιο ασφαλείας και τη μετατροπή του σε ενεργό περιφερειακό παράγοντα γεωπολιτικής. Βλ. Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 530-531.

⁵³ Το γεγονός αυτό θα καθιστούσε τον ΟΡΕΚ «γνώριμη λέξη και όχι ασαφές αρκτικόλεξο», στρέφοντας «για πρώτη φορά» την προσοχή των Δυτικών στις μακρινές περιοχές στις οποίες βασιζόνταν εν αγνοία τους. Βλ. Bob Vavra, “1973: The Arab Oil Embargo Transforms The World”, *National Petroleum News*, November 2000, σ. 18.

πετρελαίου ως μέσο άσκησης πολιτικών πιέσεων.⁵⁴ Σε διάστημα έξι μηνών, η τιμή του ολοένα και περισσότερο δυσεύρετου πετρελαίου εκτινάχθηκε από τα τρία στα δώδεκα δολάρια το βαρέλι. Οι επιπτώσεις στις βιομηχανικές οικονομίες ήταν διαρκείς και τεράστιες. Σχεδόν όλα τα προϊόντα είχαν επιβαρυνθεί με επιπρόσθετο κόστος, εξαιτίας του πετρελαίου.⁵⁵ Στη δεκαετία 1970-1980, η τιμή του διπλασιάστηκε, ενώ παράλληλα η ανεργία αυξήθηκε και έκανε την εμφάνισή του ο πληθωρισμός, ο οποίος λάμβανε διαρκώς αυξητικές τάσεις.⁵⁶

Η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση προκλήθηκε το 1979, όταν ανατράπηκε ο Σάχης του Ιράν.⁵⁷ Τα νέα ευρήματα πετρελαίου από τις περιοχές της Αλάσκας και της Βόρειας Θάλασσας άρχισαν να

⁵⁴ Ο Πρόεδρος *Nixon* είχε εξετάσει το ενδεχόμενο να καταλάβει δια της βίας τα πετρελαιοφόρα εδάφη της Μέσης Ανατολής, ωστόσο το γεγονός ότι οι Αμερικανοί στρατιώτες βρίσκονταν ήδη αναμειγμένοι σε έναν δαπανηρό, διόλου δημοφιλή, πόλεμο στη Νοτιοανατολική Ασία ήταν αποτρεπτικό για τη λήψη μιας τέτοιας απόφασης. Τα πετρελαιοφόρα εδάφη των Ηνωμένων Πολιτειών είχαν περιέλθει σε μαρασμό, το πετρέλαιο της Αλάσκας και της Βόρειας Θάλασσας δεν είχε αρχίσει ακόμη να αντλείται ευρέως και το ένα τρίτο των αναγκών της χώρας σε πετρέλαιο καλυπτόταν από το εισαγόμενο. Η μοναδική διέξοδος για τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν μια αργή αλλά σταδιακή ενίσχυση της δύναμης τους στην περιοχή. Βλ. David Hackett Fischer, *The Great Wave: Price Revolutions and the Rhythm of History*, Oxford University Press, Oxford 1999, σ. 203-208· Michael Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, Henry Holt, New York 2002, σ. 59· John Perkins, *Confessions of an Economic Hit Man*, BK, New York 2004· Βλ. επ. Lizette Alvarez, "Britain Says U.S. Planned to Seize Oil in '73 Crisis", *New York Times*, 2/1/2004, σ. 4.

⁵⁵ Ο Πρόεδρος *Gerald Ford* θεσμοθέτησε τα «Στρατηγικά Αποθέματα Πετρελαίου», δηλαδή τη φύλαξη δισεκατομμυρίων βαρελιών πετρελαίου στους θόλους άλατος της *Louisiana*, προκειμένου να καλυφθούν οι μελλοντικές ανάγκες. Επίσης, οι βιομηχανικές χώρες, που μέχρι πρότινος εξαρτιόνταν από τα πετρέλαια του *OPEC*, σχημάτισαν την δική τους συμμαχία, την Επιτροπή Διεθνούς Ενέργειας. Βλ. επ. Alan S. Miller, "Energy Policy from Nixon to Clinton: From Grant Provider to Market Facilitator", *Environmental Law* 25, αρ. 3, 1995, σ. 715-731.

⁵⁶ «Οι κυβερνήσεις, οι εταιρείες και οι ιδιώτες βρέθηκαν εντελώς απροετοίμαστοι απέναντι στις εξελίξεις. Πολλές αμερικανικές οικογένειες διαπίστωσαν ότι είχαν καταρρεύσει οικονομικά». Βλ. David Hackett Fischer, *ό.π.*, σ. 203-208. Για το λόγο αυτό δημιουργήθηκε μια κρατική επιτροπή με σκοπό να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούταν η ενέργεια στην οικονομία. Η επιτροπή αυτή, στη συνέχεια, συγκρότησε το Υπουργείο Ενέργειας. Βλ. επ. Brian David Robertson, *Loss of Confidence: Politics and Policy in the 1970s*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1998, σ. 1-10.

⁵⁷ Η συσσωρευμένη δυσφορία δεκαετιών εναντίον της δικτατορίας του Σάχη στα τέλη του 1978 πήρε τη μορφή μαζικών διαδηλώσεων. Στις αρχές του 1979 η κρίση εντεινόταν. Η επανάσταση ήταν μαζική και ο Σάχης οδηγήθηκε στην αυτοεξορία. Παράλληλα, ο Πρόεδρος *Carter* προέβη σε μια σειρά ανακοινώσεων που απάρτιζαν το «Δόγμα *Carter*». Στο εξής, η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών θα στόχευε στην πάταξη κάθε εχθρικής ενέργειας που θα μπορούσε να παρεμποδίσει τη ροή των πετρελαίων του Περσικού Κόλπου, χρησιμοποιώντας «όλα τα απαραίτητα μέσα». Βλ. Klare, *ό.π.* σ. 33. Συμπτωματικά, το πρόβλημα αντιμετώπισης της Ιρανικής Επανάστασης βρήκε μια απρόσμενη, για τους Αμερικανούς, λύση μέσα σε ένα έτος από την πτώση του Σάχη, με τη στρατιωτική επίθεση που εξαπέλυσε το Ιράκ εναντίον του Ιράν τον Σεπτέμβριο του 1980. Μια επίθεση βασισμένη στην πεποίθηση ότι οι άμυνες του καθεστώτος *Khomeini* είχαν εξασθενήσει, από τις διάφορες ενέργειες καταστολής εσωτερικών αντιπάλων. Η προσπάθεια του *Saddam Hussein* να καταλάβει την πλούσια σε πετρέλαιο, αραβική επαρχία του *Khuzestan* ξεκίνησε τον δεύτερο, σε

υποσκελίζουν την πετρελαϊκή εξάρτηση των ΗΠΑ από τις δόσεις του OPEC, οι οποίες κάλυπταν περίπου το ένα πέμπτο της ημερήσιας κατανάλωσης των Αμερικανών. Με το κλείσιμο της δεκαετίας του 1980 ένα δίκτυο αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων, πολεμικών σκαφών και αεροπλανοφόρων (ο 6^{ος} αμερικανικός στόλος) περικύκλωσε τα πετρελαιοφόρα εδάφη της Μέσης Ανατολής, με τα οπικά συστήματα να προβάλλουν ως μέσο επίλυσης ενδεχόμενων προβλημάτων.⁵⁸

Συμπερασματικά, το αραβικό εμπόργκο πετρελαίου, παρότι προκάλεσε αναστάτωση, κατάφερε να ανακόψει τη ροή πετρελαίου στην παγκόσμια αγορά μόλις κατά 7%, καθώς οι προμηθεύτριες χώρες απάντησαν στις περικοπές του OPEC, με αύξηση της δικής τους παραγωγής.⁵⁹ Οι διαδοχικές δυτικές κυβερνήσεις, υπό το φόβο της επανάληψης των πετρελαϊκών κρίσεων, διαμόρφωσαν αναλόγως την εξωτερική πολιτική και την οικονομία τους. Η δεκαετία του 1970 σημαδεύτηκε από την άνοδο του κόστους εισαγωγών για τις χώρες του Νότου, παράλληλα με την κατακόρυφη μείωση της αξίας των εξαγωγών τους, καθώς η παγκόσμια οικονομία είχε περιέλθει σε περίοδο στασιμότητας. Σχεδόν σε όλες τις χώρες της περιφέρειας (συμπεριλαμβανομένων και των χωρών που ανήκαν στο σοσιαλιστικό μπλοκ) το ισοζύγιο πληρωμών είχε αναταραχθεί. Παράλληλα, ο στασιμοπληθωρισμός χαρακτήριζε τις χώρες του Βορρά.⁶⁰ Για τους παραπάνω λόγους, ήταν απαραίτητη η εύρεση μιας λύσης, η οποία θα οδηγούσε σε αντιμετώπιση της χαμηλής ανάπτυξης, των συχνών κρίσεων και της ανεργίας. Το έδαφος ήταν πρόσφορο προκειμένου να εφαρμοστεί μια θεωρία, η οποία ευαγγελιζόταν τον φονταμενταλισμό της αγοράς και υποσχόταν να δώσει λύσεις στα προβλήματα του κεφαλαίου, προβάλλοντας παράλληλα τη σιβυλλική έννοια της παραγωγικότητας. Είχε σημάνει η ώρα του νεοφιλελευθερισμού στο προσκήνιο.

διάρκεια, συμβατικό πόλεμο του 20^{ου} αιώνα με την υπόγεια υποστήριξη και ενθάρρυνση των ΗΠΑ. Όταν ο πόλεμος τελείωσε το 1988, το θρησκευτικό καθεστώς βρισκόταν ακόμα στη θέση του, μολονότι είχε περιοριστεί σημαντικά, ενώ με τη διακήρυξη του «Δόγματος Carter» και την εφαρμογή του από τη κυβέρνηση *Reagan*, ο Περσικός Κόλπος μετατράπηκε σε στρατιωτικό διάδρομο για τις δυνάμεις των ΗΠΑ στη περιοχή. Βλ. Perry Anderson, *Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική και οι Διανοητές της*, Τόπος, Αθήνα 2017, σ. 103· Bruce Jentleson, *With Friends Like These: Reagan, Bush and Saddam, 1982-1990*, W. W. Norton & Company, New York 1994, σ. 42-48.

⁵⁸ Οι φιλικά προσκείμενες στις ΗΠΑ χώρες του Περσικού Κόλπου, όπως η Σαουδική Αραβία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, το Κατάρ, το Κουβέιτ, το Μπαχρέιν και το Ομάν, εξοπλίστηκαν προκειμένου να βοηθήσουν τις Ηνωμένες Πολιτείες, σε περίπτωση σύγκρουσης με το Ιράκ, το Ιράν ή άλλους δυνητικούς εχθρούς. Το στρατιωτικο-βιομηχανικό σύμπλεγμα των Ηνωμένων Πολιτειών εφοδίασε τις παραπάνω χώρες (ειδικότερα το διάστημα 1990-1997) με «την μεγαλύτερη διακίνηση όπλων από έναν και μόνο προμηθευτή που έγινε ποτέ στον κόσμο», σύμφωνα με τον ειδικό σε θέματα διεθνούς ασφάλειας, *Michael T. Klare*. Βλ. *Michael T. Klare, ό.π., σ. 64-5.*

⁵⁹ Bob Vavra, «1973», *ό.π.*

⁶⁰ Το 1970 οι αναπτυσσόμενες οικονομίες είχαν να αντιμετωπίσουν ένα εξωτερικό χρέος ύψους 100 εκατομμυρίων δολαρίων. Μέχρι το 1988 το εξωτερικό χρέος του Τρίτου Κόσμου είχε φτάσει τα 1,3 τρισεκατομμύρια δολάρια. Η αποπληρωμή του τόκου των δανείων συνιστούσε τη μεταβίβαση του πλούτου από τις χώρες του Νότου στους τραπεζίτες του Βορρά. Βλ. *Seamus O' Cleireacain, Third World Debt and International Public Policy*, Praeger, New York 1990, σ. 3.

Κεφάλαιο Δεύτερο: Η πορεία για την εξάπλωση του Νεοφιλελευθερισμού: Από τα έδρανα της Σχολής του Chicago στον δοκιμαστικό σωλήνα της Χιλής του Augusto Pinochet (1973-1990)

1. Το κύμα των δικτατοριών στη Λατινική Αμερική τη δεκαετία του 1970

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, σχεδόν σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική, απλώθηκαν σταδιακά τα «συρματοπλέγματα των δικτατοριών»,⁶¹ πυροδοτώντας την καταστρατήγηση κάθε έννοιας θεσμικής νομιμότητας, τη συστηματοποίηση της κρατικής τρομοκρατίας και τις διεργασίες της ιδεολογικής εκκαθάρισης των τοπικών κοινωνιών.⁶² Το συγκεκριμένο δίκτυο δικτατοριών αποτέλεσε το αποκορύφωμα της αντίδρασης των συντηρητικών δυνάμεων ενάντια στην πολιτική ριζοσπαστικοποίηση και την ορμή της λαϊκής κινητοποίησης που είχαν αναπτυχθεί στις κοινωνίες της Λατινικής Αμερικής κατά τη δεκαετία του 1960.

Η συμμαχία ενόπλων δυνάμεων και άρχουσας τάξης, όπως και το φαινόμενο της προσωρινής ανάληψης της εξουσίας από τον στρατό, αποτελούσαν συνηθισμένες τακτικές ανατροπής για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής, που διέθεταν κυβερνήσεις -πολιτικές ή στρατιωτικές- με μεταρρυθμιστικό είτε εθνικοαναπτυξιακό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, στη Βραζιλία το κλίμα σοβαρής οικονομικής κρίσης, απονομιμοποίησης της πολιτικής, συνεχών συνομωσιών του στρατού, που επικρατούσε, καθώς και λαϊκής κινητοποίησης, είχε ως επιστέγασμα την ανατροπή του Προέδρου *Joao Goulart* από τη δικτατορία του 1964 (1964-1985).⁶³ Επίσης, στην Παραγουάη, ο *Alfredo Stroessner* εκμεταλλεύτηκε την πολιτική αστάθεια που δημιούργησε ο εμφύλιος πόλεμος του 1947, εγκαθιδρύοντας μία μακρόβια δικτατορία (1954-1989), με προσωποπαγή χαρακτηριστικά.⁶⁴

Ωστόσο, η ειδοποιός διαφορά των δικτατοριών της δεκαετίας του 1970 έγκειται στο μη προσωρινό του χαρακτήρα τους· πλέον, οι στρατιωτικές δυνάμεις αναζητούσαν το διαχωρισμό τους από τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις. Το *modus operandi* των δικτατορικών καθεστώτων της περιόδου αυτής ακολούθησε το δόγμα της Εθνικής Ασφάλειας. Σε αυτόν τον πολιτικό άξονα υπάχθηκαν τα ιδεολογικά τους χαρακτηριστικά: η λατρεία της τάξης και της ιεραρχίας, ο εθνικιστικός μεσσιανισμός, ο συντηρητικός καθολικισμός, η προσήλωση στο δυτικό πνεύμα.⁶⁵ Κατά τη συγκεκριμένη δεκαετία, τον πρώτο σταθμό των στρατιωτικών πραξικοπημάτων αποτέλεσε η

⁶¹ Βλ. Pablo Neruda, «Ωδή Στο Αγκαθωτό Συρματοπλέγμα», *Ωδές στα καθημερινά και τα ασήμαντα*, Νιάρχος, Αθήνα 1981, σ. 39-42.

⁶² Eduardo Galeano, *Οι Ανοικτές Φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, Κουκίδα, Αθήνα 2008, τ. Β', σ. 170· Μαρία Δαμηλάκου, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα 2015, σ. 189.

⁶³ Fausto Boris, *A Concise History of Brazil*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, σ. 275-279.

⁶⁴ Eduardo Galeano, *ό.π.*, σ. 174.

⁶⁵ Το δόγμα της Εθνικής Ασφάλειας διαμορφώθηκε από τις Ηνωμένες Πολιτείες στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και των κινημάτων για την ανεξαρτησία του Τρίτου Κόσμου. Έπειτα από την επιτυχία της Κουβανικής Επανάστασης (1959), αποτέλεσε τη βάση του νέου διαμερικανικού στρατιωτικού συστήματος άμυνας έναντι της «ερυθράς απειλής». Τα διαχωριστικά σύνορα μεταφέρονταν επίσης στο εσωτερικό της εθνικής κοινότητας και επέτρεπαν την κατασκευή εσωτερικών εχθρών, οι οποίοι ενίοτε ταυτίζονταν με τον κομμουνισμό, παρότι σε κάθε χώρα υπήρχε διαφοροποίηση. Βλ. Μαρία Δαμηλάκου, *ό.π.*, σ. 189.

Βολιβία, όπου το στρατιωτικό καθεστώς του *Juan Jose Torres* ανατράπηκε τον Αύγουστο του 1971, έπειτα από μόλις δέκα μήνες στην εξουσία, από το αντι-πραξικόπημα του *Hugo Banzer*.⁶⁶ Το 1973, λίγους μήνες πριν από την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του στρατηγού *Augusto Jose Ramon Pinochet Ugarte* στη Χιλή, επιβλήθηκε μία πολιτικό-στρατιωτική δικτατορία στην Ουρουγουάη.⁶⁷ Στη συνέχεια, στο Περού, το πραξικόπημα του 1975, που ανέτρεψε τον στρατηγό *Juan Velasco Alvarado*, όρισε το τέλος της «Περουβιανής Επανάστασης» (1968-1975).⁶⁸ Ακολούθως, στον Ισημερινό ο στρατηγός *Guillermo Rodriguez Lara* ανατράπηκε από μια τριμελή στρατιωτική χούντα το 1976.⁶⁹ Ως τερματικός σταθμός στο συνεχές των δικτατοριών, το πραξικόπημα του 1976 στην Αργεντινή και η ανάληψη της εξουσίας από τον στρατηγό *Jorge Rafael Videla* αποτέλεσε τη φυσική κατάληξη μιας διαρκούς απονομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας στη χώρα αυτή, με σύντομα δημοκρατικά διαλείμματα κατά το διάστημα των ετών 1973-1976.⁷⁰

Στις χώρες της Λατινικής Αμερικής της δεκαετίας του 1970 η νεοφιλελεύθερη συναίνεση επιβλήθηκε με σαφή και αποτροπιαστικό τρόπο. Στον γενικό κανόνα εγγράφονται στρατιωτικά πραξικοπήματα, υποστηριζόμενα από τις παραδοσιακές ανώτερες τάξεις, με το αμερικανικό Πεντάγωνο να πιστοποιεί τη Σχολή της Αμερικής (*School of the Americas, SOA*), από όπου αποφοίτησε η πλειονότητα των δικτατόρων της Λατινικής Αμερικής, με άριστα στο εγχειρίδιο της «KUBARK» και τα «μαθήματα» ανακριτικής και αντικατασκοπείας.⁷¹ Επιστέγασμα των

⁶⁶ Μαρία Δαμηλάκου ό.π., σ. 190.

⁶⁷ Eduardo Galeano, ό.π., σ. 170-178.

⁶⁸ Μαρία Δαμηλάκου, ό.π., σ. 190.

⁶⁹ Μαρία Δαμηλάκου, ό.π., σ. 191· John Dinges, *The Condor Years: How Pinochet and His Allies Brought Terrorism to Three Continents*, New York London, The New Press, 2004, σ. 17-18.

⁷⁰ Μαρία Δαμηλάκου, ό.π., σ. 192· John Dinges, ό.π., σ. 25.

⁷¹ Η Σχολή της Αμερικής (*School of the Americas, SOA*) αποτέλεσε το λίκνο στο οποίο ανατράφηκαν οι ένοπλες ομάδες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής. Ιδρύθηκε το 1946, εγκαταστάθηκε στον Παναμά την ίδια χρονιά, ενώ το 1984 αναγκάστηκε να μεταφέρει τις δραστηριότητές της σε βορειοαμερικανικό ηπειρωτικό έδαφος, στο *Fort Benning* της *Georgia*. Η Σχολή της Αμερικής εκπαιδευσε, μέχρι τη μετεγκατάστασή της, περίπου 64.000 αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι *Leopoldo F. Galtieri* και *Roberto Viola* στην Αργεντινή, *Manuel Contreras* στη Χιλή, *Vladimiro Montesinos* στο Περού, *Manuel Noriega* στον Παναμά, *Hugo Banzer* στη Βολιβία, *Roberto d' Aubisson*, αρχηγός του «αποσπάσματος θανάτου», υπεύθυνος για τη δολοφονία των ιησουιτών στο Ελ Σαλβαδόρ και του επισκόπου *Oscar Arnulfo Romero*. Το 2001 η Σχολή πήρε την επωνυμία Ινστιτούτο του Δυτικού Ημισφαιρίου για τη Συνεργασία και την Ασφάλεια (*Western Hemisphere Institute for Security Cooperation, WHISC*). Πολλές από τις συμμετέχουσες χώρες, (Χιλή, Κολομβία, Περού, Βραζιλία, Παραγουάη, καθώς και Ονδούρα, Γουατεμάλα, Ελ Σαλβαδόρ, Νικαράγουα) εξακολουθούν ως σήμερα να στέλνουν αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων στη Σχολή, ενώ αντίθετα η Βενεζουέλα, η Βολιβία, η Ουρουγουάη και η Αργεντινή, σταμάτησαν σταδιακά από το 2004. Η Σχολή της Αμερικής είναι ένας «πυρήνας εν υπνώσει», ένας οργανισμός σε υπολανθάνουσα κατάσταση. Για περισσότερα, βλ. Lesley Gill, *The School of the Americas: Military Training and Political Violence in the Americas*, USA, Duke University Books, 2004· Atilio A. Boron, *Η Λατινική Αμερική και η γεωπολιτική του ιμπεριαλισμού*, Κουκίδα, Αθήνα 2021, σ. 165-167· CIA, «KUBARK» *Εγχειρίδιο Ανακριτικής και Αντικατασκοπείας*, Eurobooks, Αθήνα 2016.

προαναφερθέντων αποτέλεσε η καταστολή κάθε είδους αλληλεγγύης, που είχε δημιουργηθεί μέσα στο εργατικό και κοινωνικό κίνημα των πόλεων, η οποία πλέον εκλαμβάνονταν ως απειλή.⁷²

2. Η πολιτική και κοινωνική μεταστροφή στη Χιλή του Augusto Pinochet

Το πρώτο πειραματικό εργαστήριο σχηματισμού νεοφιλελεύθερου κράτους δοκιμάστηκε στη Χιλή και στηρίχθηκε στους πυλώνες της ανατροπής του «χιλιανού δρόμου προς τον σοσιαλισμό». Η κυβέρνηση της Λαϊκής Ενότητας (*Unidad Popular UP*), υπό τον *Salvador Allende*, κέρδισε τις εθνικές εκλογές του 1970, με την υπόσχεση να τερματίσει τον έλεγχο τομέων της οικονομίας από εταιρείες εγχώριου και ξένου κεφαλαίου.⁷³ Ταυτόχρονα με την εκλογή του *Allende*, ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών *Richard Nixon* έδωσε την εντολή στο υπουργικό του συμβούλιο «να κάνουν την οικονομία της Χιλής να ουρλιάξει»⁷⁴ και ο σύμβουλος εθνικής ασφαλείας *Henry Kissinger* σε συνεργασία με τον διευθυντή της CIA *Richard Helms* ενορχήστρωσαν μία νέα εκδοχή του σχεδίου της «Στρατηγικής της Έντασης». ⁷⁵ Πρόθεση της *Washington* ήταν η εξασθένιση και η

⁷² Η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την εξάπλωση των ιδεών της Σχολής του *Chicago* στη Χιλή αποτελεί οδηγό για την κατανόηση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν και στις υπόλοιπες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Στη Βραζιλία αρκετοί μαθητές του *Milton Friedman* κατείχαν κομβικές θέσεις. Ο καθηγητής, έπειτα από επίσκεψή του στη χώρα το 1973, στο αποκορύφωμα της βαναυσότητας του καθεστώτος, δήλωσε ότι το οικονομικό πείραμα αποτελούσε «ένα θαύμα». Βλ. *Milton Friedman*, «Economic Miracles», *Newsweek*, 21/1/1974. Στην Ουρουγουάη ο στρατός το 1974 αποφάσισε επίσης να ακολουθήσει την πεπατημένη της Σχολής του *Chicago*. Ο *Arnold Harberger* κλήθηκε εκεί ως επιβλέπων καθηγητής της μεταρρύθμισης, η οποία τελικά οδήγησε στη μείωση των πραγματικών μισθών κατά 28% και στην εμφάνιση ορδών ρακοσυλλεκτών στους δρόμους του *Montevideo*. Βλ. *Lawrence Weschler*, *A Miracle, a Universe: Stelling Accounts with Torturers*, *Pantheon Books*, New Work 1990, σ. 149. Η επόμενη χώρα στην οποία έκανε την εμφάνισή του το οικονομικό πείραμα ήταν η Αργεντινή, όταν η *Isabel Peron* ανατράπηκε από τη χούντα του 1976. Μερικές εβδομάδες πριν οι Αργεντινοί στρατηγοί καταλάβουν την εξουσία, είχαν έρθει σε επαφή με τον *Pinochet* και τη χούντα της Βραζιλίας «προκειμένου να τους παρουσιάσουν συνοπτικά τα βασικά βήματα του μελλοντικού καθεστώτος». Βλ. *Reuters*, «Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup», *CNN*, 21/3/2007.

⁷³ *Eduardo Galeano*, *Μνήμη της Φωτιάς III. Ο αιώνας του ανέμου*, Πάπυρος, Αθήνα 2012, σ. 342-348.

⁷⁴ CIA, «Richard Helms Handwritten Notes "Meeting with the President on Chile at 1525"», 15/9/1970· CIA, «Memorandum "Genesis of Project FULBELT"», 16/9/1970· NSC, «SECRET Meetings Minutes "Minutes of the Meeting of the 40 Committee», 9/9/1970"» στο *Peter Kornbluh*, *The Pinochet File: a Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, *National Security Archive*, *The New Press*, New York London 2013, σ. 36, 38, 45-6.

⁷⁵ Στις 12/12/1969 στην Αγροτική Τράπεζα της *Piazza Fontana* στο *Milano* νεοφασίστες (*Franco Freda* και *Giovanni Ventura*) τοποθέτησαν βόμβα για λογαριασμό των μυστικών υπηρεσιών (*SID*), με αποτέλεσμα το θάνατο 16 ανθρώπων. Το ιταλικό κράτος απέδωσε την επίθεση στους αναρχικούς κύκλους του *Milano*, παρουσιάζοντας το αναρχικό κίνημα ως τρομοκρατικό και το ίδιο το κράτος ως εγγυητή της κοινωνικής σταθερότητας. Στόχος ήταν η απόσπαση συναίνεσης για την καταστολή του κινήματος και ο τερματισμός της αμφισβήτησης της Ρωμαιοκαθολικής ηθικής και της σχέσης Κεφάλαιο. Η Στρατηγική της Έντασης, που εγκαινιάστηκε από το ιταλικό κράτος με τη βόμβα στο *Milano*, εφαρμόστηκε ξανά στην *Brescia* τον Μάιο του 1974 με τυφλές βομβιστικές επιθέσεις σε αντιφασιστική συγκέντρωση αφήνοντας πίσω 8 νεκρούς, αλλά και τον Αύγουστο του 1980 στο σιδηροδρομικό σταθμό της *Bologna*, με απολογισμό 85 νεκρούς πολίτες. Η Στρατηγική της Έντασης υποστηρίχθηκε από τη CIA, ως Επιχείρηση *Gladio*, τόσο στην περίπτωση της Ιταλίας, όσο και στην ελληνική περίπτωση της χούντας των συνταγματαρχών του 1967. Την πρώτη αμερικανική εφαρμογή της Στρατηγικής της Έντασης αποτέλεσε η Επιχείρηση *North-woods* (τέλη 1961) που

αποσταθεροποίηση της Χιλής, παράλληλα με τη δημιουργία ενός κλίματος ανατροπής, το οποίο στηρίχτηκε στους πυλώνες του οικονομικού,⁷⁶ πολιτικού⁷⁷ και ψυχολογικού πολέμου.⁷⁸ Ο οικονομικός στραγγαλισμός και η διπλωματική απομόνωση ήταν τα δυο σκέλη της τριάδας των αποσταθεροποιητικών μέσων· το τρίτο ήταν η μυστική παρέμβαση της CIA.⁷⁹ Όταν ο οικονομικός πόλεμος εναντίον της Χιλής ολοκληρωνόταν, θα κινητοποιούνταν οι μηχανές του μαζικού θανάτου. Είχε έρθει η ώρα των βομβαρδιστικών και των αρμάτων μάχης και του δικτάτορα *Pinochet*.⁸⁰ Ένα σύνθημα προειδοποίησης με κόκκινα γράμματα στους τοίχους του *Santiago* «Η

περιελάμβανε τη δημιουργία κλίματος τρομοκρατίας με υπεύθυνους Κουβανούς εξόριστους *émigré*. Για περισσότερα σχετικά με την αμερικανική εμπλοκή βλ. Peter Dale Scott, *The Road to 9/11: Wealth, Empire, and the Future of America*, University of California Press, California 2007, σ. 200-203. «Το παράδειγμα μιας επιτυχημένης εκλεγμένης μαρξιστικής κυβέρνησης στη Χιλή θα έχει σίγουρα αντίκτυπο σε άλλα μέρη του κόσμου, ειδικά στην Ιταλία· η μιμητική εξάπλωση αντίστοιχων φαινομένων αλλού με τη σειρά τους θα επηρεάσουν την ισορροπία του κόσμου και τη θέση μας σε αυτόν». Βλ. The White House, «SECRET Memorandum for the President “NSC Meeting, November 6-Chile”», 5/11/1970, σ. 121-128.

⁷⁶ Το 1970 σχηματίστηκε η «Επιτροπή για τη Χιλή» με έδρα την *Washington*, η οποία απαρτιζόταν από εκπροσώπους των αμερικανικών εξορυκτικών εταιρειών που διέθεταν περιουσιακά στοιχεία στη χώρα, με την *International Telephone and Telegraph Company (ITT)* σε ηγετική θέση. Ο στόχος της Επιτροπής ήταν η ματαίωση των εθνικοποιήσεων, η διακοπή της εξωτερικής δανειοδότησης, η αναστολή αγοράς προϊόντων, η χρησιμοποίηση των ιδίων αποθεμάτων των ΗΠΑ σε χαλκό αντί της εισαγωγής τους (από τη Χιλή), η εξάντληση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της Χιλής σε δολάρια των ΗΠΑ. Βλ. Sue Branford & Bernardo Kucinski, *Debt Books: The U.S. Banks and Latin America*, London, Zed Books, London 1988, σ. 40, 51-52 ·Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 19. Οι προτάσεις αυτές αναφέρθηκαν στο εμπιστευτικό έγγραφο που απέστειλε ο *Alexis Johnson* στον πρεσβευτή *Korry* με ημερομηνία 10/10/1970.

⁷⁷ U.S. Embassy, «SECRET Cable “Ambassador’s Response to Request for Analysis of Military Option in Present Chilean Situation”», 12/9/1970 (σ. 1, 2) στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 47-48· CIA, «SECRET Cable from Headquarters [Initial Orders to Explore a Military Golpe]», 9/9/1970 (σ. 1) στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 49· CIA, «SECRET Cable from Headquarters [Blueprint for Fomenting a Coup Climate]», 27/9/1970 (σ. 1-7) στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 49-56· CIA, «SECRET Cable [Urgent Directive from Director Helms to Stimulate a Military Solution]», 7/10/1970 (σ. 1, 2) στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 58-59· CIA, «SECRET Report “The Coup that Failed: The Effects on Allende and his Political Posture, With Special Emphasis on his Stance Before U.S. Positions, Moderate or Tough”», 15/10/1970· CIA, «SECRET Cable from Headquarters [Firm and Continuing Policy that Allende be Overthrown by a Coup]», 16/10/1970 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 60-61, 64-67.

⁷⁸ «Kissinger’s Secret/Sensitive Memorandum for the President “Status Report on Chile”», το οποίο μετέδιδε το National Security Decision Memorandum 93 (NSDM 93). Το έγγραφο είναι δίχως ημερομηνία, αλλά η σύνταξή του τοποθετείται πολύ κοντά στις 7/11/1970 όταν ολοκληρώθηκε η NSDM. Βλ. επ. The White House, «SECRET Memorandum for the President “NSC Meeting, November 6 - Chile”», 5/11/1970· The White House, «SECRET Memorandum of Conversation “NSC Meeting - Chile (NSSM 97)”», 6/11/1970· National Security Council, «TOP SECRET National Security Decision Memorandum 93 “Policy Towards Chile”», 9/11/1970.

⁷⁹ «National Security Decision Memorandum 93 “Policy toward Chile”»· CIA, «Covert Action Program in Chile», 17/11/1970.

⁸⁰ CIA, «SECRET Cable [General Pinochet’s Views on Allende]», 27/9/1972· CIA, «SECRET Meeting Minutes “Meeting on Current Chilean Situation at Department of State, 1630-1830”, 17/10/1972», (σ. 1-3)· CIA, «SECRET Memorandum from Theodore Shackley to James Schlesinger» και «SECRET “The Agency’s Covert Action

Τζακάργτα έρχεται»⁸¹ προανήγγειλε την κατάσταση που θα επακολουθούσε, η οποία κυριολεκτικά βύθισε τη Χιλή στο αίμα.⁸²

Στο Εθνικό Στάδιο της Χιλής και στο Στάδιο του *Santiago* ο θάνατος αντικατέστησε το ποδόσφαιρο ως δημόσιο θέαμα.⁸³ Η εικόνα των αεριοθούμενων, των Καραβανιών του Θανάτου⁸⁴ και των

Program in Chile"», 8/5/1973· Defense Intelligence Agency, «TOP SECRET UMBRA Report "Chile"», 8/9/1973· CIA, «SECRET Memorandum from William Colby to Henry Kissinger "CIA's Covert Action Program in Chile Since 1970"», 13/9/ 1973 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 142-143, 144-148, 149-153, 154-7, 158-160.

⁸¹ Το ενδεχόμενο ανατροπής του *Allende* βασίστηκε σε δυο προηγούμενα μοντέλα «αλλαγής καθεστώτος»: στο παράδειγμα της Βραζιλίας και στην περίπτωση της Ινδονησίας. Στο παράδειγμα της Βραζιλίας ο στρατηγός *Branco* χρησιμοποίησε ως έναν μικρό βαθμό, την ισχύ του αυταρχικού καθεστώτος, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός διαρκώς διογκούμενου πόλου αντίστασης από αριστερές αντάρτικες δυνάμεις. Κατά συνέπεια τα οικονομικά πλάνα της χούντας αναβλήθηκαν. Αντίθετα ήταν τα αποτελέσματα στην περίπτωση της Ινδονησίας όπου η CIA είχε λάβει σαφείς οδηγίες να «προχωρήσει στην εκκαθάριση του Προέδρου *Sukarno*, ανάλογα με τις συνθήκες και τις διαθέσιμες ευκαιρίες». Βλ. William Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since WWII*, Zed Books Ltd, London 1995, σ. 195. Τον Οκτώβριο του 1965, αφού είχαν προγραφεί οι «κατάλογοι εκτελέσεων» της CIA, η ινδονησιακή αριστερά εξαλείφθηκε πλήρως και οριστικά, με τη μέθοδο μαζικών εκτελέσεων μισού έως ενός εκατομμυρίου ανθρώπων. Βλ. επ. «Times Diary: Liquidating Sukarno», *Times*, 8 Αυγούστου 1986. Μια ομάδα Ινδονήσιων οικονομολόγων, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο του *Berkeley*, γνωστοί ως «Μαφία του *Berkeley*», προετοίμασε στη συνέχεια το οικονομικό προσχέδιο για το μέλλον της χώρας. Θεσπίστηκαν νόμοι που επέτρεπαν σε ξένες εταιρείες την κατοχή του 100% των πόρων της Ινδονησίας, με αποτέλεσμα ο φυσικός πλούτος της χώρας (ξυλεία, καουτσούκ, χαλκός, νικέλιο, πετρέλαιο) να διαμοιραστεί, σε διάστημα μόλις δύο ετών, ανάμεσα στις μεγαλύτερες διεθνείς εξορυκτικές και ενεργειακές εταιρείες. Το παράδειγμα της Ινδονησίας απέδειξε ότι ήταν εφικτό να σαρωθεί η αντίσταση, πριν καν αρχίσει να εκδηλώνεται, και να παραχωρηθεί ο απόλυτος έλεγχος της εξουσίας στους σφετεριστές της. Το πραξικόπημα κατόρθωσε να εξαλείψει την εθνικιστική, αλλά και την «κόκκινη απειλή», στο εσωτερικό, μετουσιώνοντας τη χώρα σε «Γη της Επαγγελίας» για τις ξένες πολυεθνικές εταιρείες. Πλέον, είχαν τεθεί οι βάσεις ενός εναλλακτικού οικονομικού συστήματος, ταγμένου φανατικά υπέρ των αγορών. Βλ. David Ransom, «*Ford Country: Building an Elite for Indonesia*», *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, Rampant Press California 1975, σ. 99. Οι εξελίξεις στη Νότια Αμερική και στη Νοτιοανατολική Ασία διαδραματίζονταν παράλληλα. Με το πραξικόπημα στην Ινδονησία εξασφαλίστηκε ο βασικός στόχος ελέγχου της χώρας από ένα φιλικό προς τις ΗΠΑ καθεστώς, ενώ την ίδια στιγμή οι εξελίξεις στο Βιετνάμ ήταν δυσοίωνες. Στη συνέχεια, εγκαθιδρύθηκαν δικτατορικά καθεστώτα σε όλες τις γειτονικές περιοχές (Φιλιππίνες - Ταϊλάνδη - Βιρμανία), προκειμένου να αναχαιτιστεί ο «ιός της ανεξάρτητης ανάπτυξης», ένας βασικός θεματικός άξονας της ιστορίας του Ψυχρού Πολέμου. Με αυτόν τον τρόπο οι ΗΠΑ εξήλθαν τελικά νικήτριες στον πολύμορφο πόλεμο της Νοτιοανατολικής Ασίας.

⁸² Εκατοντάδες άνθρωποι εκτελέστηκαν, ενώ τα άψυχα σώματα εγκαταλείπονταν στα κράσπεδα των μεγάλων αυτοκινητόδρομων ή κατέληγαν να επιπλέουν στα λασπωμένα κανάλια του *Santiago*. Ήταν αδύνατον να καταμετρηθεί επακριβώς το εύρος των δολοφονιών, όμως σύμφωνα με τα στοιχεία της αναφοράς που συνέταξε η CIA εννέα ημέρες μετά την επέμβαση, «4,000 θάνατοι προκλήθηκαν από το πραξικόπημα της 11/9/1973 και τις επακόλουθες πράξεις εκκαθάρισης». Βλ. Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 161· John Dinges, *ό.π.*, σ. 56-57.

⁸³ Σύμφωνα με μία μυστική αναφορά, συνολικά 7,612 αιχμάλωτοι πέρασαν από το Εθνικό στάδιο το διάστημα 11 Σεπτεμβρίου-20 Οκτωβρίου. Οντας σε απομόνωση, υποβάλλονταν σε ανακρίσεις στους χώρους των αποδυτηρίων και στις πολυτελείς σουίτες, που είχαν μετατραπεί σε αυτοσχέδιους θαλάμους βασανιστηρίων. Βλ. CIA, «SECRET Intelligence Reports [Executions in Chile Since the Coup]», 27/10/1973 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 185-188.

νυχτερινών εξαφανίσεων⁸⁵ αποτελούσε μία διαρκή υπενθύμιση ότι κανένας δεν ήταν ασφαλής, παρά μόνο εφόσον πειθαρχούσε. Οι διωκόμενοι Χιλιανοί οδηγήθηκαν σε εξορία μέσα στην ίδια τους τη χώρα, η οποία μεταμορφώθηκε σε ένα απέραντο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τα βασανιστήρια, οι φυλακίσεις, οι δολοφονίες και οι εξορίες αποτέλεσαν τον καθημερινό κλήρο. Το σχέδιο εξυγίανσης της «ασθένειας του κομμουνισμού» μετατράπηκε σε ένα σχέδιο ιδεολογικής εξόντωσης. Ολόκληρη η χιλιανή κοινωνία στρατιωτικοποιήθηκε, η κατάσταση εξαίρεσης μονιμοποιήθηκε και ο μηχανισμός καταστολής είχε ως απόληξη την οικία του κάθε πολίτη.⁸⁶

Η χιλιανή μυστική αστυνομική υπηρεσία *DINA* (*Directorate of National Intelligence*), αποτελούσε το θεσμικό ισοδύναμο του Καραβανιού του Θανάτου. Εκτός από τον ίδιο τον *Pinochet* -ο οποίος ήταν ταυτόχρονα ο Ανώτατος Αρχηγός και Πρόεδρος του Έθνους- η *DINA* θα αποτελέσει το πιο αντιπροσωπευτικό και μακροχρόνιο σύμβολο δύναμης της συγκεκριμένης στρατιωτικής δικτατορίας.⁸⁷ Υπό τις οδηγίες του συνταγματάρχη *Juan Manuel Contreras Sepulveda*, η υπηρεσία

⁸⁴ Το καθεστώς του *Pinochet* έθεσε σε κίνηση μια σειρά σφαγών που έμειναν γνωστές ως τα «Καραβάνια του Θανάτου». Ο στρατηγός *Sergio Arellano Stark*, ένας από τους ηγέτες του πραξικοπήματος και αρμόδιος για την προώθηση της δικαιοσύνης του καθεστώτος προς τους πολιτικούς κρατούμενους, ταξίδεψε στις βόρειες επαρχίες της χώρας το διάστημα 16-19 Οκτωβρίου 1973 συνοδευόμενος από ένα τάγμα θανάτου πέντε αξιωματικών του στρατού. Επιβιβαζόμενοι σε ένα ελικόπτερο *Puma* κινήθηκαν στα επαρχιακά κέντρα *La Serena*, *Copiapó*, *Antofagasta* και *Calama*, όπου ο *Stark* αναγνώριζε τους κρατούμενους, οι οποίοι μεταφερόμενοι από τα κελιά τους, στη συνέχεια, βασανίζονταν και εκτελούνταν. Ο απολογισμός των επόμενων ημερών αναφερόταν σε ένα μονοπάτι αίματος 68 ατόμων. Τα περισσότερα από τα θύματα θάφτηκαν σε κοινοτάφια, ενώ οι αρχές αρνήθηκαν στις οικογένειες των θυμάτων την άδεια ταφής. Από το σύνολο των θυμάτων, 14 πτώματα δεν ανακτήθηκαν ποτέ και θεωρούνται ανάμεσα στις πρώτες ομάδες των “*desaparecidos*”, των εξαφανισμένων του καθεστώτος. Βλ. Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 47-48.σ. 163-164. Για αναλυτικές πληροφορίες σχετικά με τις εκάστοτε μαζικές δολοφονίες βλ. Patricia Verdugo, *Chile, Pinochet and the Caravan of Death*, North-South Center Press, Miami 2001.

⁸⁵ Οι νυχτερινές απαγωγές και εξαφανίσεις από τους δρόμους του *Santiago* αποτέλεσαν ένα διακριτικό και αποτελεσματικό μέτρο τρομοκρατίας, καθώς η ιδέα ότι ο κρατικός μηχανισμός μπορούσε να εξαφανίσει, κυριολεκτικά, ανθρώπους διατάρασσε την ψυχική ισορροπία του πληθυσμού.

⁸⁶ Υπολογίστηκε ότι περισσότεροι από 13,500 Χιλιανοί πολίτες συνελήφθησαν εν μέσω εφόδων και μαζικών συλλήψεων, ανάμεσά τους αξιωματούχοι της εκτοπισμένης κυβέρνησης του *Unity Popular* (UP), πολιτικοί ακτιβιστές, συνδικαλιστές και κάτοικοι των παραγκουπόλεων. Οι κρατούμενοι στη συνέχεια οδηγούνταν σε διάφορα κέντρα κράτησης που υπήρχαν διασκορπισμένα στην επικράτεια, «εκ των οποίων μόνο μερικά ήταν γνωστά στο δημόσιο κοινό». CIA, «cable», 27/10/1973, *ό.π.* Κατά τη διάρκεια της αιμοσταγούς δεκαεπτάχρονης δικτατορίας και του μονόπλευρου πολέμου που διεξήγαγε το καθεστώς του *Pinochet*, περισσότεροι από 3.200 άνθρωποι εξαφανίστηκαν ή εκτελέστηκαν, τουλάχιστον 80.000 φυλακίστηκαν και 200.000 εγκατέλειψαν τη χώρα για πολιτικούς λόγους. Η χούντα απαγόρευσε κάθε είδους πολιτικές δραστηριότητες, ανέστειλε τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων, αναίρεσε τις εκλογικές θέσεις, έκλεισε το Κογκρέσο, κατέλαβε τα Πανεπιστήμια και σταμάτησε τη λειτουργία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, εξαιρουμένων των καθεστωτικών (όπως το *El Mercurio*). Βλ. Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 162· John Dinges, *ό.π.*, σ. 26.

⁸⁷ Defense Intelligence Agency, «Report “Organization Diagram of the Directorate of National Intelligence (DINA)”», 17/6/197 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 193-196.

έμεινε γνωστή για τρεις καθοριστικούς τύπους ακραίων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: τη δημιουργία δικτύου μυστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης, τις συστηματικές και απάνθρωπες πρακτικές βασανισμού και τις εξαφανίσεις χιλιάδων Χιλιανών.⁸⁸ Η DINA είχε ως βασική αποστολή τον σχηματισμό συμμαχιών με άλλες μυστικές υπηρεσίες, αλλά και με εξτρεμιστικές αντικομμουνιστικές και νεοφασιστικές ομάδες, στον Νότιο Κώνο της Λατινικής Αμερικής, στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη. Επίσης, είχε επικεντρωθεί σε στοχευμένες έρευνες των επικριτών του Pinochet, σε διεθνές επίπεδο, καθώς και σε τρομοκρατικές επιθέσεις ενάντια σε διακεκριμένους εξόριστους. Εμπνεόμενος από το μοντέλο οργάνωσης της CIA, ο Contreras διέταξε τη δημιουργία σταθμών της DINA, σε άλλες χώρες, οι οποίοι θα στελεχώνονταν με πράκτορες, υπό πολιτική και στρατιωτική κάλυψη.⁸⁹

Τον Οκτώβριο του 1975, ο συνταγματάρχης Manuel Contreras, ως επικεφαλής ασφαλείας του καθεστώτος, προσκάλεσε τους ομόλογούς του από τις χώρες του Νότιου Κώνου στην «Α' Συνάντηση Εργασίας Εθνικών Υπηρεσιών Πληροφοριών» (*Primera Reunion InterAmericana de Inteligencia Nacional*) στο Santiago για την πραγματοποίηση της πρώτης διαμερικανικής συνάντησης εθνικής πληροφόρησης,⁹⁰ με αντικείμενο: «την συγκρότηση ενός συντονιστικού μηχανισμού και την ανάληψη κοινής δράσης προς όφελος της Εθνικής Ασφάλειας». ⁹¹ Η Επιχείρηση Condor εγκαινιάστηκε επίσημα το 1975, με τη συμμετοχή των ηγεσιών των ενόπλων δυνάμεων της Χιλής, της Βραζιλίας, της Παραγουάης και της Ουρουγουάης, αποτελώντας την πιο γνωστή περίπτωση συντονισμένης διακρατικής καταστολής στη Λατινική Αμερική. Το 1978 εντάχθηκαν, επίσης, στις τάξεις της ο Ισημερινός και το Περού.⁹²

Βασικό επιχείρημα για την αναγκαιότητα ανάληψης συντονισμένης δράσης αποτέλεσε η αντίστοιχη διακρατική δραστηριοποίηση των αντιμαχόμενων: οι στρατιωτικές ηγεσίες

⁸⁸ Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation, σ. 134.

⁸⁹ John Dinges, *ό.π.*, σ. 73-79. Βλ. επ. Pedro Alejandro Matta, *Villa Grimaldi: A Walk Through a 20th Century Torture Cener*. Βλ. επ. FBI, «Memorandum from William Webster [Project Andrea - Chile's Nerve Gas Program]», 9/12/1981 και Defense Intelligence Agency, «Cable "DINA Dissolved"», 13/8/1977 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 201-205, 206-207.

⁹⁰ Department of State, «SECRET Memorandum for Henry Kissinger "Chilean Executions" και "Fact Shett-Human Rights in Chile"», 27/11/1973 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 182-184.

⁹¹ Οι σύνεδροι ενέκριναν το θέμα και τη δομή μίας νέας συνεργατικής οργάνωσης εθνικής ασφαλείας. Όπως αναφέρεται στη συμφωνία «Acta de Clausura de la Primera Reunion InterAmericana de Inteligencia Nacional» μεταξύ της Χιλής, Αργεντινής, Ουρουγουάης, Παραγουάης και της Βολιβίας, οι μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών των χωρών αυτών επρόκειτο να εκκινήσουν «αμφίπλευρες ή πολύπλευρες επαφές ανταλλαγής πληροφοριών, σχετικά με ανατρεπτικές δράσεις. Συμφώνησαν να δημιουργήσουν ένα «sede del Sistema», ένα δίκτυο συνεργασίας, το οποίο θα πραγματοποιούσε επιπλέον συναντήσεις στη Χιλή την επόμενη άνοιξη, προκειμένου να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους. Τέλος, για να τιμήσουν τη διοργανώτρια χώρα» έδωσαν στην οργάνωση την ονομασία «CONDOR» από το εθνικό πτηνό της Χιλής, το μεγάλο αρπακτικό των Άνδεων. Βλ. Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 331· J. Patrice McSherry, «Tracking the Origins of a State Terror Network: Operation Condor», *Latin American Perspectives*, 29/1/2002, σ. 40.

⁹² Μαρία Δαμηλάκου, *ό.π.*, σ. 202· John Dinges, *ό.π.*, σ. 107-115. Βλ. επ. DINA, «SECRET Summary "Closing Statement of the First Inter-American Meeting of National Intelligence"», 28/11/1975 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 365-368.

επικαλέστηκαν την ύπαρξη της Επιτροπής Επαναστατικού Συντονισμού των αντάρτικων οργανώσεων της περιοχής (*Revolutionary Coordinating Junta-JCR*),⁹³ καθώς και τις οργανώσεις για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων οι οποίες είχαν εντείνει τη δράση τους στις χώρες της Λατινικής Αμερικής.⁹⁴

Ο τελικός απολογισμός της εν λόγω δράσης ήταν κατατρίβτικός. Τα θύματα προσμετρούνταν σε εκατοντάδες, καθώς τα οι αρχές ασφαλείας των χωρών της επιχείρησης *Condor* συνεργάζονταν σε ένα ανθρωποκυνηγητό πέραν των συνόρων τους, που περιελάμβανε τον εντοπισμό, την επιτήρηση, τις απαγωγές, τους βασανισμούς, την ανάκριση και την τελική εξόντωση των διωκόμενων. Η οργανωτική δομή της Επιχείρησης περιλάμβανε μία ψηφιοποιημένη κεντρική βάση δεδομένων, αποτελούμενη από πρόσωπα και οργανώσεις που εμπλέκονταν σε ανατρεπτική δράση, εκτενή δίκτυα κατασκοπίας κι ένα κρυπτογραφημένο σύστημα επικοινωνίας. Οι κοινές επιχειρήσεις προγραμματιζόνταν στις συναντήσεις εργασίας, οι οποίες πραγματοποιούνταν ανά τακτά διαστήματα. Αρωγό των τοπικών ενόπλων δυνάμεων στις επιχειρήσεις αποτελούσαν οι στρατιωτικές και παραστρατιωτικές ομάδες από τις χώρες προέλευσης των θυμάτων.⁹⁵

Η Επιχείρηση *Condor* αναγνωρίστηκε από τις αμερικανικές κυβερνητικές υπηρεσίες ως μία αντιτρομοκρατική οργάνωση. Ο βασικός σχεδιαστής της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ την

⁹³ Η Επιχείρηση *Condor* περιγράφεται ως «μία συνεργατική προσπάθεια από τις πληροφοριακές/μυστικές υπηρεσίες πλήθους λατινοαμερικάνικων χωρών, προκειμένου να πολεμήσουν την τρομοκρατία και την υπονόμηση». Κατά την πρώτη και τη δεύτερη φάση της Επιχείρησης στο στόχαστρο βρίσκονταν κυρίως μέλη των στρατιωτικών - αντάρτικων κινήσεων, όπως το αργεντίνικο *EPR*, οι Ουρουγουανοί *Tupamaros* και το χιλιανό *MIR*. Βλ. Defense Intelligence Agency, «SECRET Report on Operation Condor "Special Operations Forces"», 1/10/1976 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 369-370. Βλ. επ. John Dinges, *ό.π.*, σ. 89-93, 123-129.

⁹⁴ Η Επιχείρηση *Colombo* (1974-1975) αποτέλεσε μία από τις πιο μακιαβελικές και αποτρόπαιες προσπάθειες του καθεστώτος *Pinochet* να αποκρύψει τις συνεχείς παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η επιχείρηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αυξητικά πιεστική διεθνή κατακραυγή των ακροτήτων που διαπράχθηκαν από τις δυνάμεις ασφαλείας του *Pinochet*, ειδικά αναφορικά με τους «*los desaparecidos*». Η πρακτική της ανεξιχνίαστης εξαφάνισης εκατοντάδων Χιλιανών, φάνηκε να εντείνεται το φθινόπωρο του 1974 και την άνοιξη του 1975, καθώς η χιλιανή μυστική αστυνομία κατεδίωκε συστηματικά, έθετε υπό κράτηση και εξαφάνιζε μέλη του *MIR* και του χιλιανού Κομμουνιστικού Κόμματος (*PCCH*). Ως απόκριση στις ενστάσεις που κατατέθηκαν από τα μέλη των οικογενειών των θυμάτων και τις νομικές απαιτήσεις από ομάδες ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως η Επιτροπή για την Ειρήνη, καθώς και διεθνείς οργανισμοί, όπως η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η χιλιανή κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι οι 119 Χιλιανοί αγνοούμενοι που βρέθηκαν δολοφονημένοι και ακρωτηριασμένοι στην Αργεντινή ήταν θύματα δολοφονικών φιλονικιών μεταξύ των αντάρτικων οργανώσεων, προκειμένου να παραπλανηθεί η χιλιανή κοινωνία. Βλ. επ. Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 336-337. U.S. Embassy, «SECRET Cable "Analysis of Deaths and Disappearances of Chilean Extremists"», 8/8/1975 στο Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 374. Μεγάλος ήταν ο αριθμός των εξαφανισμένων. Επίσης, πολλά θύματα απήχθησαν και δολοφονήθηκαν στον τόπο εξορίας τους στην Αργεντινή. Ορισμένοι, αφού συνελήφθησαν σε μία χώρα, ανακρίθηκαν με βασανιστήρια από ομάδες πρακτόρων του Κόνδορα, στη συνέχεια παραπέμφθηκαν στη χώρα προέλευσης, προκειμένου να κακοποιηθούν περαιτέρω και να δολοφονηθούν. Βλ. Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 332.

⁹⁵ Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 344. John Dinges, *ό.π.*, σ. 130-134, 152.

περίοδο 1969-1977, *Henry Kissinger*, ενίσχυσε με διάφορους τρόπους τις πολεμικής φύσεως ενέργειες που διεξήχθησαν αυτή την περίοδο στη Νότια και Κεντρική Αμερική, ενώ η CIA διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στον συντονισμό της δράσης των λατινοαμερικανικών μυστικών υπηρεσιών και στην παροχή υψηλού επιπέδου τεχνολογικού εξοπλισμού.⁹⁶ Η τρίτη φάση της Επιχείρησης προέβλεπε τη δολοφονία επίλεκτων στόχων, όπως εξόριστοι πολιτικοί και άλλες προσωπικότητες της Λατινικής Αμερικής, οι οποίοι αναλάμβαναν ενέργειες ευαισθητοποίησης της διεθνούς κοινής γνώμης, επεκτείνοντας τις δράσεις της τόσο στην Ευρώπη όσο και στις ΗΠΑ.⁹⁷ Μετά την επέκταση του «αρπακτικού των Άνδεων» στην Κεντρική Αμερική, η συντονισμένη κρατική τρομοκρατία κάλυψε σχεδόν το σύνολο της Λατινικής Αμερικής, αφήνοντας έξω από αυτό το ζοφερό μωσαϊκό ελάχιστες ψηφίδες, όπως το Μεξικό, η Κόστα Ρίκα και η Βενεζουέλα.⁹⁸

Η στρατηγική προτεραιότητα της Λατινικής Αμερικής για τις Ηνωμένες Πολιτείες τεκμηριώνεται από πολλούς παράγοντες. Αρχικά, είναι η ενδοχώρα των ΗΠΑ, η περιοχή στρατιωτικής ασφάλειάς τους, η ζώνη με την οποία μοιράζονται την κατοχή του μεγάλου αμερικανικού «νησιού» που εκτείνεται από την Αλάσκα μέχρι τη Γη του Πυρρός, χωρισμένη από τις υπόλοιπες χερσαίες γεωγραφικές μάζες, ενώ παράλληλα αποτελεί μία τεράστια αποθήκη αμέτρητων φυσικών πόρων.⁹⁹ Οι παράγοντες αυτοί κάνουν τη Λατινική Αμερική μία ζώνη χρόνιας αστάθειας και πολιτικής αναταραχής, που πηγάζουν από τις συνθήκες ύπαρξης μιας πλούσιας περιοχής η οποία ταυτόχρονα αποτελεί το σύνορο με τον Τρίτο Κόσμο της υπανάπτυξης. Υπό αυτό το πρίσμα εξηγούνται τα δομικά αίτια του πλήθους στρατιωτικών επεμβάσεων των ΗΠΑ στην περιοχή, των πολιτικών δολοφονιών, εξαγορών, εκστρατειών αποσταθεροποίησης των δημοκρατικών και μεταρρυθμιστικών διαδικασιών, εγγεγραμμένα στο πλαίσιο του Δόγματος *Monroe*.¹⁰⁰

⁹⁶ John Dinges, *ό.π.*, σ. 96, 139-144, 157-162.

⁹⁷ Το 1974 δολοφονήθηκαν στο *Buenos Aires* ο υπέρμαχος των δημοκρατικών θεσμών Χιλιανός στρατηγός *Carlos Pratts* και η σύζυγος του. Βλ. John Dinges, *ό.π.*, σ. 80-88. Βλ. επ. CIA, «SECRET Intelligence Report [Assassination of General Carlos Pratts]», 25/10/1974. Το 1976 δολοφονήθηκαν στις ΗΠΑ ο *Orlando Lettelier*, πρώην υπουργός της κυβέρνησης *Allende*, και η γραμματέας του *Ronni Moffitt* από πράκτορες του *Pinochet* και Κουβανούς εξόριστους που βρίσκονταν στην υπηρεσία της CIA. Βλ. Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 349-354· John Dinges, *ό.π.*, σ. 170-175.

⁹⁸ John Dinges, *ό.π.*, σ. 198-201, 222. Αναφορικά με τη λατινοαμερικανική γεωπολιτική, καθώς και για μία ακριβή ανάλυση του Σχεδίου *CONDOR*, προσφέρονται τα άρθρα και η τεκμηρίωση που παρέχει ο διαδικτυακός τόπος του *MOPASSOL*: Κίνημα για την Ειρήνη, την Κυριαρχία και την Αλληλεγγύη των Λαών (www.mopassol.com.ar).

⁹⁹ Βλ. Atilio A. Boron, *ό.π.*, σ. 132.

¹⁰⁰ Η πρώτη διατύπωση του Δόγματος *Monroe* (1823) από τον πέμπτο Πρόεδρο των ΗΠΑ *James Monroe* (1817-1825) καθιέρωσε την αρχή «Η Αμερική στους Αμερικανούς», που σύμφωνα με την ρήση του αντιπροέδρου του (και μετέπειτα Προέδρου) *John Quincy Adams*: «Οι ΗΠΑ δεν έχουν μόνιμους φίλους. Έχουν μόνιμους εχθρούς και συμφέροντα». Το Δόγμα *Monroe* τελειοποιήθηκε από τον *Theodor Roosevelt* στον «Λόγο για την κατάσταση της Ένωσης» του 1904, ο οποίος εκφωνήθηκε στο Κογκρέσο, και περιείχε τη δήλωση ότι αν μία χώρα της Αμερικής απειλούσε ή έπληττε την ιδιοκτησία πολιτών ή επιχειρήσεων των ΗΠΑ ή περιορίζε τα δικαιώματά τους, η *Washington* ήταν υποχρεωμένη να επέμβει στις εσωτερικές υποθέσεις της για να

3. Τα Παιδιά του Chicago και το οικονομικό θαύμα της Χιλής

Τις δεκαετίες 1950 και 1960 το *Santiago*, το οποίο μέχρι τότε αποτελούσε το θερμοκήπιο της διευθυνόμενης από το κράτος οικονομικής πολιτικής, μετατράπηκε σε ένα πειραματικό εργαστήριο για την απρόσκοπτη δράση της ελεύθερης αγοράς, προσφέροντας με τον τρόπο αυτόν στον *Milton Friedman* μία χώρα - «πείραμα», στην οποία μπορούσε να εφαρμόσει τις μονεταριστικές θεωρίες της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ χρηματοδοτούσε Χιλιανούς φοιτητές να σπουδάζουν στο τμήμα Οικονομικών του Πανεπιστημίου του *Chicago*, ενώ, παράλληλα, οι καθηγητές του τμήματος πραγματοποιούσαν συχνά ταξίδια στη Χιλή, προκειμένου να διδάξουν τις θεμελιώδεις αρχές της Σχολής του *Chicago*. Στόχος του επονομαζόμενου «Χιλιανού Σχεδίου» ήταν η παραγωγή ιδεολογικών μαχητών, οι οποίοι θα επικρατούσαν στον πόλεμο των ιδεών εναντίον των ροζ οικονομολόγων της Λατινικής Αμερικής.¹⁰¹ Σε εκείνο το ειδικό χιλιανό εργαστήριο, που δημιούργησε ο *Arnold Harberger*, οι πολιτικές που ακολουθούνταν στη Χιλή, όπως το ισχυρό δίκτυο κοινωνικής ασφάλισης, η προστασία των εθνικών βιομηχανιών, οι φραγμοί στο εμπόριο και η διατίμηση των τιμών των προϊόντων, κρίθηκαν ελλειμματικές. Οι φοιτητές που αποφοίτησαν από τη Σχολή του *Chicago* και από το παράρτημά του στο Καθολικό Πανεπιστήμιο του *Santiago* έμειναν γνωστοί με την επωνυμία «Παιδιά του *Chicago*».

Από 1968 αυτοί οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι εγκαθίδρυσαν στο *Santiago* το δικό τους *Think Tank*, το «*Centro de Estudio Socio-Economicos/Center of Socioeconomic Studies*», το οποίο σχεδίασε το οικονομικό πρόγραμμα για τον δεξιό υποψήφιο *Jorge Alessandri* στις εκλογές του 1970. Παρόλα αυτά, το πολιτικό κλίμα στη Χιλή, την περίοδο εκείνη, δεν αποδείχθηκε ευνοϊκό για τις ριζοσπαστικές νεοφιλελεύθερες συνταγές. Το προτεινόμενο σχέδιο περιελάμβανε τη νεοφιλελευθεροποίηση των αγορών, την ενθάρρυνση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, την απόσυρση του κράτους από την οικονομία με τη μείωση της γραφειοκρατίας και την πώληση δημόσιων επιχειρήσεων, και, τέλος, το άνοιγμα της οικονομίας στον διεθνή ανταγωνισμό.¹⁰² Έπειτα από τη νίκη του *Unidad Popular* στις προεδρικές εκλογές του 1970, οι νεοφιλελεύθεροι τεχνοκράτες συνέχισαν τις προσπάθειες τους προς τη δημιουργία ενός γενικού οικονομικού προγράμματος. Με την πεποίθηση ότι η κυβέρνηση *Allende* θα ανατρεπόταν από τον στρατό, δημιούργησαν ένα

αποκαταστήσει την τάξη και την κυριαρχία του νόμου. Έτσι γεννήθηκε η πολιτική του «μεγάλου ροπάλου». Βλ. *Atilio A. Boron*, *ό.π.*, σ. 126-128.

¹⁰¹ Στο πλαίσιο του σχεδίου αυτού, που έκανε την επίσημη έναρξή του το 1956, εκατό Χιλιανοί φοιτητές πραγματοποίησαν μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του *Chicago* το διάστημα 1957-1970, ενώ το 1965 το πρόγραμμα διευρύνθηκε υπό την αιγίδα του ιδρύματος *Ford*, συμπεριλαμβάνοντας φοιτητές από όλες τις χώρες της Λατινικής Αμερικής, με προεξάρχουσες την Αργεντινή και τη Βραζιλία. Βλ. *Heraldo Munoz*, *The Dictator's Shadow: Life Under Augusto Pinochet*, Basic Books, New York 2008, σ. 35. Βλ. επ. *Patricio Silva*, «*Intellectuals, Technocrats, and Social Change in Chile: Past, Present, and Future Perspectives*» στο *In the Legacy of Dictatorship: Political, Economic, and Social Change in Pinochet's Chile*, (εκδ.) *Alan Angel & Benny Pollack*, University of Liverpool, Institute of Latin American Studies, Liverpool 1993, σ. 198-216.

¹⁰² *Eduardo Silva*, *The State and Capital in Chile: Business Elites, Technocrats, and Market Economics*, Westview Press, Colorado 1996, σ. 98-103· *Heraldo Munoz*, *ό.π.*, σ. 67.

μυστικό εναλλακτικό οικονομικό πρόγραμμα που θα καθοδηγούσε τη χούντα στη διακυβέρνηση της Χιλής.¹⁰³

Μετά την εγκαθίδρυση του, το στρατιωτικό καθεστώς του *Pinochet* προσέφερε μεγάλη δημόσια προβολή στους τεχνοκράτες, με την τοποθέτησή τους σε στρατηγικές θέσεις, για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής. Οι ηγέτες της χούντας παρουσίασαν την επιλογή της τεχνοκρατικοποίησης ως τη μοναδική εγγύηση για τις επικείμενες δραστικές μεταρρυθμίσεις, υποδεικνύοντας την ανάγκη τεχνικοποίησης των παραγωγικών διαδικασιών, αλλά και υπερθεματίζοντας παράλληλα την ανεπάρκεια των δημοκρατικών θεσμών. Τα Παιδιά του *Chicago* αποτέλεσαν τα πρόσωπα - κλειδιά στη μεταστροφή αυτή, πραγματοποιώντας μία επανάσταση από τα πάνω, η οποία οδήγησε σε αναθεώρηση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών, ακόμη και πολιτιστικών σταθερών της χιλιανής κοινωνίας.¹⁰⁴

Αμέσως μετά το πραξικόπημα, υιοθετήθηκαν αρχικά μετριοπαθείς οικονομικές πολιτικές, οι οποίες δεν επέφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, ενώ η πετρελαϊκή κρίση του 1973 επιδείνωσε την κατάσταση προκαλώντας μία δραματική πτώση στα εξαγωγικά προϊόντα της Χιλής. Σε αυτή την κρίσιμη στιγμή, οι σκληρές «συνταγές» που προτάθηκαν από τα Παιδιά του *Chicago* άρχισαν να αποκτούν ευρύτερο κοινό και κάποιους υποστηρικτές στις τάξεις των στρατιωτικών ηγετών, ενώ, στο τέλος του 1974, κατάφεραν να ελέγχουν την πλειοψηφία των στρατηγικών κέντρων του οικονομικού σχεδιασμού.¹⁰⁵ Στο πλαίσιο του συνεδρίου που διοργάνωσε το νεοφιλελεύθερο *Think Tank* «*Fundacion de Estudios Economicos*», με θέμα την οικονομική πολιτική, ο *Milton Friedman* επισκέφθηκε τη Χιλή. Ο διεθνούς φήμης οικονομολόγος και διακεκριμένος καθηγητής του Πανεπιστημίου του *Chicago* απέδωσε τις αιτίες του πληθωρισμού στο έλλειμμα δαπανών, υποστηρίζοντας ότι η μοναδική λύση στα προβλήματα της Χιλής ήταν μια δέσμη δραστικών περιοριστικών μέτρων, μέσω της εφαρμογής ενός αυστηρού προγράμματος λιτότητας για τη χιλιανή οικονομία, της επονομαζόμενης «θεραπείας - σοκ».¹⁰⁶

Η οικονομική-πολιτική διάσταση του «σοκ» περιελάμβανε την αντικατάσταση των *escudo* με *pesos*, ως αντιπληθωριστικό μέτρο, τις μαζικές περικοπές των κυβερνητικών δαπανών, τη μετατόπιση προς έναν ελεύθερο ρυθμό ανταλλαγών και την ελαστικότητα των εργασιακών σχέσεων. Οι

¹⁰³ Η συγκεκριμένη μελέτη έμεινε γνωστή ως «το Τούβλο» λόγω του μεγέθους της. Βλ. Naomi Klein, *ό.π.*, σ. 111· Phillip E. Berryman, *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, University of Notre Dame Press, Indiana 1993, τ. 2, σ. 501· Eduardo Silva, *ό.π.*, σ. 74.

¹⁰⁴ Patricio Silva, *In the Name of Reason - Technocrats and Politics in Chile*, Pennsylvania University Press, Pennsylvania 2008, σ. 145

¹⁰⁵ Το 1974 ο πληθωρισμός άγγιξε το 375%, ενώ το κόστος των βασικών αγαθών εκτινάχθηκε. Ταυτόχρονα η ανεργία κατέρριπτε νέο αρνητικό ρεκόρ, ενώ η χώρα κατακλύστηκε από φθηνά εισαγόμενα προϊόντα, την ώρα που οι εγχώριες επιχειρήσεις έκλειναν, μη μπορώντας να ανταπεξέλθουν στο διεθνή ανταγωνισμό. Βλ. Heraldito Munoz, *ό.π.*, σ. 69.

¹⁰⁶ Heraldito Munoz, *ό.π.*, σ. 70-71. Σύμφωνα με τον Milton Friedman, «η θεραπεία - σοκ ήταν το μοναδικό φάρμακο. Το απόλυτο. Δεν υπάρχει άλλο. Δεν υπάρχει κάποια άλλη μακροπρόθεσμη λύση». Βλ. Milton Friedman & Rose Friedman, *ό.π.*, σ. 592-594. Βλ. επ. *El Mercurio*, (Santiago) 23/3/1976. Milton Friedman, «Gradualism or Shock Treatment?», 1975.

στρεβλώσεις της κρατικής παρέμβασης έπρεπε να ξεπεραστούν, να πραγματοποιηθούν ακόμη περισσότερες περικοπές και ιδιωτικοποιήσεις άμεσα και τάχιστα. Έναν μήνα αργότερα, ο ηγέτης των Παιδιών του *Chicago* Sergio De Castro διορίστηκε υπουργός Οικονομικών και ανακοίνωσε ευθέως την επίσημη υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, εντάσσοντάς την παράλληλα στο όραμα της «εθνικής ανάκαμψης».¹⁰⁷ Η νέα πολιτική κατάσταση στη Χιλή αποτέλεσε μία ευνοϊκή περίσταση για την πραγμάτωση του ριζοσπαστικού οράματος των εκπροσώπων της Σχολής του *Chicago*, δίνοντας τους την ευκαιρία να αποδείξουν ότι η «καπιταλιστική ουτοπία» τους ήταν κάτι περισσότερο από μια εργαστηριακή θεωρία και παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να αναμορφώσουν μια χώρα από το μηδέν.

Η τεχνοκρατικοποίηση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων ενδυναμώθηκε από τις διεργασίες του καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού που τέθηκε σε κίνηση. Το γεγονός αυτό οδήγησε με τη σειρά του στην απόκτηση μοτίβων κατανάλωσης από τις μεσαίες και ανώτερες τάξεις, αλλά και στον εκσυγχρονισμό του τραπεζικού συστήματος και στη μονεταριστική προσέγγιση στη διαχείριση της οικονομίας.¹⁰⁸ Έπειτα από τη μεγάλη οικονομική ύφεση του 1975-1976, που δημιουργήθηκε από την εφαρμογή της θεραπείας - σοκ, ακολούθησαν χρόνια μακροοικονομικής βελτίωσης.¹⁰⁹ Σε ένα κλίμα ευφορίας για την επίτευξη του οικονομικού θαύματος της Χιλής, τα Παιδιά του *Chicago* ανέπτυξαν και εφάρμοσαν το 1975 τους «επτά εκσυγχρονισμούς», προκειμένου να εδραιώσουν την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού σε όλες τις εκφάνσεις της πολιτικής και οικονομικής ζωής. Οι εκσυγχρονισμοί αυτοί περιελάμβαναν την περικοπή των δημοσίων δαπανών κατά 27%, προκαλώντας τριγμούς στους αρμούς του κράτους πρόνοιας. Η δημόσια παιδεία καταργήθηκε και εφαρμόστηκε ένα σύστημα ιδιωτικής εκπαίδευσης με επιδοτούμενα σχολεία/ιδρύματα με κουπόνια φοίτησης, η υγειονομική περίθαλψη και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης ιδιωτικοποιήθηκαν, όπως και περίπου πεντακόσιες κρατικές εταιρείες και τράπεζες. Επιπρόσθετα, καταργήθηκαν ακόμα περισσότεροι εμπορικοί φραγμοί, με αποτέλεσμα να απολεσθούν 177.000 θέσεις εργασίας στον βιομηχανικό τομέα τη δεκαετία 1973-1983. Το πρώτο έτος εφαρμογής

¹⁰⁷ Patricio Silva, *ό.π.*, σ. 70-1, 150· Carlos Huneeus, «Technocrats and Politicians in an Authoritarian Regime: The 'ODEPLAN BOYS' and the 'Gremialists' in the Pinochet's Chile», *Journal of Latin American Studies* 32, T. 2, 461-501.

¹⁰⁸ Μεταξύ των ετών 1975-1981 ο αριθμός των αυτοκινήτων στη Χιλή διπλασιάστηκε, ενώ έως το 1984 το 42% των οικογενειών στο Σαντιάγο αποπλήρωναν ένα ή περισσότερα καταναλωτικά δάνεια, επίσης, οι πρωτοπόροι τομείς εντάχθηκαν, σε μεγαλύτερο βαθμό, στην παγκόσμια οικονομία και τις τεχνολογικές της απαιτήσεις. Η πλειοψηφία του χιλιανού πληθυσμού, ωστόσο, δεν συμμετείχε στα πλεονεκτήματα αυτής της διαδικασίας, εξαιτίας της ανισονομίας του οικονομικού μοντέλου και της απροθυμίας των τεχνοκρατών να εφαρμόσουν αναδιανεμητικές πολιτικές. Βλ. Patricio Meller, *The Unidad Popular and the Pinochet Dictatorship: A Political Economy Analysis*, Macmillan, London 2000. Patricio Silva, *ό.π.*, σ. 152.

¹⁰⁹ Ο ρυθμός πληθωρισμού ο οποίος βρισκόταν στο 343% το 1975, μειώθηκε σε 37% το 1979, ενώ το 1981 έφτασε στο 9%. Από την άλλη πλευρά, ο ετήσιος ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης, ο οποίος βρισκόταν στο 13% το 1975, έφτασε σε ένα μέσο επίπεδο 7,5% το διάστημα 1977-1981. Την ίδια περίοδο οι χιλιανές εξαγωγές εκτινάχθηκαν με ετήσιο ρυθμό 10,7%. Επίσης, το οικονομικό έλλειμμα του 1974, της τάξης του 8%, εξαφανίστηκε τελείως μέχρι το 1979 αφήνοντας πλεόνασμα 1,7%. Επιπρόσθετα, η εισροή ξένου κεφαλαίου έφτασε σε ποσό μεγαλύτερο των 1,600 αμερικανικών δολαρίων ετησίως την περίοδο 1978-1980. Βλ. Patricio Silva, *ό.π.*, σ. 153· Heraldo Munoz, *ό.π.*, σ. 146-147.

θεραπείας - σοκ η οικονομία της Χιλής συρρικνώθηκε και η κρίση της ανεργίας διήρκεσε χρόνια αντί για μήνες -αντίθετα με τις αισιόδοξες προβλέψεις του *Friedman*- ενώ ως ποσοστό άγγιξε το 20%.¹¹⁰ Παρόλα αυτά, ο συγκεκριμένος δρόμος, «οδηγούσε κατευθείαν στην καρδιά της ασθένειας».¹¹¹ ο *Friedman* επικροτούσε, η Χιλή μετατρέποταν σε ένα «έθνος ιδιοκτητών».

Τα Παιδιά του *Chicago*, επίσης, διαδραμάτισαν έναν κεντρικό ρόλο στην προσπάθεια θεσμοθέτησης της δικτατορίας, αφού λειτούργησαν ως «οργανικοί διανοούμενοι»¹¹² προσφέροντας μία απάντηση στη λανθάνουσα αντίφαση της συνύπαρξης του οικονομικού φιλελευθερισμού και του πολιτικού αυταρχισμού. Βασισμένοι στο θεωρητικό μοντέλο του *Hayek*, υποστήριξαν ότι το σύστημα που βίωσε η Χιλή στο παρελθόν ήταν μόλις μία ψευδο-δημοκρατία,¹¹³ ενώ κατέδειξαν την ανάγκη για μια ισχυρή διακυβέρνηση, ικανή να επιβάλει ένα σύστημα γενικών και αμερόληπτων κανόνων πάνω στην «κοινωνία των ιδιοκτητών», χωρίς την πίεση τομεακών συμφερόντων.¹¹⁴ Η υιοθέτηση του νέου καταστατικού χάρτη της χώρας, που ονομάστηκε «Σύνταγμα της Ελευθερίας», τον Σεπτέμβριο του 1980, ήταν το επιστέγασμα της νομιμοποίησης του οικονομικού και πολιτικού μετασχηματισμού που επιτελέστηκε από τη στρατιωτική-τεχνοκρατική συμμαχία στη Χιλή, σε μία ευθεία αναφορά στη φιλοσοφική σκέψη του *Hayek*.¹¹⁵

Ωστόσο, το 1982, παρά την αυστηρή προσήλωση στο δόγμα του *Chicago*, η οικονομία της Χιλής κατέρρευσε. Το χρέος της σχεδόν εξαπλασιάστηκε, η χώρα βρέθηκε ακόμα μία φορά αντιμέτωπη με τον υπερπληθωρισμό, και η ανεργία οδηγούσε κυριολεκτικά σε αργές καθημερινές

¹¹⁰ Heraldo Munoz, *ό.π.*, σ. 78-82.

¹¹¹ Η δήλωση ανήκει στον υπουργό Εθνικής Οικονομίας *Jorge Cauas*. Βλ. Pamela Constable & Arturo Valenzuela, *A Nation of Enemies*, Norton, New York 1993, σ. 173.

¹¹² Ως «οργανικοί διανοούμενοι» ορίζονται τα θεωρητικά και οργανωτικά μέλη ενός συγκεκριμένου καθοριστικού τομέα που έχουν αποστολή να κατευθύνουν τις ιδέες και τις φιλοδοξίες της ομάδας στην οποία οργανικά ανήκουν. Βλ. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, London 1971, σ. 3.

¹¹³ Τα Παιδιά του *Chicago* υποστήριξαν τη χρήση του όρου, εφόσον οι οργανωμένες ομάδες, όπως τα πολιτικά κόμματα και τα σωματεία, μπορούσαν να πιέσουν με τις απαιτήσεις τους, σε βάρος των συμφερόντων της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Κατά τη γνώμη τους, οι νόμοι που ψηφίστηκαν από το κοινοβούλιο και οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν από την κυβέρνηση ήταν το αποτέλεσμα ανεπίτρεπτης πίεσης από αυτές τις οργανωμένες ομάδες.

¹¹⁴ Μια πάγια θέση των εκπροσώπων της Σχολής ήταν ότι η επίτευξη πλήρους οικονομικής ελευθερίας αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την ίδια την ύπαρξη της πολιτικής ελευθερίας, καθώς μόνο οι θεωρητικά απρόσωποι και μη αυταρχικοί νόμοι της αγοράς θα εξασφάλιζαν ίσες ευκαιρίες για όλους τους πολίτες. Το οξύμωρο ήταν ότι μόνο υπό την επιτήρηση μίας αυταρχικής διακυβέρνησης ήταν εφικτή η θεμελίωση της ελευθερίας του ατόμου. Η ίδια η ύπαρξη της στρατιωτικής κυβέρνησης παρουσιαζόταν, επίσης, ως ένα παροδικό φαινόμενο, το οποίο ήταν αδύνατον να ξεπεραστεί, έπειτα από την παγίωση του νέου οικονομικού συστήματος. Παρόλα αυτά, τα Παιδιά του *Chicago* κατέδειξαν ότι η μελλοντική δημοκρατία θα ήταν απολυταρχική, προκειμένου να υπερασπιστεί τον εαυτό της από τους εχθρούς της, γεγονός που σήμαινε ότι στον σχεδιασμό για το μελλοντικό πολιτικό σύστημα δεν υπήρχε χώρος έκφρασης και δράσης για αριστερές ιδέες και πολιτικά κόμματα. Βλ. Arturo Valenzuela, *The Breakdown of Democratic Regimes: Chile*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1978, σ. 89-106· Patricio Silva, *ό.π.*, σ. 153-155.

¹¹⁵ Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, University of Chicago Press, Chicago 1978.

αυτοκτονίες.¹¹⁶ Προκειμένου να αντιμετωπιστεί αυτή η τόσο ασταθής κατάσταση, ο *Pinochet* αναγκάστηκε να εθνικοποιήσει εκ νέου τις χρηματοοικονομικές εταιρείες, οι οποίες, μετά την παραχώρησή τους σε ιδιώτες, είχαν υφαρπάξει τον ορυκτό πλούτο της Χιλής, δημιουργώντας ένα τεράστιο χρέος 14 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Η *Codelco*, η κρατική εταιρεία εξόρυξης χαλκού -η οποία, μετά την εθνικοποίησή της από την κυβέρνηση *Allende*, προσέφερε το 85% των εσόδων, από τις εξαγωγές της Χιλής- ήταν εκείνη που προσέφερε στο κράτος μία σταθερή πηγή κεφαλαίων, όταν η χρηματοοικονομική φούσκα έσκασε.¹¹⁷

Το χιλιανό πείραμα του νεοφιλελευθερισμού απέδειξε ότι τα οφέλη της αναζωογονημένης κεφαλαιακής συσσώρευσης έκλιναν έντονα υπέρ των κυβερνώντων «ελίτ» και των ξένων επενδυτών, υπό το πρίσμα της αναγκαστικής ιδιωτικοποίησης. Η αναδιανομή υπέρ των εύπορων τάξεων, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη κοινωνική ανισότητα, αποτέλεσαν μόνιμα στοιχεία της νεοφιλελευθεροποίησης, ώστε μπορούν να θεωρηθούν δομικά χαρακτηριστικά ολόκληρου του εγχειρήματος.

Η 11^η Σεπτεμβρίου 1973 σηματοδότησε κάτι περισσότερο από το βίαιο τέλος της ειρηνικής σοσιαλιστικής επανάστασης του *Allende*: ήταν η απαρχή της «αντεπανάστασης», σύμφωνα με το περιοδικό *The Economist*, η πρώτη νίκη που σημειώθηκε στην εκστρατεία που διεξήγαγε η Σχολή του *Chicago* εναντίον του κείνσιανισμού.¹¹⁸ Η αντεπανάσταση της Σχολής του *Chicago* στηρίχθηκε στα θεμέλια της βίας και της τρομοκρατίας, χρησιμοποίησε το πρόσχημα της κρίσης και εφάρμοσε τις πρακτικές του «σοκ». Στο πειραματικό εργαστήριο, σε πραγματικές συνθήκες, της Χιλής αναδύθηκε το πρώτο κράτος της επανάστασης του νεοφιλελευθερισμού. Σύντομα η κίνηση προς την ελεύθερη αγορά επεκτάθηκε εκτός των συνόρων της Λατινικής Αμερικής.

Η Χιλή δεν αποτέλεσε το κράτος της απαλλαγμένης αγοράς, αλλά αντίθετα, το εργαστήριο που προσέφερε τις προσοδοφόρους μεθόδους πλουτισμού για μία μικρή ομάδα ατόμων και εταιρειών, χρηματοδοτούμενων με εξωτερικό δανεισμό και επιδοτούμενων (και στη συνέχεια διασωζόμενων) από κρατικά κονδύλια. Ενδεχομένως, αυτό που δοκιμάστηκε στη Χιλή ήταν μία «ιερή συμμαχία» του αυταρχικού κράτους με τις εταιρείες, στο πλαίσιο ενός γενικευμένου πολέμου των κυβερνώντων και των πλούσιων στρωμάτων εναντίον των αντίστοιχων μεσαίων και φτωχών. Το οικονομικό «θαύμα» της Χιλής βασίστηκε σε αυτήν την μετεξέλιξη του «κορπορατισμού», ενώ η θεραπεία - σοκ αποσκοπούσε στην συγκέντρωση του πλούτου στην κορυφή της οικονομικής πυραμίδας, τη στιγμή που η βάση της απειλούταν με εξαφάνιση. Η οικονομική ύφεση για την πλειοψηφία του πληθυσμού, σε αντιπαράθεση με την οικονομική ελευθερία για μικρές προνομιούχες ομάδες, ήταν οι δυο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η προσχεδιασμένη κατάληξη του νεοφιλελευθερισμού της Σχολής του *Chicago* ήταν μία αρμονική συνύπαρξη της ελεύθερης αγοράς με την απεριορίστη τρομοκρατία.

¹¹⁶ Eduardo Galeano, *ό.π.*, σ. 424-425.

¹¹⁷ Greg Grandin, *Empire's Workshop: Latin America and the Roots of U.S. Imperialism*, Metropolitan Books, New York 2006, σ. 171· Pamela Constable & Arturo Valenzuela, *ό.π.*, σ. 197-198· Mark Ensalaco, *Chile Under Pinochet: Recovering the Truth*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1999, σ. 126, 135-136.

¹¹⁸ Robert Harvey, «Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On»3, *The Economist*, 2/2/1980.

Ο φονταμενταλισμός της ελεύθερης αγοράς, που ξεκίνησε από τα έδρανα του Πανεπιστημίου του *Chicago* και διήλθε από το πείραμα της Χιλής, εφαρμοζόταν πλέον στον πραγματικό κόσμο. Προκειμένου όμως να υλοποιηθεί αυτό, απαιτήθηκε ο βασανισμός και η συστηματική εξόντωση δεκάδων χιλιάδων ατόμων. Το 1976 απονεμήθηκε στον *Milton Friedman* το βραβείο *Nobel* Οικονομικών Επιστημών, ως αναγνώριση του επιστημονικού του έργου. Ωστόσο, την επόμενη χρονιά, η Διεθνής Αμνηστία τιμήθηκε με το βραβείο *Nobel* Ειρήνης για την αποκάλυψη των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Αργεντινή και στη Χιλή. Μπορεί επομένως να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η διεθνής κοινότητα επικρότησε την οικονομική θεωρία που ανέπτυξε ο καθηγητής *Friedman*, την ίδια στιγμή που καταδίκασε τα βασανιστήρια που τη συνόδεψαν; Είναι ο νεοφιλελευθερισμός μια εγγενώς βίαιη ιδεολογία, που οι επιδιώξεις της απαιτούν αυτόν το βίαιο κύκλο πολιτικών εκκαθαρίσεων, με συνέπεια την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων;

Κεφάλαιο Τρίτο: Το κράτος «Leviathan» της Margaret Thatcher: ο νεοφιλελεύθερος
μετασχηματισμός του Ηνωμένου Βασιλείου (1979 - 1990)

1. Η Μεγάλη Βρετανία πριν την νεοφιλελεύθερη στροφή

Ένα από τα διδάγματα που εξάγονται από την εξέλιξη των μαζικών ιδιωτικοποιήσεων είναι ότι το κοινοβουλευτικό σύστημα δεν συνάδει με αυταρχικές πολιτικές/οικονομικές μεθόδους. Η πρακτική της εκποίησης, ως δυνατότητα, εισάγεται με τους ανέμους του νεοφιλελευθερισμού που πνέουν για πρώτη φορά στο Πανεπιστήμιο του *Chicago*. Ο *Hayek* και ο *Friedman* αναζητούν ένα πειραματικό εργαστήριο ως δοκιμαστικό σωλήνα για τη λεγόμενη ελεύθερη αγορά και το ελάχιστο κράτος, καθώς όμως καμία δημοκρατική κυβέρνηση δεν σκέφτεται την εφαρμογή στο έδαφος της, στρέφονται στη Χιλή του *Pinochet* (και στην Τουρκία του *Evren*).¹¹⁹ Η νεοφιλελεύθερη πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων στη Δυτική Ευρώπη εισήχθη με τη *Margaret Thatcher*, η οποία αποτέλεσε το πρόσωπο που κατείχε τον τρόπο να την εφαρμόσει χρησιμοποιώντας ως μέσα δυο «πολέμους», καθώς και την περιστολή δημοκρατικών ελευθεριών. Ο νεοφιλελευθερισμός μπόρεσε να λειτουργήσει μόνο μέσω εξαιρετικά ισχυρών κρατικών μεταρρυθμίσεων. Αρχικά εφαρμόστηκε σε καθεστώς δικτατορίας, που επιβλήθηκε με βία και τρομοκρατία, βασανιστήρια και φόβο.

Προκειμένου να αναλυθεί το φαινόμενο *Thatcher*, κρίνεται απαραίτητη η εξέταση της πολιτικής κατάστασης, και των αποτελεσμάτων που επέφερε η σοβαρή κρίση κεφαλαιακής συσσώρευσης της δεκαετίας του 1970, στο εσωτερικό της Βρετανίας. Η αντιμετώπιση του ζητήματος του στασιμοληθωρισμού αποτέλεσε το κυρίαρχο πρόβλημα των διαδοχικών κυβερνήσεων εκείνης της περιόδου.¹²⁰ Η συντηρητική κυβέρνηση, κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και εφήρμοσε μία σειρά από ειδικά μέτρα, όπως γενικές διακοπές ρεύματος και καθιέρωση εργάσιμης εβδομάδας τριών ημερών, ενώ επιδίωξε τον επηρεασμό της κοινής γνώμης ενάντια στα αιτήματα των ανθρακωρύχων. Το 1974, εν μέσω αυτής της κατάστασης, ο *Edward Heath* προκήρυξε εκλογές,

¹¹⁹ Το 1980 κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος στην Τουρκία. Πλήθος κατασταλτικών μέτρων -λογοκρισία του Τύπου, περιστολή της ελευθερίας έκφρασης στα πανεπιστήμια, χιλιάδες συλλήψεις, καταφυγή στα βασανιστήρια και την τρομοκρατία, αντικομμουνιστική νομοθεσία- εφαρμόστηκαν για ακόμα μια φορά στην Τουρκία. Η διασάλευση της δημόσιας τάξης, η κακή οικονομική κατάσταση, η ένταση του κουρδικού ζητήματος, οι πολιτικές δολοφονίες, συμπλήρωναν το ζοφερό σκηνικό. Η δημοκρατία μπήκε στο γύψο, ενώ στο πολιτικό κενό που δημιουργήθηκε ανακηρύχθηκε ως αρχηγός του κράτους ο στρατηγός *Kenan Evren*. Ο στρατός εγκατέστησε νέο πολιτικό καθεστώς το 1983, τοποθετώντας στα θεμέλια του καθεστώτος τους αυστηρούς μονεταριστικούς ελέγχους, τη δραματική πτώση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού, την κερδοσκοπία και τη διαφθορά. Βλ. *Peter Calvocoressi*, *ό.π.*, σ. 485. Πρόκειται για ακόμα ένα παράδειγμα όπου μια κρίση αποτελεί την αφορμή για την οποία εκποίηση τμημάτων της δημόσιας σφαίρας, ενόσω οι πολίτες είναι παραλυμένοι από το σοκ, τρομοκρατημένοι, διωκόμενοι ή φυλακισμένοι. Οι μεταρρυθμίσεις στη συνέχεια μονιμοποιούνται.

¹²⁰ Ο πληθωρισμός εκτοξεύτηκε στο 26%, ενώ ο αριθμός των ανέργων άγγιξε το ένα εκατομμύριο. Οι εθνικοποιημένες βιομηχανίες αντλούσαν πόρους από το υπουργείο Οικονομικών, μια κατάσταση που τροφοδότησε την αντιπαράθεση μεταξύ κράτους και συνδικάτων. Το 1972, και πάλι το 1974, οι ανθρακωρύχοι (εθνικοποιημένος κλάδος) -πρωτοστάτες στους εργατικούς αγώνες της Βρετανίας- κατέβηκαν σε απεργία για πρώτη φορά από το 1926, με τη συμπαράσταση της πλειοψηφίας των πολιτών και βασικό αίτημα την αύξηση του μισθού τους, ο οποίος δεν συμβάδιζε με τον επιταχυνόμενο πληθωρισμό.

στις οποίες η παράταξή του ηττήθηκε και οι Εργατικοί επανήλθαν στην εξουσία. Εκείνοι διευθέτησαν την απεργία των ανθρακωρύχων με όρους ευνοϊκούς για το συνδικάτο τους, ωστόσο η κυβέρνηση των Εργατικών δεν μπορούσε να σηκώσει το οικονομικό βάρος μιας τέτοιας συμφωνίας. Σύντομα, το δημοσιονομικό πρόβλημα οξύνθηκε, με την παράλληλη κρίση του ισοζυγίου πληρωμών και τα τεράστια ελλείμματα του προϋπολογισμού.¹²¹ Ο μοναδικός δρόμος για την επίλυση του ζητήματος την περίοδο 1975-1976 έμοιαζε να είναι η αναζήτηση πιστώσεων από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Η κυβέρνηση είχε δυο διαθέσιμες επιλογές: την υποταγή στους περιορισμούς του προϋπολογισμού και της λιτότητας που επέβαλε το ΔΝΤ ή τη χρεοκοπία και τον επακόλουθο κλονισμό της αξιοπιστίας της στερλίνας, γεγονός το οποίο θα έπληττε τα χρηματιστικά συμφέροντα του Σίτυ του Λονδίνου. Η επιλογή τελικά του πρώτου δρόμου, της αυστηρής οικονομικής πολιτικής, έφερε ως επακόλουθο την εφαρμογή περικοπών του προϋπολογισμού στις δαπάνες του κράτους πρόνοιας.¹²²

Σε μία απόπειρα εθνικής ομοψυχίας κατά την προσπάθεια επίλυσης της κρίσης, η κυβέρνηση των Εργατικών επικαλούταν τα κορπορατιστικά ιδεώδη. Οι παραδοσιακοί υποστηρικτές της, που ανήκαν στην εργατική τάξη, οι οποίοι παρακολουθούσαν τα συμφέροντά τους να θυσιάζονται, ξεσηκώθηκαν. Παράλληλα, οι εργαζόμενοι του δημόσιου τομέα άρχισαν μια σειρά επιζήμιων απεργιών εκείνον τον «Χειμώνα της Δυσαρέσκειας» του 1978,¹²³ ο οποίος αποτέλεσε τον επιτάφιο της εργατικής κυβέρνησης. Στις επόμενες εκλογές (1979) εξελέγη η *Margaret Thatcher*, με σαφή εντολή των μεσοαστών υποστηρικτών της να περιορίσει τη δύναμη των συνδικάτων του δημόσιου τομέα.

2. Οι πόλεμοι της Margaret Thatcher σε εσωτερικό και σε εξωτερικό πεδίο

Το ημερολόγιο δείχνει 5 Μαΐου 1981, το ρολόι ξημερώματα, όταν οι καθολικές συνοικίες του *Belfast* ξυπνούν από έναν αλλόκοτο ήχο. Χιλιάδες άνθρωποι στο δρόμο χτυπούν τα καλύμματα των κάδων απορριμμάτων, δίνοντας το παραδοσιακό σύνθημα των καθολικών της Ιρλανδίας, σε περιπτώσεις εμφάνισης κινδύνου. Οι συγκεντρωμένοι έχουν μόλις πληροφορηθεί ότι ο *Bobby Sands*, ένας από τους χιλιάδες μαχητές του *IRA* που κρατούνταν στο βρετανικό σύμπλεγμα φυλακών *Maze*, είναι νεκρός έπειτα από απεργία πείνας (66 ημερών). Ο *Sands* για τους Ιρλανδούς καθολικούς ήταν ένας πολιτικός κρατούμενος του εθνικοαπελευθερωτικού τους αγώνα, όμως για τη

¹²¹ David Harvey, *ό.π.*, σ. 90.

¹²² Daniel Yegrin & Joseph Stanislaw, *ό.π.*, σ. 92.

¹²³ Οι εργαζόμενοι στα νοσοκομεία συμμετείχαν στην απεργία και ως εκ τούτου η παροχή ιατρικής φροντίδας περιορίστηκε. Επιπλέον, απεργοί νεκροθάφτες αρνήθηκαν να ενταφιάσουν τους νεκρούς, ενώ οι οδηγοί φορτηγών κατέβηκαν επίσης σε απεργία, περιορίζοντας τη διέλευση των οχημάτων. Τα φορτηγά με τις «αναγκαίες προμήθειες» επαφίονταν στη διακριτική ευχέρεια των «πικετοφόρων» απεργών. Επίσης οι Βρετανικοί Σιδηρόδρομοι ανακοίνωσαν: «Δεν υπάρχουν τρένα σήμερα». Είχε δημιουργηθεί η εντύπωση ότι τα απεργούντα συνδικάτα είχαν επιφέρει ακινησία σε ολόκληρη τη χώρα. Από την άλλη πλευρά, μερίδα του Τύπου κραύγαζε εναντίον των άπληστων συνδικάτων που δημιουργούσαν μια ανώμαλη κατάσταση. Βλ. Daniel Yegrin & Joseph Stanislaw, *ό.π.*, σ. 93-4.

βρετανική κυβέρνηση ήταν ένας κοινός εγκληματίας.¹²⁴ Ο *Bobby Sands*, για τον οποίο μιλούσε με τόση απαξίωση η *Margaret Thatcher*, είχε εκλεγεί βουλευτής του βρετανικού κοινοβουλίου, από τις εκλογικές περιφέρειες της Βόρειας Ιρλανδίας.¹²⁵

Το καθεστώς της «Κράτησης» αποτελούσε πάντοτε έναν επικοινωνιακό εφιάλτη για τη βρετανική κυβέρνηση, καταρχήν επειδή εξ' ορισμού απαιτούσε την αναστολή δικαστικών πρακτικών, οι οποίες θεωρούνται δεδομένες σε δημοκρατικά καθεστώτα.¹²⁶ Πώς θα μπορούσε το βρετανικό κοινοβούλιο να δικαιολογήσει στον υπόλοιπο κόσμο την ξαφνική αύξηση του ποσοστού φυλάκισης ατόμων, που το ίδιο υποστήριζε ότι ήταν δικοί του πολίτες; Η απάντηση βρέθηκε στην στρατηγική που έγινε γνωστή ως «εγκληματοποίηση». Η τακτική της εγκληματοποίησης δεν αποτέλεσε απλώς μια αναθεώρηση της στρατιωτικής πολιτικής, αλλά και έναν προπαγανδιστικό μηχανισμό της βρετανικής κυβέρνησης. Προκειμένου μια καταστολή να θεωρηθεί επιτυχημένη, απαιτείται η ήττα των «στασιαστών», τόσο σε πολιτικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο δημοσίων σχέσεων. Η νίκη μπορεί να μεταστραφεί σε ολοκληρωτική, με την απόκτηση του επικοινωνιακού ελέγχου και την κατασκευή συναίνεσης. Επίσης, η φυλάκιση για πολιτικούς λόγους δεν αποτελεί παρά μέρος ενός μεγαλύτερου, κοινού τραύματος, το οποίο έχει αγνοηθεί συστηματικά.

Μετά από διάστημα ετών και συγκεκριμένα στις 12 Οκτωβρίου 1984 πραγματοποιήθηκε βομβιστική επίθεση σε ξενοδοχείο στο *Brighton* όπου διεξαγόταν το συνέδριο των Συντηρητικών. Παρά το γεγονός ότι ισοπεδώθηκε τμήμα του δωματίου της Πρωθυπουργού *Thatcher* -μέσα στο οποίο βρισκόταν τη δεδομένη στιγμή- η ίδια τελικά διασώθηκε. Παρόλα αυτά, σκοτώθηκαν τρία ανώτερα στελέχη των Συντηρητικών και τραυματίστηκαν 34 ακόμη. Τελικώς, ο *IRA* ανέλαβε την ευθύνη.¹²⁷

¹²⁴ «Δεν υπάρχει πολιτική δολοφονία, πολιτική βομβιστική επίθεση ή πολιτική βία. Υπάρχει μόνο εγκληματική δολοφονία ή εγκληματική βομβιστική επίθεση και εγκληματική βία. Δεν θα υποχωρήσουμε σε αυτό το θέμα, δεν θα αναγνωρίσουμε καθεστώς πολιτικού κρατούμενου. Οι άνθρωποι της βίας αποφάσισαν τους τελευταίους μήνες να παίξουν το τελευταίο τους χαρτί, έστρεψαν τη βία ενάντια στον εαυτό τους πραγματοποιώντας απεργία πείνας μέχρι θανάτου. Φαίνεται ότι απευθύνονται στο βασικότερο ανθρώπινο συναίσθημα, τον οίκτο». Margaret Thatcher, *The Downing Street Years*, Harper Collins, London 1993, σ. 391-392.

¹²⁵ Τον Οκτώβριο του 1980 ξεκίνησε η πρώτη απεργία πείνας των Δημοκρατικών Αιχμαλώτων Πολέμου στα «Μπλοκ Η». Τα αιτήματά τους, όπως αυτά διατυπώθηκαν τον Ιανουάριο του 1980 ήταν τα εξής: 1) δικαίωμα στα προσωπικά (πολιτικά) ρούχα, 2) παύση εργασίας μέσα στη φυλακή, 3) ελεύθερη επικοινωνία με τους άλλους Αιχμαλώτους Πολέμου, 4) μια επίσκεψη, ένα δέμα και ένας αριθμός γραμμάτων κάθε εβδομάδα, 5) επαναφορά της ηρεμίας που είχε χαθεί, εξαιτίας της Διαμαρτυρίας με τις Κουβέρτες. Την 1η Μαρτίου 1981 ο *Bobby Sands* ξεκίνησε πρώτος τη δεύτερη απεργία πείνας. Ακολούθησαν σταδιακά και άλλα μέλη του Προσωρινού *IRA* και του *INLA* στα Μπλοκ Η, καθώς και στη γυναικεία φυλακή του *Arma*. Παράλληλα με την απεργία πείνας, κλιμακώνονται και οι επιθέσεις κατά του βρετανικού στρατού. Συνολικά ο αριθμός των Αιχμαλώτων Πολέμου που έχασαν τη ζωή τους σε αυτή την απεργία πείνας ανέρχεται στους δέκα. Βλ. Whalen Lachlan, *Γραφή και Αντίσταση. Βόρεια Ιρλανδία: απελευθερωτικός αγώνας και τα γραπτά της φυλακής*, Δαίμων του Τυπογραφείου, Αθήνα 2008, σ. 14-21.

¹²⁶ Το 1968, πριν το ξέσπασμα των «Ταραχών», ο αριθμός των κρατουμένων στις φυλακές της Βόρειας Ιρλανδίας ανερχόταν στους 727. Το 1974 ο αριθμός τους έφτασε τους 2650.

¹²⁷ «Η *Thatcher* τώρα συνειδητοποιεί ότι η Βρετανία δεν μπορεί να κατέχει τη χώρα μας, να βασανίζει τους κρατούμενούς μας, να πυροβολεί τους ανθρώπους μας στο δρόμο, και όλα αυτά ατιμώρητα. Σήμερα

Το 1985 η *Thatcher* και ο Ιρλανδός ομολογός της *Garret Fitzgerald* συνυπέγραψαν τη Συμφωνία του *Hillsborough*, προκειμένου να δημιουργηθεί μια «διυπουργική διάσκεψη». Βάση αυτής της συμφωνίας ήταν η βελτίωση της συνεργασίας των αστυνομικών δυνάμεων των δυο χωρών, καθώς και ο έλεγχος των συνόρων. Οι προεκτάσεις της, ωστόσο, είχαν στόχο την περιθωριοποίηση του *IRA*, ενώ είχε ως άμεση συνέπεια την ενίσχυση του ρόλου της Δημοκρατίας της Ιρλανδίας στα θέματα της Βόρειας Ιρλανδίας. Από τη μία πλευρά, η βρετανική κυβέρνηση είχε την πρόθεση να επιτρέψει στη Δημοκρατία της Ιρλανδίας να συμμετέχει στην επίλυση ζητημάτων της περιοχής. Οι ιρλανδικές κυβερνήσεις με τη σειρά τους προτίμησαν τη συνεργασία με τους Βρετανούς έναντι της διεξαγωγής ένοπλου αγώνα στον βορρά, με κίνδυνο την επικράτηση των προτεσταντών ή των ακροδεξιών, είτε μια απευκταία ένωση, με άμεσο αποτέλεσμα την απόκτηση ιδιότητας του πολίτη της χώρας σε ένα εκατομμύριο εχθρικά διακείμενους προτεστάντες.¹²⁸

Η εξωτερική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας την ίδια περίοδο στράφηκε, επίσης, στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Τον Απρίλιο του 1982, η *Thatcher* επιθυμώντας να προσφέρει στους υπηκόους της την ψευδαίσθηση της επιστροφής στις μέρες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, προέβη στην κήρυξη ενός ακόμη πολέμου, αυτήν την φορά εναντίον της Αργεντινής. Στον Πόλεμο των *Falklands*, ο οποίος αποτέλεσε αυτό που ο συγγραφέας *Jorge Luis Borjes* αποκαλούσε ως «μάχη δυο καραφλών για μια τσατσάρα»,¹²⁹ το διακύβευμα ήταν μικρό.¹³⁰ Ένα σύμπλεγμα αμφισβητούμενων νησιών στον Νότιο Ατλαντικό Ωκεανό, με τους πολιτικούς ηγέτες των χωρών που τα διεκδικούν, όμως, τον δικτάτορα *Galtieri* της Αργεντινής και την Πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας *Margaret Thatcher*, να χρειάζονται επειγόντως έναν πόλεμο. Η σύρραξη διάρκειας έντεκα εβδομάδων, που πραγματοποιήθηκε, έχει ελάχιστη σημασία για την στρατιωτική ιστορία, ωστόσο

ήμασταν άτυχοι, αλλά θυμήσου, αρκεί να είμαστε τυχεροί έστω και μία φορά. Εσύ θα πρέπει να είσαι τυχερή συνέχεια». Andrew Crines, Timothy Heppell & Peter Dorey, *The Political Rhetoric and Oratory of Margaret Thatcher*, Palgrave Macmillan, London 2016, σ. 379-383, 399.

¹²⁸ Για μία επισκόπηση του ζητήματος της Βορείου Ιρλανδίας βλ. Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 446-60.

Για μία διεξοδική περιγραφή των δράσεων του *IRA* και της αντιμετώπισης τους κατά τα έτη 1984-1988 βλ. Northern Ireland – Controlling The Violence. https://wikileaks.org/plusd/cables/88LONDON16998_a.html.

¹²⁹ «On the Record», *Time*, 14 Φεβρουαρίου 1983.

¹³⁰ Το κόστος για την προστασία και τη διατήρησή των *Falklands* ως αποικία σε απόσταση χιλιάδων χιλιομέτρων από τη Βρετανία ήταν μεγάλο. Από την άλλη πλευρά τα νησιά αυτά είχαν ελάχιστη χρησιμότητα για την Αργεντινή, παρόλο που η ύπαρξη ενός βρετανικού προκεχωρημένου φυλακίου στα ύδατά της συνιστούσε προσβολή για το εθνικό αίσθημα. Τα *Falklands* ανακαλύφθηκαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Η ανατολική νήσος αποικίστηκε από τους Γάλλους το 1764 και η δυτική από του Άγγλους το 1765. Οι Ισπανοί αγόρασαν το πρώτο και κατέλαβαν το δεύτερο νησί έπειτα από λίγα χρόνια, αλλά στη συνέχεια παραχώρησαν το Δυτικό *Falkland* στους Βρετανούς, οι οποίοι το εγκατέλειψαν, όπως έκαναν έπειτα και οι Ισπανοί με το Ανατολικό νησί. Το 1829 δημιουργήθηκε μια νέα αποικία στο όνομα των Ηνωμένων Επαρχιών του *Rio de la Plata*, που ήταν οι κληρονόμοι των τίτλων της Ισπανικής Αυτοκρατορίας στη Νότιο Αμερική και οι προπάτορες της Δημοκρατίας της Αργεντινής. Η Βρετανία προέβη σε προφορική διαμαρτυρία και το 1820 εγκατέστησε εκεί μια συμβολική στρατιωτική δύναμη, ενώ το 1833 δημιούργησε μια αποικία που περιελάμβανε τόσο την Ανατολική όσο και τη Δυτική Νήσο *Falkland*. Στη συνέχεια, η Αργεντινή αμφισβήτησε έντονα το βρετανικό τίτλο ιδιοκτησίας. Το 1979 το *Foreign Office* επεξεργάστηκε ένα σχέδιο μεταβίβασης της κυριαρχίας του νησιωτικού συμπλέγματος στην Αργεντινή και εκμίσθωσής τους στη Βρετανία. Η 150^η επέτειος της βρετανικής ανακατάληψης συνοδεύτηκε από την επιθετική ενέργεια της κυβέρνησης της Αργεντινής, με τη βρετανική πλευρά να αιφνιδιάζεται. Βλ. Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 1056.

δεν πρέπει να παραβλέπεται ο αντίκτυπος αυτού του πολέμου στο σχέδιο για την επιβολή της ελεύθερης αγοράς και τη μετεξέλιξή της· ο Πόλεμος των *Falklands* έδωσε στη *Thatcher* την αναγκαία πολιτική κάλυψη, προκειμένου να καταστεί, στη συνέχεια, εφικτή η εφαρμογή ενός προγράμματος ριζικού καπιταλιστικού μετασχηματισμού, για πρώτη φορά σε μια Δυτική φιλελεύθερη δημοκρατία.¹³¹

Την ίδια περίοδο η χούντα της Αργεντινής είχε παραλάβει από το προηγούμενο καθεστώς μια διαλυμένη οικονομία και λειτουργώντας για λογαριασμό της οικονομικής ελίτ της χώρας, οδηγήθηκε στην επίλυση του προβλήματος με την εκτέλεση χιλιάδων συνδικαλιστών και το βασανισμό μελών αριστερών οργανώσεων. Τουλάχιστον 30.000 άτομα εξαφανίστηκαν μέσα σε έναν χρόνο, ενώ ο *Ronald Reagan*, σε μία κίνηση αναγνώρισης του έργου του, προσκάλεσε τον *Galtieri* στην *Washington* για διμερείς συνομιλίες. Παρόλα αυτά, ο Αργεντινός δικτάτορας είχε πολύ μεγαλύτερη «αξία χρήσης» για τη *Margaret Thatcher*. Η βρετανική οικονομία βρισκόταν επίσης σε δεινή κατάσταση και ο πόλεμος χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα, δεδομένου ότι στη χώρα με τη μεγαλύτερη κοινοβουλευτική παράδοση απαγορεύονται οι εκτελέσεις και οι βασανισμοί.

Ειδικότερα, το 1982 η οικονομία της Αργεντινής ασφυκτούσε υπό το βάρος του χρέους και της διαφθοράς, την ίδια στιγμή που στο εσωτερικό η εκστρατεία για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είχε αρχίσει να αποκτά ολοένα μεγαλύτερη ορμή και μαζικότητα.¹³² Η χουντική κυβέρνηση θεώρησε ότι η απάντηση στην αυξανόμενη οργή για τη εντεινόμενη κατάπνιξη της ελευθερίας στο εσωτερικό, θα μπορούσε να αντισταθμιστεί από έναν εξωτερικό παράγοντα, όπως την αφύπνιση αντι-ιμπεριαλιστικών αισθημάτων εναντίον της Βρετανίας. Έπειτα από μια σύντομη επιχείρηση, η κυανόλευκη σημαία της Αργεντινής στήθηκε στο προκεχωρημένο φυλάκιο των *Falklands* ανυψώνοντας το εθνικό αίσθημα. Από την άλλη πλευρά, η κατάληψη των *Falklands* από την Αργεντινή, αποτελούσε την ύστατη ευκαιρία της *Thatcher* να μεταστρέψει το πολιτικό της πεπρωμένο.¹³³ Έως τότε η Πρωθυπουργός αντιμετώπιζε με απαξίωση το ζήτημα του νησιωτικού συμπλέγματος, εφόσον αυτό συνεπαγόταν την οικονομική επιβάρυνση των κρατικών ταμείων. Είχε προηγηθεί η μείωση των πολεμικών κονδυλίων, όπως και οι περικοπές για το πολεμικό ναυτικό γενικώς, ενώ ανάμεσα στα πλοία που θα παροπλίζονταν ήταν και τα αντίστοιχα για τα επίμαχα νησιά. Οι ενέργειες αυτές ερμηνεύτηκαν από τους Αργεντινούς στρατηγούς ως σαφείς ενδείξεις πως η Βρετανία θα παραχωρούσε τα μικρότερης για εκείνη σημασίας *Falklands*, και για το λόγο αυτό έσπευσε σε πολεμικές προπαρασκευές.¹³⁴ Προτού εκκινήσουν οι πολεμικές επιχειρήσεις,

¹³¹ Naomi Klein, *ό.π.*, σ. 189.

¹³² Οι Μητέρες της πλατείας Μαΐου (*Madres de la Plaza de Mayo*) αποτέλεσαν την καρδιά του κινήματος για τα ανθρωπίνια δικαιώματα, καθώς και την προσωποποίηση της αντίστασης στη δικτατορία των ετών 1976-1983. Βλ. Eduardo Galeano, *ό.π.*, σ. 384-385, 426-428.

¹³³ Naomi Klein, *ό.π.*, σ. 189.

¹³⁴ John Campbell, *The Iron Lady: Margaret Thatcher, from Grocer's Daughter to Prime Minister*, Penguin Books, London 2011, τ. 2., σ. 128. Στη συγκεκριμένη βιογραφία της *Thatcher* αναφέρεται ότι η πολιτική της για τα *Falklands* αποτελούσε μια «πρόσκληση, επί της ουσίας, προς την Αργεντινή να εισβάλει».

η *Thatcher* δέχθηκε επικρίσεις από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα της χώρας για τη χρησιμοποίηση του στρατού, προς επίτευξη προσωπικών πολιτικών επιδιώξεων.¹³⁵

Με την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ο αρχικός κυνισμός παρέδωσε τη θέση του σε αυτό που το προσχέδιο μιας απόφασης του Εργατικού Κόμματος περιέγραφε ως «σοβινιστική, μιλιταριστική νοοτροπία», η οποία παρουσίαζε τον πόλεμο στα νησιά *Falklands* ως την τελευταία ένδοξη σελίδα της παρηκμασμένης Βρετανικής Αυτοκρατορίας.¹³⁶ Το «πνεύμα των *Falklands*», που κυριαρχούσε στο έθνος, εκθειαζόταν από την ίδια τη *Thatcher*, εφόσον σιγούσαν οι φωνές της αντίδρασης,¹³⁷ και καμία από τις αντιμαχόμενες πλευρές δεν κατέβαλε καμιά προσπάθεια αποφυγής της σύρραξης. Η διεξαγωγή διαπραγματεύσεων παραμερίστηκε, το ίδιο και η δυνατότητα επιβολής κυρώσεων στην Αργεντινή για την επίθεση.¹³⁸ Συνοψίζοντας, μια ένδοξη νίκη ήταν η μοναδική έκβαση που ενδιέφερε αμφότερους.¹³⁹

¹³⁵ Tony Benn, *The End of an Era: Diaries 1980-1990*, Hutchinson, London 1992, σ. 206. Στο βιβλίο αυτό ο βουλευτής των Εργατικών, ηγέτης της αριστερής τους πτέρυγας, αναφέρει: «Γίνεται ολοένα και περισσότερο σαφές πως το διακύβευμα είναι η αίγλη της κυρίας *Thatcher* και όχι τα νησιά *Falklands*». Βλ. επ., Leonard Jr. Downie & Jay Ross, «Britain: South Georgia Taken», *Washington Post*, 26/4/1982. Επιπρόσθετα, οι συντηρητικοί *Financial Times* επεσήμαναν: «Είναι λυπηρό το γεγονός ότι στο ζήτημα έχουν αρχίσει να εμφιλοχωρούν οι πολιτικές διαφορές στο εσωτερικό της Βρετανίας, οι οποίες δεν έχουν καμία σχέση με το εν λόγω θέμα. Δεν διακυβεύεται μόνο η τιμή της κυβέρνησης της Αργεντινής. Το ίδιο ισχύει και για το κύρος, ενδεχομένως και για την επιβίωση, της κυβέρνησης των Συντηρητικών στη Βρετανία». Βλ. «Jingoism Is Not the Way», *Financial Times*, Λονδίνο, 5/4/1982.

¹³⁶ Tony Benn, *ό.π.*, σ. 206.

¹³⁷ Το σύνθημα «Διώξτε τη Σκύλα!» λησμονήθηκε, ενώ παράλληλα τα μπλουζάκια με τη στάμπα «Αντε Γαμήσου Χούντα!» σημείωναν ρεκόρ πωλήσεων. Η μεταστροφή αυτή, καθώς και το κλίμα ευφορίας από το συγκεντρωμένο με βρετανικές σημαίες πλήθος στο *Royal Ascot* ήταν βραχύβια, αφού διαψεύστηκε από τις εικόνες του πολέμου και την πολιτική πραγματικότητα στο εσωτερικό της Βρετανίας. Για περισσότερα βλ. Kevin Jefferys, *Finest & Darkest Hours: the decisive events in British politics from Churchill to Blair*, Atlantic Books, London 2002, σ. 226. · Βλ. επ., Angus Deming, «Britain's Iron Lady», *Newsweek*, 14 Μαΐου 1979.

¹³⁸ Naomi Klein, *ό.π.*, σ. 189-190.

¹³⁹ Ορισμένοι ιστορικοί έχουν υποστηρίξει ότι ο Πόλεμος των *Falklands* έγινε μεταξύ άλλων και για τον έλεγχο του περάσματος ανάμεσα στην Ανταρκτική και τη Νότια Αμερική. Βλ. John Keegan & Andrew Wheatcroft, *Who's Who in Military History: From 1453 to the Present Day*, Routhledge, London 2001. Προσπαθώντας να αναλύσουμε μια υπόθεση εργασίας, αναφέρουμε ότι η Συνθήκη της Ανταρκτικής (1961), σύμφωνα με την οποία καμία χώρα δεν ασκεί κυριαρχία ή κυριαρχικά δικαιώματα στο νότιο πόλο και δεν μπορεί να διατηρεί εκεί στρατιώτες ή άλλους κρατικούς υπαλλήλους, αναμένεται να επαναδιαπραγματευθεί το 2048. Στην Ανταρκτική, επτά διαφορετικές χώρες (Βρετανία, Γαλλία, Νορβηγία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Χιλή και Αργεντινή) διεκδικούν περιοχές, τις οποίες πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να εντάξουν στην κυριαρχία τους. Η γεωστρατηγική καταδεικνύει ότι η Ανταρκτική επιτρέπει το πέρασμα από το ακρωτήριο *Cape Horn* (στη Γη του Πυρός), από το οποίο διέρχονται αρκετά πλοία που δεν μπορούν να περάσουν από τη διώρυγα του Παναμά (όπως τα αμερικανικά αεροπλανοφόρα). Επιπρόσθετα, η Ανταρκτική καθώς είναι ακατοίκητη, επηρεάζεται ελάχιστα από ραδιοσυχνότητες και, έτσι, μπορεί να μετατραπεί σε διεθνές κέντρο συλλογής πληροφοριών, αλλά και ελέγχου οπλικών συστημάτων σε μεγάλες αποστάσεις. Παρατηρούμε, τέλος, ότι αρκετές επιστημονικές αποστολές στην περιοχή έχουν ξεκινήσει να αποκοτούν ήδη, αυτό που στη γλώσσα της διπλωματίας αποκαλείται διπλή χρήση (*dual use*) -ένας εύσημος τρόπος να εξηγηθεί η μετατροπή τους σε μυστικές στρατιωτικές βάσεις.

Ως αποτέλεσμα, η *Thatcher*, η οποία μαχόταν για την πολιτική της επιβίωση, πέτυχε το στόχο της με εντυπωσιακό τρόπο. Μετά τη νικηφόρα έκβαση του πολέμου των *Falklands*, στον οποίο έχασαν τη ζωή τους 255 Βρετανοί -ίσως ο μοναδικός πόλεμος του Ηνωμένου Βασιλείου που οι στρατιώτες που αυτοκτόνησαν με την επιστροφή τους ήταν περισσότεροι από εκείνους που έπεσαν στη μάχη- και 655 Αργεντινοί στρατιώτες, η Πρωθυπουργός εξυμνήθηκε ως πολεμική ηρώίδα και το προσωνύμιο «Σιδηρά Κυρία» μετατράπηκε από προσβλητικό σχόλιο σε εγκώμιο.¹⁴⁰ Το προεδρικό μέγαρο της Αργεντινής θα εκκενωνόταν από τον δικτάτορα ένοικό του.¹⁴¹

Συμπερασματικά, η νικήτρια ηγέτιδα της εκστρατείας για την ανακατάληψη των νήσων *Falklands* από το βρετανικό στρατό είδε τη δημοτικότητά της να διπλασιάζεται κατά τη διάρκεια του πολέμου και από 25% στην έναρξη της σύρραξης να φτάνει στο 59% στο τέλος της. Το γεγονός αυτό άνοιξε το δρόμο για την αποφασιστική νίκη που σημείωσε στις εκλογές του επόμενου έτους, η οποία είχε σημαντικό αντίκτυπο τόσο για την αντιπολίτευση όσο και για τους επικριτές της εντός του Συντηρητικού Κόμματος.¹⁴² Η κωδική ονομασία «Επιχείρηση Εταιρεία» (*Operation Corporate*) έμελλε να μην λησμονηθεί, όπως συνέβη με προηγούμενες ονομασίες στρατιωτικών συρράξεων, αλλά αντίθετα να λάβει περαιτέρω προεκτάσεις.¹⁴³ Το 1984, έτος απεργιακών κινητοποιήσεων των ανθρακωρύχων, η *Thatcher* παρουσίασε τη συγκεκριμένη αντιπαράθεση ως μία φυσική συνέχεια του πολέμου με την Αργεντινή, απαιτώντας μια εξίσου βίαιη λύση.¹⁴⁴ Η Σιδηρά Κυρία προωθούσε, με τον τρόπο αυτό, τη συναίνεση των βρετανικών ελίτ στην άσκηση κρατικής βίας, με το «αόρατο χέρι» του *Adam Smith*, αυτή τη φορά εναντίον των ανθρακωρύχων.¹⁴⁵

Μεταφερόμενοι στο εσωτερικό της Μεγάλης Βρετανίας, συναντούμε μια αλληλουχία γεγονότων και κοινωνικών τριβών οι οποίες διαμόρφωσαν τις εξελίξεις την περίοδο που εξετάζουμε. Το 1981 ξέσπασαν ταραχές και τοπικές εξεγέρσεις σε τριανταπέντε περιοχές του Βασιλείου από το *Brixton* του Λονδίνου μέχρι το *Handsworth* του *Birmingham* και από το *Chapelton* του *Leeds* μέχρι το *Toxteth*

¹⁴⁰ BBC News, «1982: First Briton Dies in Falklands Campaign», *On This Day*, 24 April.

¹⁴¹ Στη βάση του Συμφώνου Αμοιβαίας Υποστήριξης (TIAR) του 1947, η *Washington* έπρεπε να υποστηρίξει οποιαδήποτε χώρα του ημισφαιρίου δεχόταν επίθεση από οποιαδήποτε χώρα εκτός αμερικανικής ηπείρου, ουσιαστικά όμως η συμφωνία αναφερόταν στην ΕΣΣΔ και όχι σε κάποια συμμαχική δύναμη. Επομένως, στον πόλεμο των *Falklands*, ενώ η *Washington* αρχικά προσφέρθηκε να μεσολαβήσει, στη συνέχεια τάχθηκε αποφασιστικά στο πλευρό της αγγλικής αποικιοκρατίας, ενταφιάζοντας ουσιαστικά το σύμφωνο. Βλ. Atilio A. Boron, *ό.π.* σ. 127. Για τον τορπιλισμό του *Belgrano* βλ. Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 1059.

¹⁴² Rutherford, «1982».

¹⁴³ [OS]UK/Argentina/Falklands/Security-UK To Guarantee Security Of Falklands-Defence Secretary. WikiLeaks, *The Global Intelligence Files* <https://wikileaks.org/gifiles/docs/43/4388803-os-uk-argentina-falklands-security-uk-to-guarantee-security.html>. Για παράδειγμα τον Σεπτέμβριο του 2011 η βρετανική εταιρεία πετρελαίου *Rockhopper Exploration Plc* αποκάλυψε τα πλάνα της για επενδύσεις ύψους 2 δισεκατομμυρίων δολαρίων στα *Falklands*, αποσκοπώντας στη μεταμόρφωση αυτής της απομακρυσμένης περιοχής σε ένα μεγάλο κέντρο μαζικής παραγωγής πετρελαίου.

¹⁴⁴ «Έπρεπε να πολεμήσουμε τον εξωτερικό εχθρό στα *Falklands* και τώρα πρέπει να πολεμήσουμε τον εσωτερικό εχθρό, ο οποίος είναι ένας πολύ πιο δύσκολος αντίπαλος, αλλά εξίσου επικίνδυνος για την ελευθερία». Βλ. Michael Getler, «Dockers' Union Agrees to Settle Strike in Britain», *Washington Post*, 21/7/1984.

¹⁴⁵ Naomi Klein, *ό.π.*, σ. 190.

του *Liverpool*.¹⁴⁶ Η «χαμένη δεκαετία» του 1970 σηματοδότησε το τέλος της μεταπολεμικής ανάπτυξης, το τέλος του μεταπολεμικού ονείρου της Βρετανίας, αλλά και όλων των εθνικών οικονομιών της Δύσης.¹⁴⁷ Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Μεγάλη Βρετανία άρχισε να βιώνει τις επιπτώσεις της νέας οικονομικής πολιτικής της *Margaret Thatcher*. Με την επιλογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου επιτυγχάνθηκε η κάλυψη των δομικών αδυναμιών του καπιταλιστικού συστήματος, που έκαναν την εμφάνισή τους στο τέλος της δεκαετίας του 1960, ενώ σε αντάλλαγμα προσφέρθηκε μία κοινωνική και εργασιακή καταβαράθρωση. Η ανεργία εκτοξεύθηκε και μεγάλα τμήματα του πληθυσμού περιθωριοποιήθηκαν, ένα νέο κύμα ρατσισμού κάλυψε τη χώρα και νεοφασιστικές οργανώσεις επανεμφανίστηκαν στο προσκήνιο.¹⁴⁸ Παρόλα αυτά, ένα άλλο μεγάλο τμήμα του πληθυσμού αντιτάχθηκε σε αυτήν την πολιτική.

Η *Thatcher* έδωσε τη σημαντικότερη μάχη της στο εσωτερικό το 1984 απέναντι στους απεργούς ανθρακωρύχους επιδεικνύοντας μια σκληρή πολιτική στάση. Η γενική εικόνα ήταν μιας χώρας που είχε παραλύσει για διάστημα μηνών από την απεργία, με τους ανθρακωρύχους, στερούμενους πλέον εισοδήματος, να καταφεύγουν στο κυνήγι στα δάση και στο ψάρεμα, για να θρέψουν τα παιδιά τους, όταν δεν έδιναν μάχες σώμα με σώμα με την αστυνομία αλλά και με τους απεργοσπάστες.¹⁴⁹ Η τελική ήττα των ανθρακωρύχων σηματοδότησε την απόλυτη κυριαρχία της *Margaret Thatcher* απέναντι στον εσωτερικό εχθρό, δηλαδή στους ίδιους της τους πολίτες. Προκειμένου να επιτευχθεί, όμως, αυτή η νίκη, η *Thatcher* χρησιμοποίησε τρομακτικές ποσότητες κρατικής αλλά και παρακρατικής βίας, υποδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο ότι η ρύθμιση των κοινωνικών διαφορών εντός του νεοφιλελεύθερου συστήματος δεν μπορεί να υλοποιηθεί, χωρίς την προσφυγή στις κρατικές δομές εξουσίας. Από τη χούντα του *Pinochet* στη Χιλή μέχρι το Λονδίνο της *Thatcher* και τις ΗΠΑ του *Reagan* αποδεικνύεται ότι το κράτος πρέπει να γιγαντωθεί, προκειμένου να επιβάλει στους πολίτες τη βούληση των αγορών, με μοναδική διαφορετική παράμετρο ότι το κράτος πρόνοιας παραδίδει τώρα τη θέση του στο κράτος «*Leviathan*».

Οι Βρετανοί εργάτες καταγράφηκαν ως «εσωτερικός εχθρός».¹⁵⁰ Σε αντιστοιχία με τον πόλεμο στο εξωτερικό, ούτε σε αυτήν την περίπτωση υπήρχε έδαφος για χρονοβόρες διαπραγματεύσεις.

¹⁴⁶ Σταδιακά εμφανίστηκαν ιστορικές αποτιμήσεις της περιόδου οι οποίες δίνουν βαρύτητα στις οικονομικές διαστάσεις ή σε άλλες παραμέτρους, ενώ υποβιβάζουν ή δεν ασχολούνται με τις ταξικές διαστάσεις των απεργιών και των συγκρούσεων. Ενδεικτικά βλ. David Starkey, *Monarchy: From the Middle Ages to Modernity*, 2006· Andrew Roberts, *Leadership in War: Lessons from Those Who Made History*, 2019· Niall Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World*, 2003.

¹⁴⁷ Στο εσωτερικό της Βρετανίας, έπειτα από την αισιοδοξία των δεκαετιών 1950 και 1960, η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίστηκε ως «χαμένα χρόνια», εξαιτίας των πολλαπλών οικονομικών προβλημάτων (τις πετρελαϊκές κρίσεις, τον πληθωρισμό, τις αντιπαραθέσεις για τους μισθούς, την κατάρρευση του τραπεζικού συστήματος). Βλ. Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ.282.

¹⁴⁸ Κατατοπιστική είναι η ταινία *This is England* (2006), όπου ο σκηνοθέτης *Shane Meadows*, περιγράφει την άνοδο των νεοναζιστών στη θατσερική Αγγλία αμέσως μετά τον πόλεμο των *Falklands*.

¹⁴⁹ Οι δύο πλευρές έδιναν μάχες σώμα με σώμα που θύμιζαν συγκρούσεις στρατών του Μεσαίωνα. Στην περίφημη «μάχη του *Orgreave*» περίπου 5.000 ανθρακωρύχοι συγκρούονταν επί ώρες με περίπου 8.000 αστυνομικούς που διέθεταν έφιππα τμήματα και ομάδες σκυλιών.

¹⁵⁰ Η πιο ολοκληρωμένη περιγραφή των γεγονότων βρίσκεται στο βιβλίο του δημοσιογράφου του *Guardian* Seumas Milne, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War Against the Miners*, Λονδίνο, Verso, 2004. Στο βιβλίο

Αντίθετα, η πολιτική βούληση κατευθυνόταν στην οριστική συντριβή του συνδικάτου (χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η τεράστια οικονομική δαπάνη της πρόσληψης 3.000 έκτακτων αστυνομικών - κυνηγών ανθρακωρύχων).¹⁵¹ Εν τέλει, μέχρι το τέλος του 1985 η *Thatcher* είχε κερδίσει και αυτόν τον πόλεμο. Οι εξουθενωμένοι από την ανέχεια εργάτες ήταν αδύνατον να συνεχίσουν τις κινητοποιήσεις τους, με τους απολυμένους να αγγίζουν τελικά τους 996.¹⁵² Το ισχυρότερο συνδικάτο της Βρετανίας, από το οποίο εξαρτιόταν ολόκληρη η χώρα για τη θέρμανση και τον φωτισμό, είχε συντριβεί. Η οριστική έκβαση της σύγκρουσης αυτής αποτέλεσε και ένα παράδειγμα υποταγής για τα υπόλοιπα εργατικά συνδικάτα του Ηνωμένου Βασιλείου.

3. Η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου στο Ηνωμένο Βασίλειο

Η *Thatcher* κατά τη διάρκεια της πρώτης της θητείας έβαλε σε εφαρμογή το σχέδιο της «κοινωνίας των ιδιοκτητών».¹⁵³ Ο αριθμός των ανέργων είχε διπλασιαστεί, αντίστοιχα και το ποσοστό του πληθωρισμού.¹⁵⁴ Η δημοτικότητα της Πρωθυπουργού είχε πέσει στο 25%, ενώ, επίσης σύμφωνα με τους στατιστικούς δείκτες, η επιδοκimasία του συνολικού κυβερνητικού έργου βρισκόταν στο 18%.¹⁵⁵ Επίσης, η πρώτη απόπειρα καταστολής του συνδικαλιστικού κινήματος των ανθρακωρύχων

τεκμηριώνεται το γεγονός ότι η Πρωθυπουργός πίεζε τις μυστικές υπηρεσίες έτσι ώστε εκείνες να εντατικοποιήσουν την παρακολούθηση των μελών του συνδικάτου, ειδικότερα του ηγέτη τους *Arthur Scargill*. Στο συνδικάτο διείσδυσαν πράκτορες και πληροφοριοδότες, ενώ στην αίθουσα συνεδριάσεων της Βουλής των Κοινοτήτων κυκλοφορούσε η φήμη ότι το ανώτερο διοικητικό στέλεχος του συνδικάτου ήταν πράκτορας της MI5, έχοντας ως αποστολή την αποσταθεροποίηση και υπονόμευση του συνδικάτου. Βλ. «TUC at Blackpool (Miner's Strike): Labour Urged to Legislate on NUM Strike Fines», *Guardian*, 4/9/1985 · βλ. επ. Seumas Milne, «What Stella Left Out», *Guardian*, 3/10/2000. Σύμφωνα με τη δήλωση του τότε υπουργού Οικονομικών *Nigel Lawson*, το συνδικάτο των ανθρακωρύχων ήταν εχθρός του κράτους. «Ήταν όπως όταν εξοπλιζόμασταν για να αντιμετωπίσουμε την απειλή του *Hitler* στα τέλη της δεκαετίας του 1930, έπρεπε να είμαστε προετοιμασμένοι», θα δηλώσει ο ίδιος μια δεκαετία αργότερα. Βλ. Seumas Milne, «MI5's Secret War», *New Statesman & Society*, 25/11/1994.

¹⁵¹ Ο αρχιφύλακας *Colin Naylor*, ο οποίος βρέθηκε στην πρώτη γραμμή της σύγκρουσης, την έχει περιγράψει ως «εμφύλιο πόλεμο». Βλ. *Coal War: Thatcher vs. Scargill*, σκηνοθέτης: *Liam O' Rinn*, επεισόδιο 8093 της εκπομπής *Turning Points of History*.

¹⁵² *Coal War: Thatcher vs. Scargill*, ό.π.

¹⁵³ Ο τομέας της κοινωνικής στέγης, δηλαδή οι εργατικές κατοικίες στέγαζαν ψηφοφόρους που δεν ψήφισαν το Συντηρητικό Κόμμα, δεδομένου ότι εκείνο αντιτιθέτο στα ατομικά οικονομικά τους συμφέροντα. Η Πρωθυπουργός ήταν πεπεισμένη ότι, εάν κατόρθωνε να τους εντάξει στην αγορά, τα συμφέροντά τους θα ταυτιζόνταν με εκείνα των πλουσιότερων που ήταν αντίθετοι στην αναδιανομή του πλούτου. Το επόμενο βήμα, η παροχή κινήτρων στους ενοίκους των ακινήτων, που ανήκαν στο δημόσιο, προκειμένου να αγοράσουν τις κατοικίες τους σε μειωμένες τιμές, διαμόρφωσε την κοινωνική κατάσταση. Όσοι το κατόρθωσαν μεταμορφώθηκαν σε ιδιοκτήτες, ενώ όσοι απέτυχαν παρακολούθησαν άπραγοι τα ενοίκιά τους να διπλασιάζονται. Το αποτέλεσμα ήταν η παγίωση της αντίθεσης των ενοικιαστών προς το πρόσωπο της *Thatcher*, η αύξηση των αστέγων στους δρόμους των μεγαλουπόλεων, καθώς και η δημιουργία των «κοινών ανθρώπων», των ανθρώπων απόβλητων του θατσερισμού. Ωστόσο, το στοίχημα για την κυβέρνηση είχε κερδηθεί, καθώς περισσότεροι από τους μισούς νέους ενοικιαστές είχαν πλέον μεταπειστεί, αλλάζοντας πολιτικό στρατόπεδο υπέρ του Συντηρητικού Κόμματος. Βλ. *Campbell*, ό.π., σ. 158-9.

¹⁵⁴ *Kevin Jefferys*, ό.π., σ. 208.

¹⁵⁵ «1982: Margaret Thatcher's Year», *Financial Times* (Λονδίνο), 31 Δεκεμβρίου 1982.

είχε αποτύχει, οι γενικές εκλογές πλησίαζαν και το Συντηρητικό Κόμμα ακόμη δεν είχε κατορθώσει να υλοποιήσει τους στόχους του για μαζικές ιδιωτικοποιήσεις και αποδιοργάνωση των εργατικών συνδικάτων.

Τον Φεβρουάριο του 1982 η Πρωθυπουργός εξηγούσε στον *Friedrich Hayek*, από τον οποίο είχε επηρεαστεί άμεσα ιδεολογικά: «Είμαι βέβαιη ότι θα συμφωνήσετε μαζί μου πως στη Βρετανία, όπου υπάρχουν δημοκρατικοί θεσμοί και η ανάγκη για υψηλό βαθμό συναίνεσης, μερικά από τα μέτρα που υιοθετήθηκαν στη Χιλή θα ήταν εντελώς απαράδεκτα. Η μεταρρύθμισή μας θα πρέπει να συμβαδίζει με τις παραδόσεις και με το Σύνταγμά μας. Ενίοτε η διαδικασία θα μοιάζει οδυνηρά αργή».¹⁵⁶ Οι εξελίξεις έδειχναν ότι ο θάτσερισμός κινδύνευε με ξαφνικό και πρόωρο τερματισμό, ενώ διαφαινόταν πως οι πολιτικές της Σχολής του *Chicago* δεν ήταν εφικτό να επιζήσουν σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα. Η επιβολή της οικονομικής θεραπείας - σοκ απαιτούσε παράλληλα τη χορήγηση ενός διαφορετικού φαρμάκου, εκείνου που προσέφεραν τα καταπιεστικά καθεστώτα έπειτα από ένα πραξικόπημα. Το συμπέρασμα που εξήχθη ήταν ότι η θεραπεία της Σχολής του *Chicago* δεν ήταν εφικτή για τον κοινοβουλευτισμό του Ηνωμένου Βασιλείου.¹⁵⁷

Στην πραγματικότητα όμως, οι νίκες στα *Falklands* και επί των ανθρακωρύχων χρησιμοποιήθηκαν επικοινωνιακά από την Πρωθυπουργό της Βρετανίας, προκειμένου τελικά να προωθηθεί, ανεξάρτητα από περισπασμούς, η οικονομική της πολιτική. Αρχικά, η πρακτική «σοκ» εφαρμόστηκε με τους πολέμους και την κατάσταση έκτακτης ανάγκης που επιβλήθηκε ως απόρροια, καθιστώντας εφικτές τις πρώτες ιδιωτικοποιήσεις/εκποιήσεις σε μια δυτική δημοκρατία. Πλέον, είχε εφευρεθεί η φόρμουλα, σύμφωνα με την οποία το οικονομικό πρόγραμμα της Σχολής του *Chicago* μπορούσε να εφαρμοστεί, χωρίς την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας, τους θαλάμους βασανιστηρίων και τους χώρους εκτελέσεων. Η πεμπτουσία της «Επιχείρησης Εταιρεία» κάνοντας εμφανή τα αποτελέσματά της, αποκαλυπτόταν καθώς λάμβανε χώρα το δεύτερο κύμα σοκ.

Ο αυστηρός έλεγχος του προϋπολογισμού και οι πρακτικές του μονεταρισμού τοποθετήθηκαν στην ημερήσια διάταξη.¹⁵⁸ Επίσης, η κυβέρνηση προχώρησε στην ιδιωτικοποίηση όλων των

¹⁵⁶ Αλληλογραφία από τη *Hayek Collection* στο Hoover Institution Archives, Palo Alto California, κουτί 101, φάκελος 26, 17/2/1982.

¹⁵⁷ Sheryl P. Walter Declassified/Released US Department Of State EO Systematic Review 20 Mar 2014. https://wikileaks.org/plusd/cables/1979LONDON20894_e.html. Δημιουργείται μία παραδοξότητα ανάμεσα στις οικονομικές και πολιτικές πραγματικότητες, καθώς ήδη από το πρώτο εξάμηνο διακυβέρνησης της *Thatcher* διαφαίνεται το γεγονός ότι προκειμένου να επιτύχει η αυστηρή μονεταριστική πολιτική, κρίνεται απαραίτητος ένας πολιτικός πόλεμος σε διεθνές επίπεδο. Ως εκ τούτου, εισέρχονται αρχικά, στη δημόσια ατζέντα το θέμα της Βορείου Ιρλανδίας και της Ροδεσίας. Στο εσωτερικό, το σύνθημα «Οι Εργατικοί δεν αποδίδουν» συνοδεύεται από την αφαίρεση των θεσμικών καταχωρήσεων και από τη δημιουργία ενός νέου βιομηχανικού στρατού. Η πολιτική επιβίωση της *Thatcher* εξαρτάται από την επιτυχία του οικονομικού προγράμματος που θα ακολουθήσει, ωστόσο την ίδια στιγμή τα μακροπρόθεσμα πλάνα των μονεταριστών μετατρέπονται σε ομήρους του πενταετούς κύκλου γενικών εκλογών.

¹⁵⁸ Τα υψηλά επιτόκια μεταφράζονταν σε υψηλή ανεργία (που κυμαινόταν πάνω από 10% κατά την πενταετία 1979-1984, στη διάρκεια της οποίας η Συνομοσπονδία των Συνδικάτων έχασε το 17% των μελών της). Η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων είχε εξασθενήσει. Ο *Allan Band*, οικονομικός σύμβουλος της *Thatcher*, έλεγε αργότερα ότι «οι πολιτικές καταπολέμησης του πληθωρισμού της δεκαετίας του 1980,

δημόσιων τομέων της οικονομίας.¹⁵⁹ Σύμφωνα με το συγκεκριμένο σχέδιο, οι πωλήσεις θα αύξαναν τα έσοδα του δημόσιου θησαυροφυλακίου και θα απάλλασσαν την κυβέρνηση από το βαρίδιο των μελλοντικών υποχρεώσεων της προς τις ζημιολόγους επιχειρήσεις. Την περίοδο 1984-1985 πραγματοποιήθηκαν μαζικές ιδιωτικοποιήσεις των *British Airways*, *British Airport Authority*, *British Gas*, *British Petroleum*, *British Steel*, *British Telecom*, των επιχειρήσεων αερίου και ηλεκτρισμού, των ανθρακωρυχείων, των επιχειρήσεων χαλυβουργίας και ύδρευσης, και των δημόσιων συγκοινωνιών όπως οι σιδηρόδρομοι.¹⁶⁰ Με τον τρόπο αυτό η Βρετανία άνοιξε τον ασκό των ιδιωτικοποιήσεων στον δυτικό κόσμο, υποδεικνύοντας με το παράδειγμά της πως ο δρόμος αυτός θα μπορούσε να ιδιαίτερα επικερδής για το κεφάλαιο. Η *Thatcher* ήταν πεπεισμένη για το αμετάκλητο των αλλαγών αυτών και επέσπευσε την υλοποίησή τους.

Στο πεδίο του κράτους πρόνοιας η κατάσταση ήταν ριζικά διαφορετική. Η κατάτμησή του σε μεμονωμένους τομείς, όπως η εκπαίδευση, η υγεία, οι κοινωνικές υπηρεσίες, τα πανεπιστήμια, η κρατική γραφειοκρατία και το δικαστικό σώμα, έκαναν εξαιρετικά δύσκολη την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων. Από την άλλη πλευρά, οι ριζωμένες και παραδοσιακές αντιλήψεις έθεταν επιπλέον φραγμούς στις προτεινόμενες νεοφιλελεύθερες τομές.¹⁶¹ Επίσης, παρά τη δημόσια προώθηση του ιδανικού της προσωπικής ευθύνης, δεν σημειώθηκε ταχεία πρόοδος στην υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ιδέας από το κοινωνικό σώμα. Η κυβέρνηση κατόρθωσε να ελέγξει τον πληθωρισμό, να κάμψει τη δύναμη των συνδικάτων και να χαλιναγωγήσει το εργατικό κίνημα -η απεργιακή δραστηριότητα στο τέλος της θητείας της (1990) είχε πέσει στο ένα δέκατο σε σχέση με τα προηγούμενα επίπεδα της- ενώ πέτυχε, μέσα από αυτή τη διαδικασία, τη συναίνεση της μεσαίας τάξης στις πολιτικές της.¹⁶²

μέσω της συμπίεσης της οικονομίας και των δημοσίων δαπανών, ήταν το πρόσχημα για το τσάκισμα των εργατών». Έπειτα από την περίοδο της Β' Βιομηχανικής Επανάστασης, ένα ακόμη οικονομικό σύστημα δημιουργεί τη δική του κατηγορία «μη ανθρώπων» -τους κοινωνικούς παρίες.

¹⁵⁹ Μία τεχνοκρατική οικονομική ανάλυση των μέτρων προσφέρεται στο Sheryl P. Walter Declassified/Released US Department of State EO Systematic Review 20 Mar 2014 https://wikileaks.org/plusd/cables/1979LONDON22807_e.html
https://wikileaks.org/plusd/cables/1979LONDON15284_e.html

¹⁶⁰ Οι διοικούμενες από το κράτος επιχειρήσεις έπρεπε να προετοιμαστούν καταλλήλως για την ιδιωτικοποίηση, δηλαδή να μειώσουν το χρέος τους και να βελτιώσουν την αποδοτικότητα και το κόστος της παραγωγής, συχνά με τη μέθοδο συρρίκνωσης του εργατικού τους δυναμικού. Η οικονομική αποτίμησή τους, επίσης, ήταν έτσι δομημένη ώστε να προσφέρει σημαντικά κίνητρα στο ιδιωτικό κεφάλαιο. Σε αρκετές περιπτώσεις αποκρύφτηκαν επιδοτήσεις προς ιδιώτες, με τη λογιστική μέθοδο που υιοθετήθηκε -οι εταιρείες ύδρευσης, οι σιδηρόδρομοι ακόμη και οι κρατικές αυτοκινητοβιομηχανίες και χαλυβουργίες διέθεταν γη υψηλής αξίας σε εκλεκτές τοποθεσίες, η οποία εξαιρέθηκε από την τελική αποτίμηση της επιχείρησης. Η ιδιωτικοποίηση συμβάδιζε με τα κερδοσκοπικά οφέλη από την περιουσία που αποδεσμεύτηκε. Για την υλοποίηση αυτών των αλλαγών, σημαντικό ρόλο έπαιξαν η αργή διαδικασία αλλαγής της πολιτικής κουλτούρας, η εκθείαση του πεδίου της προσωπικής και εταιρικής ευθύνης, η ενθάρρυνση της μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας, η ατομική/εταιρική πρωτοβουλία και η καινοτομία. Βλ. Naomi Klein, *ό.π.*, σ. 192.

¹⁶¹ Το 2003 η κυβέρνηση των Εργατικών, παρά τη μεγάλη αντίθεση, κατάφερε να επιβάλει ένα σύστημα πληρωμής διδάκτρων στη βρετανική ανώτατη εκπαίδευση.

¹⁶² David Harvey, *ό.π.*, σ. 94.

Δημιουργείται το ερώτημα, ωστόσο, τι συμβαίνει με τους απόκληρους των νεοφιλελεύθερων οικονομικών δογμάτων της *Margaret Thatcher*;¹⁶³ Ο ρατσισμός έναντι των κοινών ανθρώπων που δεν είναι Βρετανοί επανεμφανίζεται στο προσκήνιο.¹⁶⁴ Το κοινωνικό μειονέκτημα, αναφορικά με την κατοικία, την εκπαίδευση, το εισόδημα και την απασχόληση, συνοδεύεται από εικόνες παιδιών που έχοντας εγκαταλείψει από νωρίς το σχολείο, ζουν υπό την συνεχή επήρεια ναρκωτικών, μέχρι να πεθάνουν, κάνοντας δουλειές αιχμαλώτων του ταξικού πολέμου.¹⁶⁵ Στη Γηραιά Αλβιόνα επανέρχονται οι υπήκοοι στερημένοι, προκειμένου να αποτελέσουν ακόμα μία θεματική στις περιηγήσεις του ταξικού τουρισμού (*slumming*), παράλληλα με το *gentrification* της «πολεοδομικής βίας».

Η νεοφιλελεύθερη μεταρρύθμιση, που συνήθως αποδίδεται στη *Thatcher* και στον *Reagan* μετά το 1979, έπρεπε να συντελεστεί με δημοκρατικά μέσα. Προκειμένου να επιτευχθεί μια μεταβολή αυτού του μεγέθους, χρειαζόταν η εκ των προτέρων διαμόρφωση πολιτικής συναίνεσης από ένα αρκετά ευρύ φάσμα του πληθυσμού, με τη μορφή εκλογικής νίκης. Αυτό που ο *Gramsci* αποκαλεί «κοινό νου», που ορίζεται ως «διάχυτα και ασυντόνιστα στοιχεία μιας γενικής μορφής σκέψης,

¹⁶³ Οι παρίες των περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων (μετανάστες, άνεργοι, κατώτερα κοινωνικά στρώματα, *gay*), οι «πολίτες δεύτερης κατηγορίας» (*underclass*) είδαν τη θέση τους να επιδεινώνεται σε αντίθεση με τα ανώτερα στρώματα, γεγονός το οποίο με τη σειρά του οδήγησε στη δημιουργία ενός ακόμη μεγαλύτερου χάσματος, σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο. Σχετικά με τις δομικές ανισότητες και τον αντίκτυπό τους στις υλιστικές συνθήκες των περιθωριοποιημένων -συνήθως εθνικών- μειονοτήτων βλ. Heather Nunn, *Thatcher, Politics and Fantasy: The Political Culture of Gender and Nation*, Lawrence and Wishart, London 2002, σ. 172· F. Bianchini & H. Schwengel, "Re-Imagining the City" στο J. Corner & S. Harvey (εκδ.) *Enterprise and Heritage: Crosscurrents of National Culture*, Routledge, New York, σ. 212-234· Stuart Hall, "Whose Heritage? Un-Settling "The Heritage," Re-Imagining the Post-Nation" στο J. Littler and R. Nadoo (επιμ.), *The Politics of Heritage*, Routledge London, New York, σ.23-35· Louisa Hadley & Elizabeth Ho (επιμ.), *Thatcher and After: Margaret Thatcher and Her Afterlife in Contemporary Culture*, Palgrave Macmillan, London 2010, σ. 139-142.

¹⁶⁴ Το Βρετανικό Εθνικό Κόμμα (*British National Party-BNP*) σχηματίστηκε στις 7 Απριλίου 1982, ως μετεξέλιξη του Εθνικού Μετώπου (*National Front-NF*) και του Νέου Εθνικού Μετώπου (*National Front-NNF*), στην τρίτη απόπειρα δημιουργίας ενός εθνικιστικού κινήματος στην βρετανική πολιτική σκηνή. Το κόμμα στηρίχθηκε στους πυλώνες του βιολογικού ρατσισμού, της εξτρεμιστικής ξενοφοβίας και των αντιδημοκρατικών εκκλήσεων, υιοθετώντας μία απροκάλυπτη παράδοση νεοναζισμού υπό τον *John Tyndall*. Η διαχείριση του κεντρικού ζητήματος της μετανάστευσης από την κυβέρνηση επέτρεψε στο Βρετανικό Εθνικό Κόμμα να λειτουργεί περιθωριακά σαν συμμορία δρόμου που ανταποκρίνεται στα ρατσιστικά αντανάκλαστα των Βρετανών, χωρίς όμως να έχει κάποιο εκλογικό αντίκτυπο. Για περισσότερα βλ. Stan Taylor, *The National Front in English Politics*, Macmillan Press Ltd, London 1982, σ. 136, 139, 144-149· Matthew J. Goodwin, *New British Fascism: Rise of the British National Party*, Palgrave, London 2011, σ. 36-37, 41-44. Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 παρατηρούνται εθνικιστικές διαμαρτυρίες και επιθέσεις εναντίον διαφορετικών εθνικών ομάδων, η αστυνομία έχει μετατραπεί σε έναν μηχανισμό προστασίας λευκών, ενώ ολόκληρες περιοχές της Βρετανίας γκετοποιούνται. Για περισσότερα βλ. Wikileaks, «Urban Violence In Britain - The Challenge Of A Racial Underclass Worries This Conservative Society»

https://wikileaks.org/plusd/cables/85LONDON24287_a.html

¹⁶⁵ Για το φωτογραφικό project "Youth Unemployment" βλ. <https://metro.co.uk/2017/02/04/powerful-photo-series-captures-unemployed-teenagers-of-1980s-newcastle-6427243/>

κοινής σε ορισμένο χρόνο και τόπο», αποτελεί συνήθως τη θεμέλιο λίθο της συναίνεσης.¹⁶⁶ Η «μακρά πορεία» των νεοφιλελεύθερων ιδεών μέσω των θεσμών/εταιρειών, καθώς και των αντίστοιχων που δημιουργεί η κοινωνία των πολιτών (σχολεία, πανεπιστήμια, εκκλησίες, επαγγελματικές οργανώσεις), αλλά και η οργάνωση των *Think-Tanks* (τα οποία στήριζαν και χρηματοδοτούσαν οι μεγάλες εταιρείες), η κατάληψη ορισμένων τμημάτων των ΜΜΕ και ο προσηλυτισμός πολλών διανοουμένων στον νεοφιλελεύθερο τρόπο σκέψης δημιούργησαν ένα κλίμα στην επίπλαστη κοινή γνώμη, υποστηρικτικό του νεοφιλελευθερισμού, ως του μοναδικού εγγυητή της ατομικής ελευθερίας. Παρατηρείται επομένως, το ευφυολόγημα της κοινής γνώμης στη διαδικασία μετεξέλιξής του. Οι προσπάθειες αυτές σταθεροποιήθηκαν αργότερα μέσω της πολιτικής γραμμής των παρατάξεων και, τελικά, της ίδιας της κρατικής εξουσίας.¹⁶⁷

Επιπρόσθετα, η επίκληση των παραδόσεων και των πολιτισμικών αξιών διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην καθιέρωση των νεοφιλελεύθερων ιδεών. Ένα ανοικτό σχέδιο παλινόρθωσης της οικονομικής ισχύος μίας μικρής ελίτ δεν θα ήταν δυνατόν βέβαια να αποκτήσει μεγάλη λαϊκή υποστήριξη, όπως αντίθετα μία συντονισμένη προσπάθεια προώθησης του ιδεώδους της ατομικής ελευθερίας μπορούσε να ελκύσει μεγάλες μάζες και με αυτή την αμφίεση να ωθήσει στην αναστήλωση της ταξικής της ισχύος. Επιπλέον, από τη στιγμή που ο κρατικός μηχανισμός έκανε τη νεοφιλελεύθερη στροφή, μπορούσε να χρησιμοποιήσει τη δύναμή του να πείθει, να απορροφά, να δωροδοκεί και να απειλεί, για να διατηρήσει την ατμόσφαιρα συναίνεσης που ήταν αναγκαία προκειμένου να διαγωνίζεται την εξουσία του. Επίσης, ο καταναγκασμός, όπως αυτός χρησιμοποιήθηκε ως κυβερνητική πρακτική, μπορεί να δημιουργήσει μια μοιρολατρική, ακόμη και δουλοπρεπή, αποδοχή της ιδέας ότι δεν υπήρχε, ούτε υπάρχει «άλλη εναλλακτική λύση» (*TINA*), όπως επέμενε να τονίζει η *Margaret Thatcher*.¹⁶⁸

Οι εκλογικές αναμετρήσεις και η τοποθέτηση του εκλογικού σώματος προσφέρουν ερμηνείες, σύμφωνα με τις οποίες οι φτωχότεροι και λιγότερο μορφωμένοι ψηφοφόροι αποτελούν ιστορικά το πλήθος της δεξαμενής ψηφοφόρων που υποστηρίζουν αριστερά ή κεντροαριστερά κόμματα, εφόσον τα ταξικά τους συμφέροντα δεν ευθυγραμμίζονται με τα δεξιά κόμματα που εξυπηρετούν ανώτερες τάξεις. Από την άλλη πλευρά, οι ψηφοφόροι «υψηλού εισοδήματος/υψηλής εκπαίδευσης» επιλέγουν τα δεξιά κόμματα.¹⁶⁹ Η παραπάνω υπόθεση, ωστόσο, απορρίπτεται από

¹⁶⁶ Ο κοινός νους διαμορφώνεται μέσω των μακροχρόνιων πρακτικών πολιτισμικής κοινωνικοποίησης που συχνά είναι ριζωμένες βαθιά στις παραδόσεις μιας περιοχής ή μιας χώρας. Δεν είναι το ίδιο με την «κριτική σκέψη», η οποία διαμορφώνεται με τη διαδικασία του αναστοχασμού πάνω τα προβλήματα της εποχής. Συνεπώς, ο κοινός νους μπορεί να είναι βαθιά πλανημένος, να συσκοτίζει ή να συγκαλύπτει τα πραγματικά προβλήματα με πολιτισμικές προκαταλήψεις. Βλ. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, London 1971, σ. 321-343.

¹⁶⁷ David Harvey, *ό.π.*, σ. 68-9.

¹⁶⁸ David Harvey, *ό.π.*, σ. 68-9.

¹⁶⁹ Ο *Piketty* αναλύει επτά δεκαετίες μετεκλογικών ερευνών σε τρεις δυτικές χώρες -τη Μεγάλη Βρετανία, τις ΗΠΑ και τη Γαλλία- με στόχο να κατανοηθούν οι τάσεις και οι πολιτικές μεταβολές στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Επιπρόσθετα, ερμηνεύεται η στάση των ψηφοφόρων στις τρεις αυτές χώρες, με βάση το εισόδημα, την εκπαίδευση, το κόμμα, το φύλο, τη θρησκεία και τις εισοδηματικές ανισότητες. Για περισσότερα βλ. Thomas Piketty, *Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure*

τα πραγματικά δεδομένα: τα τελευταία εβδομήντα χρόνια η πλειοψηφία των πολιτών, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, έχει την τάση να ψηφίζει αριστερά κόμματα, ενώ οι ελίτ υψηλού εισοδήματος εξακολουθούν να ψηφίζουν δεξιά κόμματα, με βάση και το ταξικό τους συμφέρον. Τέλος, πολίτες με χαμηλά εισοδήματα και χαμηλό επίπεδο μόρφωσης δείχνουν αναποφάσιμοι, όντας διαμοιρασμένοι σε αριστερά και δεξιά κόμματα, χωρίς διαχρονική και σαφή πολιτική τοποθέτηση. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται, καθώς, τα φερόμενα κεντροαριστερά κόμματα, όπως το Δημοκρατικό Κόμμα στις ΗΠΑ, οι Σοσιαλιστές στη Γαλλία και το Εργατικό Κόμμα στο Ηνωμένο Βασίλειο, τουλάχιστον τις τελευταίες τρεις δεκαετίες δεν είχαν «ατζέντες» προσκείμενες σ' αυτό που αποκαλείται «παραδοσιακή Αριστερά», αλλά μάλλον ένα είδος νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών που ευνοούν τις ελίτ και δεν απέχουν πολύ από πολιτικές δεξιών κομμάτων.

Στις δεκαετίες 1950 και 1960, η ψήφος για τα «αριστερά» (σοσιαλιστικά - εργατικά - δημοκρατικά) κόμματα συνδεόταν με ψηφοφόρους χαμηλότερης εκπαίδευσης και εισοδήματος. Αυτό αντιστοιχεί σε ένα εκλογικό σύστημα εστιασμένο στην κοινωνική διαστρωμάτωση (διάσπαση ψήφων σε διαφορετικούς κομματικούς συνασπισμούς). Από τη δεκαετία του 1970 η ανισότητα του εισοδήματος είχε αυξηθεί σημαντικά στις περισσότερες περιοχές του κόσμου, αν και με διαφορετικές ταχύτητες.¹⁷⁰ Από τη δεκαετία του 1980, η «αριστερή» ψήφος σταδιακά συνδέεται με ψηφοφόρους υψηλότερης εκπαίδευσης, δημιουργώντας ένα σύστημα «πολλαπλών ελίτ» στη δεκαετία 2000-2010: οι ελίτ υψηλής εκπαίδευσης ψηφίζουν στο εξής την «Αριστερά», ενώ οι ελίτ υψηλού εισοδήματος/υψηλής εκπαίδευσης εξακολουθούν να ψηφίζουν την «Δεξιά». Η «Βραχμανική Αριστερά» αποτελεί το κόμμα της πνευματικής ελίτ, ενώ η «Εμπορευματική Δεξιά», αποτελεί τον πόλο, γύρω από τον οποίο κινείται η επιχειρηματική ελίτ, σύμφωνα με τον *Piketty*.¹⁷¹

Συγκεκριμένα για τη Μεγάλη Βρετανία, εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη νίκη των Συντηρητικών του 1979 έπαιξε η υπόσχεση για πλήρη τερματισμό της μετανάστευσης.¹⁷² Συνήθως οι νίκες των *Thatcher* και *Reagan* συνδέονται με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού, όμως, είναι εξίσου πιθανό ότι η άνοδος των εθνο-θρησκευτικών σχισμάτων έπαιξε μεγαλύτερο ρόλο απ' ό,τι λαμβάνεται υπόψη.¹⁷³

of Political Conflict (Evidence from France, Britain and the US, 1948-2017), WID.world Working Paper Series N° 2018/7, 2018.

¹⁷⁰ Alvaredo et al, World Inequality Report 2018, wir2018.wid.world

¹⁷¹ Thomas Piketty, *ό.π.*

¹⁷² Σε δημοσκόπηση της εταιρείας *Gallup* το Συντηρητικό Κόμμα προτιμήθηκε σε ποσοστό 96% για την επίλυση του μεταναστευτικού ζητήματος.

¹⁷³ Επιπρόσθετα, σημαντικοί μετασχηματισμοί των δομών διάσπασης μπορούν να πραγματοποιηθούν εντός της ίδιας θεσμικής δομής των κομμάτων, χωρίς αυτά να αλλάξουν όνομα ή δίχως τη δημιουργία νέων. Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι τι καινούριο προσέφερε το Νέο Εργατικό Κόμμα στην πολιτική σκηνή της Βρετανίας. Η μετονομασία αυτή του κόμματος είναι δηλωτική αναπροσαρμογών, όπως η διαφοροποίησή του από την παραδοσιακή γραμμή των Εργατικών. Η παράταξη ήταν περισσότερο έτοιμη να αποδεχθεί παρά να απορρίψει το καπιταλιστικό σύστημα, ταυτόχρονα με τον σχεδιασμό της ακολουθίας αρχών των ίσων ευκαιριών και του κοινωνικού κράτους.

Κατά συνέπεια, η επιτυχία της *Margaret Thatcher* έγκειται στο γεγονός ότι πολιτικές, ιδεολογικές και θεωρητικές θέσεις, οι οποίες μέχρι τότε ήταν μειοψηφικές, μετουσιώθηκαν στο εξής σε κυρίαρχο ρεύμα. Η συμμαχία διαφορετικών δυνάμεων, καθώς και οι ευρείες εκλογικές πλειοψηφίες που αυτές διαμόρφωσαν, αποτέλεσαν μια κληρονομιά για την επόμενη γενιά πολιτικών. Οι *John Major* (1990-1997), *Tony Blair* (1997-2007), *David Cameron* (2010-2016) είχαν περιορισμένο τοπίο δράσης, αντίστοιχα με τους *George H. W. Bush* (1989-1993) και *Bill Clinton* (1993-2001) στις ΗΠΑ την διάδοχη περίοδο του *Ronald Reagan*. Η επιβολή της νεοφιλελεύθερης στρόφης εμφυτεύτηκε στον αγγλοσαξονικό κόσμο, συνδέθηκε με το γενικότερο τρόπο λειτουργίας του καπιταλισμού, σε διεθνές επίπεδο, αποσκοπώντας στην αναστήλωση της ταξικής ισχύος των ελίτ. Το τελικό αποτέλεσμα έμοιαζε με ένα μείγμα χαμηλής οικονομικής μεγέθυνσης και αυξανόμενης εισοδηματικής ανισότητας.

Συνοψίζοντας, η *Thatcher* χρειάστηκε έναν εχθρό στο εξωτερικό και έναν στο εσωτερικό για να ενώσει τη χώρα, ένα σύνολο εξαιρετικών συνθηκών, οι οποίες να αιτιολογούν τη λήψη μέτρων έκτακτης ανάγκης και την επακόλουθη εφαρμογή πολιτικών καταστολής. Απέδειξε ότι με την κατασκευή κρίσεων, είναι εφικτή η επιβολή μίας, περιορισμένης, εκδοχής της θεραπείας - σοκ σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα. Ο ασθενής, είτε με κορώνες εθνικισμού, είτε ζαλισμένος και σκυθρωπός, εξαιτίας της κατάπτωσής του, δέχεται τη δόση στο κοινωνικό σώμα της χώρας του, ακόμα κι όταν πρόκειται για το βασίλειο με την πιο ισχυρή κοινοβουλευτική παράδοση.

Κεφάλαιο Τέταρτο: «Let's Make America Great Again»: Ο Ronald Reagan και ο εταιρικός
Νεοφιλελευθερισμός (1981-1989)

1. Πολιτική και Οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών: από τον Jimmy Carter στον Ronald Reagan

Προκειμένου να πραγματοποιηθεί μια ικανοποιητική ανάλυση της πολιτικής του 40^{ου} Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, είναι απαραίτητη η ένταξή της στο ευρύτερο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων και του Ψυχρού Πολέμου. Επίσης, ενισχυτική προς αυτή την κατεύθυνση είναι η παραδοχή, ότι η συνολική πολιτική στρατηγική και οι αποφάσεις που λαμβάνουν χώρα στον Λευκό Οίκο αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ. Η εκλογή στην αμερικανική προεδρία του *Ronald Reagan* το 1980 οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στο κοινό αίσθημα ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες όφειλαν να καταδείξουν την πολιτικο-οικονομική μεγιστοποίηση της ισχύος τους έναντι μίας συγκαταβατικής επιδίωξης σύναψης συμφωνιών με την Σοβιετική Ένωση. Ο *Reagan* δεν αποτέλεσε επιλογή των πολιτικών ηγετών του έθνους· αντίθετα προτάθηκε για την προεδρία από μία ομάδα αντιδραστικών συντηρητικών. Εκείνοι διέθεταν την απαιτούμενη οικονομική επιφάνεια, προκειμένου να εξαγοράσουν την υποψηφιότητα του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, ενώ παράλληλα οι αποστασιοποιημένοι ψηφοφόροι έλκονταν από την απλότητα της προσωπικότητας του *Reagan*. Στο σημείο αυτό παρατηρείται μια αξιοσημείωτη μεταστροφή της κοινής γνώμης, με την πλειοψηφία των Αμερικανών πολιτών να ανταποκρίνονται στην επιλογή ενός Προέδρου που είχε τη δυνατότητα να σχηματοποιεί τα δημόσια ζητήματα, αποδίδοντας τους μία μανιχαϊστική εικόνα της πάλης μεταξύ του καλού και του κακού, στην οποία οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν την υποχρέωση να στηρίξουν τη φωτεινή πλευρά. Η συγκεκριμένη ρητορική εδραιωνόταν περισσότερο στο κοινό αίσθημα παρά σε μία ορθολογική θεώρηση των γεγονότων. Ο *Reagan* καθόλη τη διάρκεια της θητείας του διατήρησε τη δημοτικότητα του σε υψηλά επίπεδα, γεγονός που τον οδήγησε στην επανεκλογή του με σαρωτική νίκη το 1984 έναντι του *Walter Mondale*.¹⁷⁴

Μετά την εμπλοκή των ΗΠΑ στη Νοτιοανατολική Ασία, το σύνδρομο του Βιετνάμ¹⁷⁵ αναπαραστάθηκε στην αμερικανική εξωτερική πολιτική, ενώ προκάλεσε τη διάρρηξη των σχέσεων με τους φιλελεύθερους διαχειριστές, οι οποίοι αποσκοπούσαν στην ανακατασκευή της διεθνούς οικονομικής τάξης, ενισχύοντας και σταθεροποιώντας τον διεθνή καπιταλισμό.

¹⁷⁴ Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 85.

¹⁷⁵ Η Αμερική σηματοδεύτηκε από ένα συλλογικό και ατομικό σύνδρομο το οποίο απέρριξε από τη συμμετοχή στον πόλεμο του Βιετνάμ (1965-1973) και οδήγησε σε γενική απροθυμία να χρησιμοποιηθούν εκ νέου στρατιωτικές δυνάμεις σε εξωτερικές παρεμβάσεις. Η στρατιωτική «απώλεια» της Αμερικής στο Βιετνάμ, παρά τον πλούτο και τη στρατιωτική υπεροχή της, η άνευ προηγουμένου πρόσβαση των Μέσων Ενημέρωσης σε φορικές εικόνες μάχης, η ενοχή για την κακομεταχείριση των βετεράνων καθώς και η αντίληψη του κοινού ότι η συμμετοχή των ΗΠΑ στον πόλεμο ήταν ηθικά λανθασμένη διαμόρφωσαν αυτό που στη συνέχεια ονομάστηκε σύνδρομο του Βιετνάμ. Το πολιτικό, στρατιωτικό και κοινωνικό σώμα της Αμερικής δεν ήταν διατεθειμένο να διακινδυνεύσει μια νέα στρατιωτική εμπλοκή υπό το φόβο ενός «άλλου Βιετνάμ». Βλ. Arnold R. Isaacs, *Vietnam Shadows: The War, Its Ghosts, and Its Legacy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1997, σ. 45-49, 63-78.

Αντίθετα, ο Πρόεδρος *Reagan* επανεκκίνησε τις διαδικασίες ενεργούς εμπλοκής των Ηνωμένων Πολιτειών στον Ψυχρό Πόλεμο, μετουσιώνοντας την πολιτική του προκατόχου του *Jimmy Carter* επί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συμπερασματικά, η πολιτική της περιόδου *Carter* διαμόρφωσε την πολιτική που ακολουθήθηκε στη συνέχεια από τον *Reagan*, ενώ αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για τη διαμόρφωση μίας διαφορετικής βάσης για την ηγεμονεύουσα παγκόσμια δύναμη των Ηνωμένων Πολιτειών στη μεταψυχροπολεμική περίοδο.¹⁷⁶ Αντίθετα, αν ερμηνευθεί ως αποτυχημένη η πρωτοβουλία του *Carter* για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τότε αυτομάτως υποβαθμίζεται ο τρόπος, με τον οποίο εμπλουτίστηκε η αμερικανική πολιτική κουλτούρα σε αντιδιαστολή με τον κομμουνισμό: το (νέο) φιλελεύθερο πολιτικό πρόγραμμα με ηθικό πλεονέκτημα εκείνο της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εξωτερική πολιτική του *Carter* δεν αποτέλεσε απλώς ένα αφέλές πείραμα που τελικώς εξαναγκάστηκε να αντιμετωπίσει τον ρεαλισμό της ψυχροπολεμικής πολιτικής. Παρότι βρισκόταν σε εμβρυακό στάδιο, η εξωτερική πολιτική του *Carter* συντάχθηκε με το ιδανικό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ παράλληλα συνδέθηκε με τα οράματα μιας αγοράς, η οποία με τη σειρά της αποτελούσε τον πιο σημαντικό τομέα πραγμάτωσης της ατομικής «ανθοφορίας».¹⁷⁷

Εξάλλου, το 1981 η πρέσβειρα στον Ο.Η.Ε. *Jane Kirkpatrick* ουσιαστικά προσέφερε στη διακυβέρνηση *Reagan* μία συμφωνία, βασισμένη στην «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», προκειμένου να υποστηριχθούν εξεγέρσεις σε χώρες όπως η Νικαράγουα, η Αγκόλα και το Αφγανιστάν. Πρακτικά, η πλατφόρμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων χρησιμοποιήθηκε, προκειμένου να νομιμοποιηθεί η προσφορά αμερικανικής βοήθειας στους «μαχητές της ελευθερίας». Οι παραβιάσεις από τους *Contras*, το *FPLA*, και τους *Mujahedeen* αντίστοιχα, λογίστηκαν μεν κατακριτές, αλλά ήσσονος σημασίας, συγκριτικά με τη μάχη εναντίον του κομμουνισμού. Στο ίδιο πνεύμα, τα συμμαχικά προς τις ΗΠΑ απολυταρχικά καθεστώτα θεωρήθηκαν ότι συγκέντρωναν περισσότερες πιθανότητες να εκδημοκρατιστούν από ότι τα αντίστοιχα κομμουνιστικά. Η επικεντρωμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα εξωτερική

¹⁷⁶ Το αφήγημα της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τις προεδρίες *Carter* και *Reagan* συνέβαλε στη νομιμοποίηση των ανθρωπιστικών παρεμβάσεων, επίσης κατά τη δεκαετία του 1990. Οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις αυτή τη φορά δεν θεωρήθηκαν πράξεις αυτοάμυνας, αλλά αντίθετα συντονισμένες προσπάθειες για την αντιμετώπιση παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε περιπτώσεις όπως η Σομαλία (1991), η Αϊτή (1991) και η Βοσνία (1992-1994). Βλ. William Steding, *Presidential Faith and Foreign Policy: Jimmy Carter the Disciple and Ronald Reagan the Alchemist*, Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy, New York 2014, σ. 52· Dilys M. Hill, *Domestic Policy in The Carter Years: The President and Policy Making*, St. Martin's Press, New York 1984, σ. 18.

¹⁷⁷ Catherine V. Scott, *Neoliberalism and U.S. Foreign Policy: From Carter to Trump*, Palgrave Macmillan US, New York 2018, σ. 4-7· Donna G. Starr-Deelen, *Presidential Policies on Terrorism From Ronald Reagan to Barack Obama*, Palgrave Macmillan US, New York 2014, σ. 52-53· Bob Woodward, *Shadow: Five Presidents and the Legacy of Watergate*, Simon & Schuster, New York 1999, σ. 86-87.

πολιτική των ΗΠΑ αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι της αντιπαλότητας με τη Σοβιετική Ένωση τα επόμενα χρόνια.¹⁷⁸

Από την άλλη πλευρά, το απόγειο του σεναρίου αιχμαλωσίας *par excellence*¹⁷⁹ του 20^{ου} αιώνα ήταν η ιρανική «κρίση των ομήρων» (Νοέμβριος 1979-Ιανουάριος 1981), όταν στις 4 Νοεμβρίου 1979 Ιρανοί φοιτητές κατέλαβαν την πρεσβεία των ΗΠΑ στην Τεχεράνη, πήραν ομήρους πενήντα δυο υπαλλήλους της και απαίτησαν να εκδοθεί στο Ιράν ο Σάχης για να τιμωρηθεί.¹⁸⁰ Τα αντιαμερικανικά αισθήματα των επαναστατών ενισχύθηκαν από την πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ είχαν αποδεχτεί τον έκπτωτο Σάχη του Ιράν στο έδαφός τους (με εντολή Carter του δόθηκε άδεια εισόδου στη χώρα πιθανόν για λόγους υγείας), πράξη που θεωρήθηκε ως το πρώτο βήμα ανατροπής της επανάστασης και της επανενθρόνισης του Σάχη.¹⁸¹ Η «κρίση των ομήρων» συνέβαλε στην προσωρινή ανασύσταση των βεβαιωτήτων για την ταυτότητα δύναμης των ΗΠΑ, απέναντι σε εκείνο που τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης επίμονα κατασκεύαζαν ως παράλογη και φανατική απειλή.¹⁸²

Όταν διεξήχθησαν οι εκλογές του 1980, στις οποίες ο *Jimmy Carter* αναμετρούταν με αντίπαλο τον *Ronald Reagan*, οι όμηροι δεν είχαν αφεθεί ακόμη ελεύθεροι. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την οικονομική ανέχεια στο εσωτερικό των ΗΠΑ, ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για την ήττα του *Carter*. Πλέον, βρισκόταν στην εξουσία ένα άλλο κομμάτι του κατεστημένου, το οποίο ήταν διατεθειμένο να εφαρμόσει πιο τολμηρές πολιτικές -μείωση της φορολόγησης των πλουσίων, αυξήσεις των στρατιωτικών κονδυλίων, διορισμό συντηρητικών δικαστών σε όλες σχεδόν τις θέσεις του

¹⁷⁸ Donna Dunbar-Odom, *Defying the Odds: Class and the Pursuit of Higher Literacy*, State University of New York Press, New York 2006, σ. 71· David C. Martin & John L. Walcott, *Best Laid Plans: The Inside Story of America's War Against Terrorism*, Harper Collins Publishers, New York 1988, σ. 97.

¹⁷⁹ Το αφήγημα της αιχμαλωσίας βρίσκεται στο επίκεντρο αναλύσεων, σχετικά με την προέλευση του εθνικισμού των εποίκων των ΗΠΑ, ενώ επιπρόσθετα, προσφέρει εξηγήσεις για την επακόλουθη ιμπεριαλιστική εξάπλωση. Ο Slotkin προσδιορίζει την πουριτανική αποικιακή λογοτεχνία με θέμα την αιχμαλωσία, ως κυρίαρχη στο αμερικανικό φαντασιακό, όπου ο ήρωας και ειδικότερα η ηρωίδα αιχμαλωτίζονται από σατανικούς Αμερικανούς άγριους και δοκιμάζονται συναισθηματικά από την ινδιάνικη βαρβαρότητα. Βλ. Richard Slotkin, *Regeneration Through Violence: The Mythology of the American Frontier, 1600–1860*, University of Oklahoma Press, Oklahoma 1973, σ. 21· ο ίδιος, *Gunfighter Nation: Myth of the Frontier in Twentieth-Century America*, University of Oklahoma Press, Oklahoma 1998, σ. 207· Kathryn Zabelle Derounian-Stodola, *The Indian Captivity Narrative, 1550–1900*, Twayne's United States Authors Series, New York 1987, σ. 86.

¹⁸⁰ Όπως αναφέρει ο *Abraham Michael Rosenthal* των *New York Times* (1981: 35) «Ήταν σαν να είχε αιχμαλωτιστεί η ίδια μας η κυβέρνηση και να κρατούταν στην πρεσβεία». Βλ. A.M. Rosenthal papers, *Manuscripts and Archives Division*, <http://archives.nypl.org/mss/17930>. Βλ. επ. David C. Martin & John L. Walcott, *ό.π.* σ. 105.

¹⁸¹ Κάθε στοιχείο μιας «ιστορίας αιχμαλωσίας» χρησιμοποιήθηκε και αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης. Οι Ιρανοί παρουσιάστηκαν ως άγριοι βάρβαροι, οι όμηροι θεωρήθηκαν αθώες αναπαράστασεις της αμερικανικής εμπλοκής, σε απόλυτη ταπείνωση, ενώ η απελευθέρωσή τους απαιτούσε μια επίδειξη σκληρής αποφασιστικότητας, στερημένης διευκρινήσεων, σχετικά με το βαθμό εμπλοκής της Αμερικής στις ιρανικές υποθέσεις. Βλ. επ. Catherine V. Scott, *ό.π.*, σ. 12-14, 32.

¹⁸² Dilys M. Hill, *ό.π.*, σ. 18.

ομοσπονδιακού δικαστηρίου, περικοπές στα επιδόματα απορίας, ενεργή καταστολή των επαναστατικών κινημάτων στην Καραϊβική- τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό πεδίο.¹⁸³ Ο Carter, απευθυνόμενος στον αμερικανικό λαό, χρησιμοποίησε τον όρο «δυσφορία» (*malaise*), προκειμένου να αποδώσει εύγλωττα με αυτόν τον τρόπο την εσωτερική κατάσταση, στην οποία είχαν περιέλθει οι ΗΠΑ. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ενεργειακή κρίση την ίδια περίοδο, έδωσαν στους επικριτές του κείνσιανισμού την ευκαιρία να εκφράσουν τις ιδέες τους, αναφορικά με τους τρόπους που θα μπορούσε να μπει εκ νέου σε τροχιά η οικονομία της Αμερικής.¹⁸⁴

Ο αντιπροσωπευτικότερος εξ' αυτών, οικονομολόγος της Σχολής του *Chicago Milton Friedman*, υπέδειξε πέντε σημεία χάραξης πολιτικής για τη μείωση της εξάρτησης της Αμερικής από το πετρέλαιο της Μέσης Ανατολής. Αρχικά, οι κυβερνήσεις έπρεπε να εκτιμήσουν ότι οι μεγάλες εταιρείες πετρελαίου αποτελούσαν έναν σημαντικό οικονομικό παράγοντα, ο οποίος παρόλα αυτά χρησιμοποιήθηκε ως «αποδιοπομπαίος τράγος». Επίσης, η κατάργηση του ειδικού φόρου κατανάλωσης στην εγχώρια αγορά παραγωγής πετρελαίου κρίνεται επιτακτική. Σύμφωνα με το ίδιο σκεπτικό, η κυβέρνηση έπρεπε να καταργήσει τα προγράμματα δικαιώματος, καθώς και τους ελέγχους τιμών πάνω στο πετρέλαιο και στο φυσικό αέριο.¹⁸⁵ Επιπλέον, θεωρήθηκε σημαντικό να σταματήσουν οι ομοσπονδιακοί περιορισμοί και να επιτραπεί η εξερεύνηση πετρελαίου και φυσικού αερίου στις περιοχές της Αλάσκας, της Αμερικανικής Δύσης και των ακτών. Επιπρόσθετα, να εγκαταλειφθούν οι περιορισμοί των περιβαλλοντικών κανονισμών που δεν συμβάδιζαν με την ανάγκη προσφοράς προσιτής ενέργειας. Τέλος, να καταργηθούν τα στρατηγικά αποθέματα πετρελαίου της κυβέρνησης και να υπάρξει παροχή κινήτρων στις ιδιωτικές επιχειρήσεις για την ανάπτυξη και διαχείριση των αποθεματικών πετρελαίου.¹⁸⁶

Η κακή επίδοση που σημείωσε ο φιλελευθερισμός κατά τη δεκαετία του 1970 οδήγησε σε έναν σταθερά αυξανόμενο αριθμό Αμερικανών, με σοβαρά οικονομικά προβλήματα, καθώς αυξάνονταν διαρκώς ο πληθωρισμός και η ανεργία. Ο στασιμοπληθωρισμός λειτούργησε ως καταλύτης στην αποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών που ακολουθούσαν οι Δημοκρατικοί. Η Αμερική ήταν στα πρόθυρα της οικονομικής μεταστροφής, με προϋπόθεση όμως την κοινωνική συναίνεση, μέσω της εκλογικής διαδικασίας. Ενδεχομένως, είχε έρθει η στιγμή για έναν υποψήφιο, ο οποίος θα ασπαζόταν το ρητό του *Hayek*: «μπορούμε να αποτινάξουμε από πάνω μας και από τις τσέπες μας την κυβέρνηση;». Με τη σειρά του, ο *Reagan* τοποθετήθηκε δηλώνοντας ότι «πρέπει να έχουμε έναν Πρόεδρο, ο οποίος θα απομακρύνει την κυβέρνηση από τους πολίτες και θα επαναφέρει την μεγάλη ιδιοφυΐα των Αμερικανών».¹⁸⁷

¹⁸³ Howard Zinn, *ό.π.*, σ. 632.

¹⁸⁴ Eric R. Crouse, *America's Failing Economy and the Rise of Ronald Reagan*, Palgrave Macmillan, London 2018, σ. 175-178.

¹⁸⁵ Milton Friedman, "Blaming the Obstetrician," *Newsweek*, 4/6/1979, σ. 70

¹⁸⁶ Milton Friedman, "What Carter Should Do," *Newsweek*, 18/6/1979, σ. 66 · Milton Friedman, "President Carter's Trilemma," *Newsweek*, 1/10/1979, σ. 54.

¹⁸⁷ Eric R. Crouse, *ό.π.*, 224-225. Βλ. επ. Nicholas Wapshott, *Keynes Hayek: The Clash That Defined Modern Economics*, W. W. Norton & Company, New York 2011, 261 · Edward Meese III, *Reagan: The Inside Story*, Regnery Publishing,

2. Η «Νεοφιλελεύθερη Επανάσταση» στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

Προκειμένου να υλοποιήσει τις οικονομικές του εξαγγελίες, ο *Reagan* σχημάτισε μία οικονομική συμβουλευτική ομάδα, η οποία πέρα από το κύρος που την διακατείχε, διέθετε ένα ευρύ φάσμα προσωπικοτήτων, όπως την κεντρική μονεταριστική φυσιογνωμία *Milton Friedman*, τους *Jack Kemp*, *Alan Greenspan*, και *Paul McCracken*, πρώην Πρόεδρο της Συγκλήτου των Οικονομικών Συμβούλων. Άλλοι σημαίνοντες σύμβουλοι ήταν ο *Charles E. Walker*, πρώην αναπληρωτής Υπουργός Οικονομικών, ο *Murray L. Weidenbaum*, διεθνούς φήμης οικονομολόγος, ο *James T. Lynn*, πρώην διευθυντής του Γραφείου Διαχείρισης και Προϋπολογισμού, ο *William E. Simon*, πρώην γραμματέας του Υπουργείου Οικονομικών, καθώς και ο *Walter Wriston*, Πρόεδρος της *Citibank/Citicorp*. Συνολικά, ο *Reagan* διέθετε 74 οικονομικούς συμβούλους, μόνο για την προεδρική καμπάνια του 1980.¹⁸⁸

Το 1980 ο Πρόεδρος *Carter* φαινόταν απαισιόδοξος, σε αντίθεση με την αισιοδοξία του *Reagan* και όσων υπερασπίστηκαν την οικονομική ανάκαμψη. Τα λάθη του *Carter*, η αναβίωση του συντηρητισμού, καθώς και η διάδοση των ιδεών της ελεύθερης αγοράς, άνοιξαν τις θύρες του Λευκού Οίκου στη συντηρητική παράταξη των Ρεπουμπλικάνων. Οι ψηφοφόροι γνώριζαν ότι η Αμερική «ασθενούσε» και ήταν πιο δεκτικοί στην συντηρητική οικονομική θεραπεία.¹⁸⁹ Ένα από τα συνθήματα της προεκλογικής εκστρατείας του *Reagan* ήταν: «*Let's Make America Great Again*».¹⁹⁰ Είχε έρθει πλέον η στιγμή να δοκιμαστεί η νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση στην αμερικανική οικονομία.

Δομικά στοιχεία της συντηρητικής θεωρίας είναι ο μονεταρισμός, η θεωρία της προσφοράς, καθώς και οι ιδέες της Αυστριακής Σχολής που παρουσίασε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1940 ο *Friedrich Hayek*. Η συντηρητική θεωρία ενισχύθηκε από τον αντίκτυπο της υψηλής φορολόγησης επί των επενδύσεων, τη μείωση της παραγωγικότητας, αλλά και τις αντίστοιχες επιπτώσεις των κανονισμών/διατάξεων. Ο εικοστός αιώνας, σύμφωνα με την άποψη του οικονομολόγου της Σχολής του *Chicago Milton Friedman*, «κατέδειξε την αύξηση του κράτους και τη σημαντική μείωση της ελευθερίας των ατόμων να ασκούν τις δικές τους υποθέσεις». Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο, ο

Inc., Washington 1992, σ. 121-124· Rowland Evans & Robert Novak, *The Reagan Revolution*, E. P. Dutton, New York 1981, σ. 2, 66, 69-71.

¹⁸⁸ Brian Domitrovic, *Econoclasts: The Rebels Who Sparked the Supply-Side Revolution and Restored American Prosperity*, Wilmington, Delaware 2009, σ. 200-207.

¹⁸⁹ Με τα *exit polls* να καταδεικνύουν ότι η οικονομία ήταν το επίδικο για την πλειοψηφία των ψηφοφόρων, στο τελικό αποτέλεσμα ο *Reagan* έλαβε 51.6% έναντι του 41.7% που συγκέντρωσε ο *Carter* (και 6.7% ο *Anderson*). Οι συνολικές ψήφοι των Εκλεκτόρων ήταν 489 για τον *Reagan* έναντι μόλις 49 για τον *Carter*. Επιπρόσθετα, οι Ρεπουμπλικάνοι κατέλαβαν 12 θέσεις στη Γερουσία, κερδίζοντας την πρώτη τους πλειοψηφία από το 1950, και 33 θέσεις στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Την τελευταία φορά που ένας Δημοκρατικός έχασε την εντολή για επανεκλογή ήταν το 1888, όταν ο Πρόεδρος *Grover Cleveland* έχασε από τον *Benjamin Harrison*. Βλ. Cheryl Hudson, Gareth Davies, *Ronald Reagan and the 1980s: Perceptions, Policies, Legacies*, Studies of the Americas, New York 2008, σ. 133-134· Martin Anderson, *Revolution: The Reagan Legacy*, Harcourt Brace Jovanovich, New York 1988, σ. 157-158· Crouse, *ό.π.*, σ. 250.

¹⁹⁰ Steven F. Hayward, *The Age of Reagan: The Conservative Counterrevolution 1980-1989*, Crown Forum, New York 2010, σ. 686-687· Robert M. Collins, *Transforming America: Politics and Culture in the Reagan Years*, Columbia University Press, Columbia 2007, σ. 79-83· Eric J. Crouse, *ό.π.*, σ. 253.

θρίαμβος του κομμουνισμού στη Σοβιετική Ένωση και στην Κίνα ήταν η χειρότερη εκδοχή του κεντρικού σχεδιασμού, γεγονός το οποίο επέφερε τη δυστυχία και την τυραννία του συνόλου. Αντίστοιχα, η Ινδία καθώς και οι περισσότερες χώρες του Τρίτου Κόσμου υπέφεραν οικονομικά από μίας μορφής κεντρικού σχεδιασμού. Επιπρόσθετα, στον δυτικό κόσμο, το κράτος πρόνοιας που αναπτύχθηκε πρώτα στη Βρετανία και στη συνέχεια στις Ηνωμένες Πολιτείες του *New Deal*, αποτελούταν από κοστοβόρα κοινωνικά προγράμματα, τα οποία, παρά τους ευγενείς σκοπούς τους, απέτυχαν επανειλημμένα να υλοποιήσουν τους επιδιωκόμενους στόχους.¹⁹¹ Τελικά, οι οικονομολόγοι της ελεύθερης αγοράς και ο *Ronald Reagan*, το κεντρικό πρόσωπο που έντυσε με πολιτικό μανδύα τη θεωρία της προσφοράς, έπληξαν σε σημαντικό βαθμό το σύστημα του κεϊνσιανισμού, που δεν είχε καταφέρει εξάλλου να ανακάμψει από την ύφεση της δεκαετίας του 1970.

Ο *Friedman* θεωρούσε πως οι πολιτικές του *Carter* δεν μπορούσαν να επιλύσουν τη σταδιακή οικονομική ύφεση, η οποία έκανε την εμφάνισή της από το 1976 και μετά, αλλά ούτε και την απότομη πτώση της παραγωγικότητας που τη συνόδευε. Τροχοπέδη στην ανάκαμψη αποτέλεσε η υψηλή φορολόγηση, ενώ αντίστοιχα οι ρυθμίσεις και τα μέτρα ελέγχου των τιμών δεν απέδιδαν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Ο ίδιος σημειώνει ότι η Αμερική χρειαζόταν: «μια πιο ελεύθερη αγορά και μεγαλύτερο ανταγωνισμό, όχι μια απομίμηση του κορπορατισμού». Και αλλού: «Μια ισχυρή δόση καλής κυβέρνησης είναι όλα όσα χρειάζονται, προκειμένου να επιτευχθεί μια υγιής και έντονη οικονομική ανάπτυξη».¹⁹²

Παράλληλα, τον Οκτώβριο του 1972 σχηματίστηκε στις ΗΠΑ ένας νέος επιχειρηματικός οργανισμός, το *Business Roundtable*. Η ειδοποιός διαφορά, συγκριτικά με παρόμοιες επιχειρηματικές οργανώσεις, έγκειται στο γεγονός ότι αποτελούταν αποκλειστικά από εταιρικούς διευθύνοντες συμβούλους. Αρχικά, το λόμπι απαρτιζόταν από ογδόντα δυο εταιρικά μέλη, συμπεριλαμβανομένων των επικεφαλής περισσότερων από το πενήντα τοις εκατό των μεγαλύτερων βιομηχανικών εταιρειών, ενώ μέχρι το 1979 είχε στις τάξεις του σχεδόν εβδομήντα εκπροσώπους από τις κορυφαίες εκατό εταιρείες του μη χρηματοοικονομικού και χρηματοοικονομικού τομέα των ΗΠΑ. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις *AT&T*, *Bank of America*, *Citicorp*, *Exxon*, *Ford*, *General Electric*, *General Motors*, *J.P. Morgan* και *U.S. Steel*.¹⁹³ Ως εκ τούτου, το *Business Roundtable* μετεξελίχθηκε στον σημαντικότερο οργανισμό άσκησης πίεσης, από ομάδες συμφερόντων, ενόσω κατόρθωσε να επιτύχει σημαντικό βαθμό σύγκλισης ανάμεσα στα διάφορα εταιρικά συμφέροντα που εκπροσωπούσε, ενισχύοντας σημαντικά την επιρροή του.¹⁹⁴

¹⁹¹ Donald T. Critchlow, *The Conservative Ascendancy: How the Republican Right Rose to Power in Modern America*, University Press of Kansas, Kansas 2011, σ. 173-174.

¹⁹² Milton Friedman and Paul A. Samuelson, "Productivity: Two Experts Cross Swords," *Newsweek*, 8/9/1980, σ. 68-69.

¹⁹³ Alejandro Reuss, *Capitalist Crisis and Capitalist Reaction: The Profit Squeeze, the Business Roundtable, and the Capitalist Class Mobilization of the 1970s*, University of Massachusetts, Massachusetts 2013, σ. 69-70.

¹⁹⁴ Dan Clawson, & Mary Ann Clawson, *Reagan or Business? Foundations of the New Conservatism. The Structure of Power in America*, University of Cambridge Press, New York 1987, σ. 201-217· Thomas Ferguson & Joel Rogers,

Τον Μάρτιο του 1981 το *Business Roundtable* ενέκρινε δημόσια ολόκληρο το οικονομικό πρόγραμμα του *Ronald Reagan*: «Η επιχειρηματική κοινότητα αισθάνεται έντονα ότι και τα τέσσερα σκέλη του σχεδίου οικονομικής ανάκαμψης -μειώσεις των κοινωνικών δαπανών, περικοπές φόρων, μείωση των κανονιστικών ρυθμίσεων και αυστηρή νομισματική πολιτική- είναι ουσιαστικά, αλληλένδετα και πρέπει να ενεργήσουμε από κοινού». Επίσης, τον Μάιο του ίδιου έτους το *Business Roundtable* εξέδωσε μια έκθεση που ανέφερε: «Η οικονομική κρίση που δοκιμάζει τον αμερικανικό λαό απαιτεί εκτεταμένες αλλαγές στην οικονομική πολιτική».¹⁹⁵ Συμπερασματικά, το λόμπι των μεγάλων επιχειρήσεων *Business Roundtable* εγκατέλειψε σταδιακά την προηγούμενη υποστήριξη που παρείχε στους θεσμούς του ρυθμιζόμενου καπιταλισμού, προκειμένου να αποτελέσει τον πυρήνα της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και έως το 1981, της αποκαλούμενης «Νεοφιλελεύθερης Επανάστασης», που είχε ως απότοκο έναν απορρυθμισμένο καπιταλισμό.¹⁹⁶

Ουσιαστικό ρόλο για την αποφασιστική μετατόπιση του αμερικανικού συστήματος προς τον νεοφιλελευθερισμό είχαν επίσης οι δεξαμενές σκέψης (*Think Tanks*). Κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960 μια σειρά από δεξαμενές σκέψης είχαν εκδώσει πολιτικές αναλύσεις, οι οποίες πλαισίωσαν την κείνσιανή συναίνεση εκείνης της περιόδου. Η επιρροή των *Think Tanks* κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική, καθώς παρείχαν το επιστημονικό υπόβαθρο, αλλά και το θεωρητικό έρεισμα, στην εκτελεστική εξουσία και στο Κογκρέσο, επεκτείνοντας παράλληλα την επιρροή τους στη δημόσια σφαίρα με όχημα τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Ως παράδειγμα, η ανάπτυξη του *American Enterprise Institute* στην καμπή της συστημικής μεταστροφής ήταν ραγδαία. Το 1970 ο ετήσιος προϋπολογισμός του ήταν χαμηλότερος από ένα εκατομμύριο δολάρια· έως το τέλος της επόμενης δεκαετίας το αντίστοιχο ποσό είχε υπερδεκαπλασιαστεί. Στη διαχείριση του *American Enterprise Institute* εμπλέκονταν στελέχη των *Shell Oil*, *Chase Manhattan Bank*, *Citicorp*, *Hewlett-Packard*, *Standard Oil of California*, *Texas Instruments* και *General Electric*. Επίσης ένα άλλο σημαντικό νεοφιλελεύθερο *think tank* ήταν το *Heritage Institute*, το οποίο είχε διαχειριστές εκπροσώπους των εταιρειών *Chase Manhattan Bank*, *Dow Chemical*, *General Motors*, *Pfizer*, *Sears Roebuck* και *Mobil*.¹⁹⁷ Ο σχηματισμός του *Business Roundtable* καθώς και τα *Think Tanks* της δεκαετίας του 1980 καταδεικνύουν με σαφήνεια τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι επιχειρηματικοί κολοσσοί στη διαμόρφωση της στρατηγικής μετασχηματισμού και αναδιάρθρωσης που ακολούθησε, τουλάχιστον στον οικονομικό τομέα.

Right Turn: The Decline of the Democrats and the Future of American Politics, Hill and Wang, New York 1986· David Vogel, *Fluctuating Fortunes: The Political Power of Business in America*, Beard Books, New York 1989, σ. 195-199.

¹⁹⁵Kim McQuaid, *Big Business and Presidential Power from FDR to Reagan*, William Morrow and Company, New York 1982, σ. 320· βλ. επ., CIA, *President Reagan Program for Economic Recovery*, The White House, 1981.

¹⁹⁶ David M. Kotz, *ό.π.*, σ. 65-72.

¹⁹⁷ Lee Edwards, *The Power of Ideas: The Heritage Foundation at 25 Years*, Jameson Books, Ottawa 1997, σ. 227-229· Joseph G. Peschek, *Policy Planning Organizations: Elite Agendas and America's Rightward Turn*, Temple University Press, Philadelphia 1987, σ. 28· Kim Phillips-Fein, *Invisible Hands: The Making of the Conservative Movement from the New Deal to Reagan*, W.W. Norton, New York 2009, σ. 171-172, 211.

Συνοψίζοντας, η εκλογική νίκη του *Ronald Reagan* το 1980 αποτέλεσε το πολιτικό επιστέγασμα και όχι την αρχική αιτία της Νεοφιλελεύθερης Επανάστασης. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 οι μεγάλες επιχειρήσεις μετατοπίστηκαν από την υποστήριξη του ρυθμιζόμενου καπιταλισμού στον υπερθεματισμό της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης. Η μεταστροφή αυτή ήταν που αποτέλεσε το σημείο καμπής για την υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, πολύ πριν η συντηρητική μετατόπιση του εκλογικού σώματος τοποθετήσει τον *Ronald Reagan* στον Λευκό Οίκο.

Το μέγεθος της αλλαγής που συντελέστηκε ήταν τεράστιο, ενώ υπερέβαινε την επιδραστικότητα προσωπικοτήτων, ακόμη και του ίδιου του Προέδρου των ΗΠΑ. Οι έρευνες της κοινής γνώμης καταδεικνύουν ότι κατά τη διάρκεια των δυο πρώτων ετών της προεδρίας του -την περίοδο κατά την οποία το νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα τέθηκε σε εφαρμογή- ο *Reagan* διέθετε το χαμηλότερο επίπεδο δημοτικότητας σε σύγκριση με τους προκατόχους του (*Carter, Nixon, Kennedy* και *Eisenhower*) για το αντίστοιχο διάστημα.¹⁹⁸ Επιπλέον, παρά τη δημοκρατική πλειοψηφία στη Βουλή των Αντιπροσώπων και αντίστοιχα την ισχνή ρεπουμπλικανική πλειοψηφία στη Γερουσία, σε συνδυασμό με το έλλειμμα της δημόσιας υποστήριξης, η διακυβέρνηση *Reagan* κατόρθωσε να προωθήσει το νεοφιλελεύθερο πρόγραμμά της, με μικρές μόνο τροποποιήσεις. Η επιτυχία του προγράμματος του Προέδρου υποστηρίχτηκε, σχεδόν ομόφωνα, από την επιχειρηματική κοινότητα.¹⁹⁹

Το γεγονός της μετατόπισης των μεγάλων εταιρειών από τη στήριξη του ρυθμιζόμενου καπιταλισμού στην προώθηση της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης εξηγείται ποικιλοτρόπως. Εν πρώτοις, με τα αποτελέσματα της κοινωνικής μεταρρύθμισης (όπως την κατοχύρωση δικαιωμάτων υγείας και ασφάλειας στην εργασία), η οποία συντελέστηκε κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970. Στη συνέχεια, με τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 1970, όπως εκείνη βιώθηκε από τον επιχειρηματικό κόσμο. Επιπρόσθετα, με τον αντίκτυπο της εντατικοποίησης του διεθνούς ανταγωνισμού που αντιμετώπιζαν οι μεγάλες επιχειρήσεις των ΗΠΑ. Τέλος, με την σκοτεινή μνήμη της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930 και τον φόβο της επιστροφής σε ένα θολό παρελθόν. Ο νεοφιλελεύθερος μετασχηματισμός αντιπροσώπευε εκείνον τον τύπο αλλαγής του καθεστώτος, που θα αντέστρεφε τη μακρά μείωση της κερδοφορίας και θα αποκαθιστούσε τη δύναμη των μεγάλων επιχειρήσεων.²⁰⁰

Στόχος της διακυβέρνησης *Reagan* υπήρξε η παροχή της απαραίτητης πολιτικής στήριξης στον οικονομικό μετασχηματισμό που συντελέστηκε, μέσω της απορρύθμισης της οικονομίας, με μειώσεις φόρων και περικοπές δαπανών, καθώς και επιθέσεις στα συνδικάτα και στις επαγγελματικές ενώσεις. Τον Αύγουστο του 1981 η κυβέρνηση επικράτησε στην αναμέτρηση με την *PATCO*, το σωματείο ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας, έπειτα από μία σφοδρή και παρατεταμένη απεργία.²⁰¹ Το γεγονός αυτό ενείχε τη μορφή προειδοποίησης προς τους

¹⁹⁸ Hudson & Davies, *ό.π.*, σ. 102-4.

¹⁹⁹ McQuaid, *ό.π.*, σ. 327.

²⁰⁰ Dan Clawson & MaryAnn Clawson, *ό.π.*, σ. 213-5· David M. Kotz, *ό.π.*, σ. 75-80· Lee Edwards, *ό.π.*, σ. 230-3.

²⁰¹ Η *PATCO* αποτελούσε μια ένωση εργαζομένων «λευκού κολάρου», που είχε τον χαρακτήρα συνδέσμου εξειδικευμένων επαγγελματιών και, επομένως, συμβόλιζε περισσότερο τη μεσαία τάξη, παρά την εργατική.

μελλοντικούς απεργούς, ενώ φανέρωνε παράλληλα μία αδυναμία του εργατικού κινήματος, το οποίο πλέον δεν αποτελούσε υπολογίσιμη δύναμη. Αυτό με τη σειρά του σηματοδότησε μία απροκάλυπτη επίθεση στις εργασιακές οργανώσεις, την ίδια στιγμή που η ύφεση παρήγαγε υψηλά επίπεδα ανεργίας (10% ή περισσότερα).²⁰² Με την τοποθέτηση συντηρητικών ομοσπονδιακών δικαστών και με διορισμούς ατόμων που υποστήριζαν τα συμφέροντα των επιχειρήσεων στο Εθνικό Συμβούλιο Εργασιακών Σχέσεων, οι αποφάσεις των δικαστηρίων και του Συμβουλίου αντίστοιχα αποδυναμώσαν ακόμη περισσότερο το ήδη αποδυναμωμένο από τη βιομηχανική ύφεση εργατικό κίνημα, αποστερώντας από τους απεργούς εργάτες κάθε νομική προστασία.

Οι εντεταλμένοι του Προέδρου για τις εργασιακές ρυθμίσεις (ασφάλιση και υγεία) τροφοδότησαν την πολιτική εκστρατεία ενάντια στο παρεμβατικό κράτος σε ανώτερο επίπεδο από τους προκατόχους του. Η απορρύθμιση του δημόσιου τομέα -αεροπορικές εταιρείες, τηλεπικοινωνίες, χρηματοπιστωτικό σύστημα- δημιούργησε νέες ελεύθερες ζώνες των αγορών για τα εταιρικά συμφέροντα. Η έννοια της αγοράς, η οποία ιδεολογικά προωθούνταν ως το υπέρτατο μέσο για την καλλιέργεια της καινοτομίας και του ανταγωνισμού, πρακτικά έμελλε να γίνει το όχημα των μονοπωλιακών εταιρικών και πολυεθνικών δυνάμεων στο όνομα της ταξικής κυριαρχίας. Ταυτόχρονα, οι φορολογικές ελαφρύνσεις σηματοδότησαν την μετακίνηση προς μία μεγαλύτερη κοινωνική ανισότητα, καθώς και την αποκατάσταση της ισχύος των ανώτερων τάξεων.²⁰³

Επίσης, στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου ο *Reagan* εγκαινίασε μια κούρσα εξοπλισμών που οδήγησε σε ένα ιδιαίτερο είδος στρατιωτικό-βιομηχανικού κεϊνσιανισμού με ελλειμματικές χρηματοδοτήσεις. Με τον τρόπο αυτό, επιδιώχθηκε αφενός η μη συρρίκνωση του τεράστιου στρατιωτικού μηχανισμού και αφετέρου η διατήρηση σε υψηλά επίπεδα των κερδών των πετρελαϊκών εταιρειών. Συνεπώς, τα αυξανόμενα ομοσπονδιακά ελλείμματα παρείχαν μια βολική δικαιολογία για τις περικοπές των κοινωνικών προγραμμάτων που συντελέστηκαν.²⁰⁴ Οι

Οι επιπτώσεις σε ολόκληρο το φάσμα των εργασιακών συνθηκών ήταν δραματικές, καθώς ο κατώτερος ομοσπονδιακός μισθός που βρισκόταν στο όριο της φτώχειας το 1980, είχε υποχωρήσει μέχρι το 1990 σε ποσοστό 30% από αυτό το επίπεδο.

²⁰² Επειδή δεν έχουν πάει να εργαστούν, «έχουν απολέσει τις θέσεις εργασίας τους και θα εκδιωχθούν αμέσως», σύμφωνα με δήλωση του *Reagan*. Τελικά, απολύθηκαν 11.400 εργαζόμενοι, παραλύοντας λειτουργικούς τομείς της χώρας -ένα σοκ από το οποίο δεν έχει συνέλθει ακόμα και σήμερα το εργατικό κίνημα στις ΗΠΑ. Βλ. Warren Brown, «U.S. Rules Out Rehiring Striking Air Controllers», *Washington Post*, 7/8/1981· Steve Twomey, «Reunion Marks 10 Years Outside the Tower», *Washington Post*, 2/8/1991.

²⁰³ David A. Stockman, *The triumph of Politics: Why the Reagan Revolution Failed*, New York 1986, σ. 320-364.

²⁰⁴ Ο *Reagan* προσπάθησε να αυξήσει τη χρηματοδότηση των Ενόπλων Δυνάμεων (κατά την πρώτη θητεία του ενέκρινε στρατιωτικά κονδύλια άνω του ενός τρισεκατομμυρίου δολαρίων) κάνοντας περικοπές στις παροχές προς τους απόρους. Το 1984 τα κονδύλια που διατέθηκαν για διάφορα κοινωνικά προγράμματα μειώθηκαν κατά 140 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ τα κονδύλια για την «άμυνα» αυξήθηκαν κατά 181 δισεκατομμύρια δολάρια. Από την άλλη πλευρά, ο *Reagan*, προέβη σε φορολογικές ελαφρύνσεις ύψους 190 δισεκατομμυρίων δολαρίων, οι περισσότερες από τις οποίες αφορούσαν τα πλούσια στρώματα. Παρά τις φορολογικές ελαφρύνσεις και τα στρατιωτικά κονδύλια, ο *Reagan* επέμενε πως θα μπορούσε να ισοσκελίσει

περικοπές της κυβέρνησης *Reagan* στον προϋπολογισμό είχαν σοβαρές επιπτώσεις στο κοινωνικό σώμα της Αμερικής, με την αποδυνάμωση του κράτους πρόνοιας.²⁰⁵ Στη διάρκεια της θητείας του *Reagan* αυξήθηκε η ανεργία. Το 1982, 30 εκατομμύρια έμειναν άνεργοι, είτε για κάποιο χρονικό διάστημα είτε για ολόκληρο το έτος. Μια συνέπεια της αύξησης της ανεργίας ήταν ότι 16 εκατομμύρια Αμερικανοί έχασαν το δικαίωμα ιατρικής ασφάλισης, η οποία συχνά προϋπέθετε την απασχόληση του ασφαλισμένου.²⁰⁶

Στα νεότερα χρόνια, επί προεδρίας του *George H.W. Bush* η Αμερική έφτασε στο μέγιστο σημείο της μεταπολεμικής της ακμής, η οποία ταυτίστηκε με την απελευθέρωση της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης από την κομμουνιστική διακυβέρνηση και την εκμηδένιση της δεύτερης υπερδύναμης. Κατά τη διεξαγωγή του πολέμου εναντίον του Ιράκ το 1991 υποστήριξε ότι είχε έρθει η ώρα για τη δημιουργία μιας «Νέας Τάξης Πραγμάτων». Ωστόσο, η νέα πραγματικότητα της διευρυμένης συμμαχίας στη Μέση Ανατολή, υπό αμερικανική ηγεσία, δεν είχε διάρκεια, με αποτέλεσμα οι προσπάθειες και οι διακηρύξεις του να μην τον οδηγήσουν τελικά, παρά τις προσδοκίες του, σε δεύτερη θητεία, με πρόσθετο λόγο την εσωτερική δυσανεμία επί των οικονομικών και κοινωνικών ζητημάτων. Η εκλογή του *Bill Clinton* το 1992 και η επαναφορά του Δημοκρατικού Κόμματος στο Λευκό Οίκο, συνοδεύτηκαν από μια αόριστη ελπίδα για αλλαγή, χωρίς ωστόσο να εκπληρώσουν τις προσδοκίες των αισιόδοξων.²⁰⁷

τον προϋπολογισμό, επειδή οι φορολογικές ελαφρύνσεις θα έδιναν νέα ώθηση στην οικονομία. Βλ. Howard Zinn, *ό.π.*, σ. 635-636.

²⁰⁵ Οι κοινωνικές παροχές, όπως η ιατρική περίθαλψη σε απόρους, τα κουπόνια σίτισης και η βοήθεια σε ανύπαντρες μητέρες, επλήγησαν σημαντικά. Οι δικαιούχοι κοινωνικής πρόνοιας στερήθηκαν συνολική βοήθεια ύψους 700-800 δολαρίων μηνιαίως, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του μηνιαίου εισοδήματος κάτω από τα 900 δολάρια, δηλαδή το όριο της φτώχειας. Οι φυλετικές διακρίσεις που δεν έφυγαν ποτέ από το προσκήνιο κατέδειξαν ότι τα παιδιά των έγχρωμων είχαν τετραπλάσιες πιθανότητες από τα παιδιά των λευκών να χρειαστούν την αρωγή της κοινωνικής πρόνοιας. Για περισσότερα βλ. Howard Zinn, *ό.π.*, σ. 638.

²⁰⁶ Το 1981 αυξήθηκε ο αριθμός των θανόντων νηπίων στο *Michigan*, περιοχή με τη μεγαλύτερη ανεργία σε ολόκληρη τη χώρα. Οι νέες απαιτήσεις οδήγησαν στην κατάργηση του δωρεάν σχολικού γεύματος για ένα εκατομμύριο φτωχά παιδιά, το οποίο κάλυπτε περισσότερες από τις μισές ημερήσιες θρεπτικές τους ανάγκες. Εκατομμύρια παιδιά συμπεριλήφθηκαν σε εκείνους που ζούσαν σε συνθήκες ανέχειας και, σε μικρό χρονικό διάστημα, το ένα τέταρτο των παιδιών στις ΗΠΑ (12 εκατομμύρια) ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας. Σε κάποιες περιοχές του *Detroit* το ένα τρίτο των παιδιών πέθαιναν πριν συμπληρώσουν τον πρώτο χρόνο της ζωής τους. Στο τέλος της δεκαετίας του 1980 τουλάχιστον το ένα τρίτο των αфроαμερικανικών οικογενειών ζούσαν κάτω από το επίσημο όριο της φτώχειας, ενώ η ανεργία σε αυτήν την εθνότητα ήταν δύομισι φορές μεγαλύτερη απ' ό,τι στους λευκούς. Η φτώχεια προκάλεσε τη διάλυση οικογενειών, την οικογενειακή βία, την αύξηση της εγκληματικότητας και τη χρήση ναρκωτικών. Για περισσότερα βλ. Howard Zinn, *ό.π.*, σ. 642.

²⁰⁷ Η Νέα Τάξη Πραγμάτων του *George H.W. Bush* βασίστηκε στην πεποίθηση ότι οι άνθρωποι μπορούσαν πλέον να ακολουθήσουν το «φυσικό ένστικτο» τους, την ελεύθερη επιχειρηματικότητα και τις ελεύθερες αγορές, οι οποίες θα άνοιγαν το δρόμο για τη νεοφιλελεύθερη δημοκρατία. Βλ. Peter Calvocoressi, *ό.π.* σ. 1161. Το καθολικό όραμα του *Clinton* αποτελούμενο από παγκόσμιες αγορές και φιλελεύθερη δημοκρατία βασίστηκε στα διακριτά σύννορα μεταξύ βαρβαρότητας και πολιτισμού, όπου «αθώα εθνικά θύματα»

3. Η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ

Στη σύγχρονη ιστορία τους οι Ηνωμένες Πολιτείες υποστήριξαν ή αναμείχθηκαν, σε πολλές περιπτώσεις, στην αποπομπή ή ανατροπή διάφορων κυβερνήσεων· στο Ιράν το 1953,²⁰⁸ στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής τη δεκαετία του 1980,²⁰⁹ στη Γουατεμάλα το 1954,²¹⁰ στην

απομακρύνονταν από τον «πολιτισμό» και χρειάζονταν διάσωση από έναν απειλητικό εχθρό. Σε έναν φανταστικό κόσμο «απεδαφικοποιημένου καπιταλισμού» και με τις ΗΠΑ να αποσκοπούν να γίνουν η αδιαμφισβήτητη παγκόσμια δύναμη, το αφήγημα των «αιχμάλωτων Αμερικανών» αντικαταστάθηκε από εκείνο των ανθρωπιστικών κρίσεων, με κινητήριο δύναμη τη διάσωση ενός απειλούμενου πληθυσμού, με επιλεκτικές παρεμβάσεις. Βλ. Anders Stephanson, *Manifest Destiny: American Expansion and the Empire of Right*, Hill and Wang Critical Issues, New York 1995, σ. 48.

²⁰⁸ Έπειτα από την εκδίωξη του *Mosaddegh* στο Ιράν, οι ΗΠΑ επεδίωξαν να δημιουργήσουν μια «υγειονομική ζώνη» κατά του κομμουνισμού με το Σύμφωνο της Βαγδάτης και την προσχώρηση σε αυτό της Τουρκίας, των Ιράν, Ιράκ και Πακιστάν. Το 1958 αυτό το σχήμα κατέρρευσε μετά την Ιρανική Επανάσταση, η οποία ανέτρεψε τη μοναρχία και έφερε στην εξουσία ένα στρατιωτικό καθεστώς, υποστηριζόμενο από το ισχυρότερο κομμουνιστικό κίνημα στη Μέση Ανατολή. Ως απάντηση, οι ΗΠΑ απέστειλαν 14.000 πεζοναύτες στον Λίβανο, για να υπερασπιστούν τον Μαρωνίτη Πρόεδρό του από την ενδεχόμενη ανατροπή του. Πέντε χρόνια αργότερα πραγματοποιήθηκε το πραξικόπημα του *Ba'th* στη Βαγδάτη. Η CIA, η οποία γνώριζε εκ των προτέρων για το πραξικόπημα, εφοδίασε το *Ba'th* με λίστες Ιρακινών κομμουνιστών προς εκτέλεση. Βλ. Perry Anderson, *Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική και οι Διανοητές της*, Τόπος, Αθήνα 2017, σ. 85-86.

²⁰⁹ Τον Ιούλιο του 1979 οι ΗΠΑ χρηματοδότησαν τη θρησκευτική και φυλετική αντίσταση ενάντια στην Επανάσταση του *Saur* (επανάσταση υπό την ηγεσία του Λαϊκού Δημοκρατικού Κόμματος του Αφγανιστάν - PDPA). Τον Απρίλιο του 1978 Αφγανοί κομμουνιστές, υπό καθεστώς διωγμού, αντεπιτέθηκαν με πραξικόπημα που τους ανέβασε στην εξουσία. Το Αφγανιστάν μπορεί να βρισκόταν, υπό μια έννοια, στη διπλωματική σφαίρα επιρροής της Μόσχας, όμως η εγκαθίδρυση ενός κομμουνιστικού καθεστώτος σήμαινε απειλή προς το Πακιστάν, μία μη αποδεκτή εξέλιξη για την αμερικανική εξωτερική πολιτική. Υπό την κάλυψη της δικτατορίας του *Zia* στο Πακιστάν, χρήματα και προηγμένος οπλισμός μεταφέρθηκαν μαζικά σε *Mujahedeen* μαχητές κατά της αθεΐας. Διχασμένος, από την αρχή, ο αφγανικός κομμουνισμός προσπάθησε να αντισταθμίσει την αδυναμία διεύρυνσης της βάσης του, σε μια κυρίως αγροτική και φυλετική κοινωνία, με την καταστολή κάθε αντίστασης, μια βανασόφτη που εντάθηκε υπό το βάρος ενός ξένου στρατού. Σε αυτές τις συνθήκες οι ΗΠΑ δεν δυσκολεύτηκαν να συντηρήσουν καλά εξοπλισμένα αντάρτικα σώματα για πάνω από μια δεκαετία, με την ενίσχυση της CIA και τη χρηματοδότηση της Σαουδικής Αραβίας και με έρεισμα το γεμάτο πάθος λαϊκό θρησκευτικό αίσθημα. Απόλυτα εξαρτώμενο στρατιωτικά από τις σοβιετικές αεροπορικές και χερσαίες δυνάμεις, το καθεστώς στην *Kabul* ήταν πολιτικά καταδικασμένο. Βλ. Anderson, *ό.π.*, σ. 101-104· Lloyd Gardner, *The Long Road to Baghdad*, New York 2008, σ. 51· Nickolas Thompson, *The Hawk and the Dove: Paul Nitze, George Kennan and the History of Cold War*, Henry Holt and Co., New York, σ. 278. Βλ. επ. Wikileaks, Afghanistan: A Key U.S. Decision Point, https://wikileaks.org/gifiles/docs/27/27409_fwd-html-afghanistan-a-key-u-s-decision-point.html.

²¹⁰ Η CIA δοκίμασε για πρώτη φορά στην αμερικανική ήπειρο τις τεχνικές πραξικοπημάτων που είχε αναπτύξει έναν χρόνο νωρίτερα στο Ιράν για την ανατροπή του πρωθυπουργού *Mosaddegh*. Η εκλογή αριστερής κυβέρνησης στη Γουατεμάλα, οι εθνικοποιήσεις των εκτάσεων της *United Fruit Company* καθώς και η νομιμοποίηση του τοπικού κομμουνιστικού κόμματος εξώθησαν την CIA στην ανατροπή του Προέδρου *Jacobo Arbenz*, οργανώνοντας μια χερσαία εισβολή από μισθοφόρους, υποστηριζόμενη από ναυτικό αποκλεισμό και αεροπορικούς βομβαρδισμούς. Σύμφωνα με τους *New York Times*, ήταν «η πρώτη επιτυχημένη αντικομμουνιστική επέμβαση μετά τον πόλεμο». Βλ. Piero Gleijeses, *Shattered Hope: The Guatemalan Revolution and the United States 1944-1955*, Princeton University Press, Princeton 1992, σ. 225-234· Βλ. επ. Noam Chomsky, *Πως Λειτουργεί ο Κόσμος*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 2013, σ. 35· Howard Zinn *ό.π.* σ. 487.

Ινδονησία το 1965 και στη Χιλή το 1973. Ο εξωτερικός κίνδυνος ελλόχευε στον «ανεξάρτητο εθνικισμό», ο οποίος έπληττε τα οικονομικά συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών, εφόσον οι επαναστάσεις στη Νικαράγουα, στην Κούβα, στο Ελ Σαλβαδόρ και στη Χιλή, αποτελούσαν απειλή για τις αμερικανικές εταιρείες, όπως οι *United Fruit Company*,²¹¹ η *Anaconda Copper*, και η *International Telephone and Telegraph*, που δραστηριοποιούνταν σε αυτές τις χώρες.²¹² Οι παρεμβάσεις ενδύθηκαν τον μανδύα του «εθνικού συμφέροντος», αποκρύπτοντας με αυτόν τον τρόπο τα ειδικά εταιρικά συμφέροντα που διαμόρφωναν την εξωτερική πολιτική της χώρας. Επί της ουσίας, το «Δόγμα Reagan», όπως ονομάστηκε, εγγράφεται, σε μεγάλο βαθμό, στην ενεργή εξωτερική πολιτική των παρεμβάσεων, της υπονόμευσης και της επιθετικότητας.

Η *Jane Kirkpatrick*, εντεταλμένη των ΗΠΑ στον Ο.Η.Ε. το 1981 δήλωσε ότι «η Κεντρική Αμερική είναι το πιο σημαντικό μέρος στον κόσμο για τις Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα».²¹³ Επρόκειτο για έναν περίεργο ισχυρισμό, καθώς κανένας προηγούμενος υπεύθυνος χάραξης πολιτικής των ΗΠΑ δεν είχε εκφραστεί ποτέ προηγουμένως με αντίστοιχο τρόπο. Η συγκεκριμένη δήλωση συνιστούσε μία εύστοχη πολιτική ανάλυση και δέσμευση της νέας προεδρίας. Δυο χρόνια αργότερα, ο ίδιος ο Πρόεδρος *Reagan* διαβεβαίωσε ότι: «Η εθνική ασφάλεια ολόκληρης της Αμερικής διακυβεύεται στην Κεντρική Αμερική. Εάν πέσει η Κεντρική Αμερική, η αξιοπιστία μας θα καταρρακωθεί, οι συμμαχίες μας θα καταρρεύσουν. Κανένα θέμα δεν είναι πιο σημαντικό για την προστασία των ζωτικών συμφερόντων των ΗΠΑ από την Κεντρική Αμερική».²¹⁴

Οι οικονομίες της Κεντρικής Αμερικής, των δεκαετιών 1950 και 1960, αποκόμισαν τα οφέλη της συμμετοχής τους σε μία αναπτυσσόμενη οικονομία.²¹⁵ Εντούτοις, στη δεκαετία του 1970 οι δείκτες ανάπτυξης σταμάτησαν, μετά την απότομη αύξηση των τιμών του πετρελαίου το 1973 και εκ νέου το 1979.²¹⁶ Ως εκ τούτου, οι χώρες της Κεντρικής Αμερικής συγκλονίστηκαν από διαδοχικά

²¹¹ Η *United Fruit Company*, η σημερινή *Chiquita*, ζητούσε την άμεση ανατροπή κυβερνήσεων, προκειμένου να της επιστραφούν καλλιεργήσιμες εκτάσεις που είχαν απαλλοτριωθεί από την κυβέρνηση, με σκοπό την αναδιανομή τους σε ακτήμονες γεωργούς. Βλ. Λάμπρος Α. Φλιτούρης, *Αποικιακές Αυτοκρατορίες, η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16^{ος}-20^{ος} αι.*, Αθήνα, Αθήνα 2015, σ. 228-229, 285-286· David D. Newson, *The Imperial Mantle. The United States, Decolonization and the Third World*, Indiana University Press, Indianapolis 2001· William Roger Louis, "American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire", *International Affairs* 61.3., 1985, σ. 395-420· Philip W. Bell, «Colonialism as a Problem in American Foreign Policy», *World Politics*, 5.1., 1952, σ. 86-109. Βλ. επ. Infowar Productions, *Η Δημοκρατία της Μπανάνας*, 2007.

²¹² CIA, «Report, "CIA Activities in Chile"», 18/9/2000 στο Peter Kornbluh, *ό.π.* σ. 512-6.

²¹³ Βλ. επ. Jeanne Kirkpatrick *Newsweek* 1981.

²¹⁴ Mark Falcoff, "The Apple of Discord: Central America in U.S. Domestic Politics", 1984, σ. 361.

²¹⁵ Howard Wiarda, *Rift and Revolution: The Central America Imbrolio*, Washington, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1984, σ. 15.

²¹⁶ Δεδομένου ότι οι χώρες της Κεντρικής Αμερικής δεν διέθεταν υποκατάστατα ενέργειας, έπρεπε να καταφύγουν στην εισαγωγή πετρελαίου, ενώ, καθώς οι τιμές του είχαν διαρκώς αυξητική πορεία, επηρεάστηκε το ισοζύγιο των εξαγωγών. Παράλληλα, οι τιμές της διεθνούς αγοράς για ζάχαρη, καφέ, μπανάνες και άλλα εξαγωγικά τους προϊόντα άρχισαν να κυμαίνονται συνολικά προς μια πτωτική πορεία, διευρύνοντας το χάσμα που ήδη υπήρχε με τις αναπτυσσόμενες χώρες. Κατά συνέπεια, ο ορθολογικός οικονομικός σχεδιασμός έγινε δυσκολότερος, την ίδια στιγμή που τα εισαγόμενα αγαθά, συμπεριλαμβανομένου του πετρελαίου, έγιναν ακριβότερα. Ακολούθως, το εξωτερικό χρέος που επιβάρυνε

κοινωνικά και οικονομικά σοκ, τα οποία τραυμάτισαν τους φτωχούς και απογοήτευσαν τις μεσαίες τάξεις.²¹⁷

Οι επαναστατικές αντάρτικες ομάδες, που ήδη δραστηριοποιούνταν στη Νικαράγουα, το Ελ Σαλβαδόρ και τη Γουατεμάλα, άρχισαν να αμφισβητούν την απολυταρχική εξουσία των χωρών τους. Μετά την ενίσχυση και ενδυνάμωση της βάσης των συγκεκριμένων ομάδων, οι χώρες της Κεντρικής Αμερικής περιστράφηκαν στη δίνη αιματηρών εμφυλίων πολέμων. Η πυριτιδαποθήκη της Κεντρικής Αμερικής αναφλέχθηκε.²¹⁸ Η συσσωρευμένη στέρηση αιώνων και η βίαιη εκμετάλλευση οδήγησε τις χώρες της Κεντρικής Αμερικής σε ένα κύμα επαναστατικών εξεγέρσεων κατά τη δεκαετία του 1970. Οι νέες αυτόχθονες οργανώσεις μετέτρεψαν την «κουλτούρα καταστολής» της Κεντρικής Αμερικής²¹⁹ σε μια ανατρεπτική «κουλτούρα εξέγερσης». Ωστόσο, οι μετέχοντες στο αντάρτικο και επαναστατικό κίνημα δεν υπολόγιζαν ότι οι επαναστατικές τους διεργασίες στο εσωτερικό θα τους έφερναν αντιμέτωπους με τον γείτονα στο Βορρά.

Οι συναλλαγές των Ηνωμένων Πολιτειών με την Κεντρική Αμερική αντανάκλασαν μια αντίφαση. Από τη μία πλευρά, οι ΗΠΑ ανέκαθεν θεωρούσαν την Κεντρική Αμερική μία περιοχή γεωπολιτικής σημασίας, εξαιτίας της κοντινής απόστασης με το «μαλακό υπογάστριο της Αμερικής», γεγονός το οποίο καταδείκνυε ότι η ασφάλεια της περιοχής ήταν ζωτικής σημασίας για την προστασία της ηπειρωτικής Αμερικής. Επιπρόσθετα, η στρατηγική θέση της Κεντρικής Αμερικής, ύστερα και από τη γεφύρωση των ωκεανών (Ατλαντικού και Ειρηνικού), καθώς και τον

τις χώρες της Κεντρικής Αμερικής διογκώθηκε, γεγονός που οδήγησε με τη σειρά του στην άσκηση πιέσεων για την εφαρμογή προγραμμάτων λιτότητας και για την εξαγωγή ακόμα περισσότερων γεωργικών προϊόντων, παράλληλα με την υποτίμηση των πραγματικών μισθών. Βλ. Victor Bulmer-Thomas, *The Political Economy of Central America since 1920*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, σ. 140-162· Charles Brockett, *Land, Power, and Poverty: Agrarian Transformation and Political Conflict in Central America*, Westview Press, 1990, σ. 63.

²¹⁷ Η οικονομική ανάπτυξη των δεκαετιών 1950 και 1960 δημιούργησε έναν αναπτυσσόμενο μεσαίο τομέα και μια περιορισμένη εργατική τάξη. Οι ομάδες αυτές ήλπιζαν στη δραματική και γρήγορη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Βλ. επ. Charles Brockett, *ό.π.*, σ. 41· Howard Wiarda, *ό.π.*, σ. 14.

²¹⁸ Στην εκρηκτική κρίση της Κεντρικής Αμερικής κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980 συνέβαλαν εκτός από την οικονομική καταστροφή, η γενική απογοήτευση, αλλά και η αντιδραστική αδιαλλαξία των καθεστώτων της Κεντρικής Αμερικής απέναντι σε μετριοπαθείς φωνές για οικονομική, πολιτική και στρατιωτική μεταρρύθμιση. Βλ. Howard Wiarda, *ό.π.*, σ. 23-26· Susanne Jonas, *The Battle for Guatemala: Rebels, Death Squads, and U.S. Power*, Westview Press, 1991, σ. 95· Donald Schulz & Douglas Graham, *Revolution and Counterrevolution in Central America and the Caribbean*, Westview Press, 1984, σ. 134-158.

²¹⁹ Ανίκανες είτε απρόθυμες να ξεδιπλώσουν την αυξανόμενη διαμαρτυρία για αλλαγή, μέσω της οικονομικής ανάπτυξης και των μετριοπαθών πολιτικών μεταρρυθμίσεων που ωφελούσαν την πλειοψηφία των ανθρώπων, οι πολιτικές, οικονομικές και στρατιωτικές ελίτ της Κεντρικής Αμερικής κατέφυγαν στην κατάχρηση ωμής βίας. Ανταρσίες στο στράτευμα, πολιτικές φυλακίσεις, δολοφονίες από παραστρατιωτικά τάγματα θανάτου, εκτεταμένα βασανιστήρια, εκτελέσεις και «εξαφανίσεις», αποσταθεροποίηση της υπαίθρου χρησιμοποιήθηκαν ως πρακτικές για τη διατήρηση του ελέγχου και συνέθεσαν το ψηφιδωτό της καθημερινότητας στις χώρες της Κεντρικής Αμερικής. Βλ. Booth, *ό.π.*, σ. 166, 173-183· Jonas, *ό.π.* σ. 195.

σύνδεσμο Βόρειας και Νότιας Αμερικής, την καθιστούσαν μια ιδιαίτερα σημαντική περιοχή για τις διεθνείς μεταφορές και επικοινωνίες. Εντούτοις, η Κεντρική Αμερική κατείχε θέση χαμηλής προτεραιότητας στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ. Δεδομένου ότι οι χώρες αυτές δεν διέθεταν μεγάλες στρατιωτικές εγκαταστάσεις, στρατηγικούς πόρους, είτε μαζικές επενδύσεις, οι σχεδιαστές πολιτικής των ΗΠΑ θεωρούσαν ότι διέθεταν μόλις «δυνητική στρατηγική σημασία».²²⁰ Παράλληλα, η πολιτική κατάσταση στο «υπογάστριο» ήταν σε κρίσιμη καμπή: ο αμερικανικός σύμμαχος στη Νικαράγουα *Somoza* είχε ήδη ανατραπεί από τους *Sandinistas*, ενώ την ίδια στιγμή στο Ελ Σαλβαδόρ οι σοσιαλιστές του Εθνικού Μετώπου Απελευθέρωσης *Farabundo Marti (FMLN)* έμοιαζαν έτοιμοι να καταλάβουν την εξουσία. Ως αποτέλεσμα, ο Πρόεδρος και οι σύμβουλοί του θεώρησαν ότι η Κεντρική Αμερική είχε ζωτικό συμφέρον για την εθνική ασφάλεια των ΗΠΑ, καθώς σε περίπτωση που εξαπλωνόταν στην περιοχή η ιδεολογία του μαρξισμού - λενινισμού ενδεχομένως να επέφερε ένα *domino effect* και στη Λατινική Αμερική.²²¹

Μετά από μία σειρά οικονομικών και πολιτικών παρεμβάσεων, με την εμπλοκή σε πολλές περιπτώσεις της ίδιας της CIA, τον Ιούλιο του 1983 ο Λευκός Οίκος όρισε μια εθνική επιτροπή, με σκοπό την εκπόνηση νέων σχεδίων πολιτικής παρέμβασης για την Κεντρική Αμερική, με επικεφαλής τον *Henry Kissinger*. Η ολοκληρωμένη έκθεση της επιτροπής συντάχθηκε σε μεγάλο βαθμό με την άποψη της διοίκησης για την Κεντρική Αμερική, προτείνοντας μαζική οικονομική και στρατιωτική βοήθεια στις συμμαχικές δυνάμεις και παράλληλη αυξανόμενη πίεση κατά των *Sandinistas* και του *FMLN*.²²² Τέλος, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, τα στρατεύματα των Ηνωμένων Πολιτειών εισέβαλαν και ανέτρεψαν την επαναστατική κυβέρνηση στη Γρενάδα.²²³ Ο

²²⁰ Howard Wiarda, *ό.π.*, σ. 5-8, 12-14· Mark Falcoff, *ό.π.*, σ. 65.

²²¹ Υποστηρίχθηκε από τους σχεδιαστές της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ ότι το ενδεχόμενο επέμβασης στην Κεντρική Αμερική μπορούσε να στεφθεί σύντομα με επιτυχία, χρησιμοποιώντας ως μέσο τις παρεμβάσεις χαμηλού κόστους, με αυξημένο βαθμό σκληρότητας. Η Κεντρική Αμερική παρουσιάστηκε ως η καλύτερη δοκιμαστική περίπτωση, προκειμένου να καταδειχθεί η ανανεωμένη δύναμη και αποφασιστικότητα της Αμερικής. Βλ. Eldon Kenworthy, "The Permanent Campaign's Impact on the U.S. Central American Policy" στο Kenneth Coleman & George Herring, *The Central American Crisis: Sources of Conflict and the Failure of U.S. Policy*, Scholarly Resources, Wilmington 1991, σ. 202· Peter Kornbluh, "The Covert War", παρατίθεται στο Thomas Walker (επιμ.), *Reagan Versus the Sandinistas: The Undeclared War on Nicaragua*, Westview Press, 1987, σ. 99· Barry Rubin, "Reagan Administration Policymaking and Central America", στο Robert Leiken (επιμ.), *Central America: Anatomy of Conflict*, Pergamon Press, New York 1984, σ. 302· Mark Falcoff, *ό.π.*, σ. 361-362· Viron Vaky, "Reagan's Central American Policy: An Isthmus Restored", στο Robert Leiken, *ό.π.*, σ. 237-240.

²²² Robert Pastor, *Condemned to Repetition: The United States and Nicaragua*, Princeton Press, Princeton 1987, σ. 242· Jonas, *ό.π.*, σ. 148, 199· Peter Kornbluh, *ό.π.*, σ. 99, 128, 159· Grande, *ό.π.*, σ. 10, 25-28.

²²³ Η εκλογή *Reagan* πρόσθεσε στην κυρίαρχη μέχρι τότε διπλωματία του δολαρίου και στη διπλωματία των κανονιοφόρων, η οποία οδήγησε στην πολύκροτη εισβολή στη Γρενάδα. Στις 19 Οκτωβρίου του 1983 ο Λαϊκός Επαναστατικός Στρατός σχημάτισε μία μαρξιστική κυβέρνηση, έπειτα από ανατροπή του προηγούμενου καθεστώτος, εξαγγέλλοντας μία ήπια κοινωνική επανάσταση και αγροτική μεταρρύθμιση υπέρ των φτωχών μαζών. Η «Επιχείρηση Επείγουσα Οργή» κρίθηκε αναγκαία από τη CIA, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κομμουνιστική επανάσταση στη χώρα αυτή. Θεωρήθηκε ότι, στο ενδεχόμενο σοβιετικής

επιχειρησιακός σχεδιασμός του Λευκού Οίκου για την Κεντρική Αμερική, υπό τον William Clark στην ηγεσία του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας, χρησιμοποίησε μία διαφορετική πολεμική στρατηγική από τον προκάτοχό του Alexander Haig.²²⁴ Ο πόλεμος χαμηλής έντασης, ως σχολή σκέψης, προώθησε την εναλλακτική πρόταση της στρατηγικής και διεξαγωγής πολέμου δια αντιπροσώπων (*proxy war*), με το ελάχιστο δυνατό κόστος σε ζωές Αμερικανών στρατιωτών.²²⁵

Ένας πόλεμος χαμηλής έντασης δεν απαιτούσε την εμπλοκή αμερικανικών στρατευμάτων στην Κεντρική Αμερική, εφόσον μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ένας εντολοδόχος στρατός.²²⁶

επίθεσης στη Δυτική Ευρώπη, μια εχθρική Γρενάδα θα ήταν δυνατόν να παρεμποδίσει τη μεταφορά προμηθειών πετρελαίου από την Καραϊβική -τη *mare nostrum* του Πενταγώνου- στη Δυτική Ευρώπη. Βλ. Noam Chomsky, *Πως Λειτουργεί ο Κόσμος*, Κέδρος, Αθήνα 2013, σ. 33-35· Atilio A. Boron, *ό.π.*, σ. 133-134. Βλ. επ. Wikileaks, Reagan monument rededication highlights Grenada intervention 25th anniversary, https://wikileaks.org/plusd/cables/08GRENADA139_a.html

²²⁴ Το 1981 ο Haig είχε υποστηρίξει ισχυρές και άμεσες αμερικανικές στρατιωτικές παρεμβάσεις των ΗΠΑ στην περιοχή, όπως συνέβη με τον ναυτικό αποκλεισμό της Κούβας. Ωστόσο, είχαν ήδη κάνει την εμφάνισή τους στην Washington στρατιωτικοί και πληροφοριακοί κύκλοι, οι οποίοι υποστήριζαν μία νέα αντισυμβατική πολεμική προσέγγιση, του πολέμου χαμηλής έντασης (*low-intensity warfare*), που θα διαμόρφωνε στη συνέχεια σημαντικά την πολιτική του Λευκού Οίκου στην Κεντρική Αμερική.

²²⁵ Η τελική επικράτηση δεν διαδραματιζόταν πλέον στο χώρο της μάχης ούτε συνίστατο στη φυσική, στρατιωτική εξόντωση του εχθρού, αλλά στην απομόνωση, απονομιμοποίηση και αποηθικοποίηση του εχθρού, σε πολιτικό επίπεδο. Για την επίτευξη του στόχου, χρησιμοποιήθηκαν μακροχρόνιες πολιτικές, οικονομικές, ψυχολογικές και στρατιωτικές μορφές επιθετικότητας, με απώτερο σκοπό την υπονόμευση της αξιοπιστίας του αντιπάλου σε πολιτικό επίπεδο. Γενικά, το έρεισμα της λαϊκής υποστήριξης μπορεί να αφαιρεθεί, με την τοποθέτηση των αντιπάλων στο στόχαστρο, τη στιγμή που διαρρηγνύεται η διάκριση μεταξύ εμπόλεμων και αμάχων. Για περισσότερα βλ. Deborah Barry, Raul Vergara & Jose Rodolfo Castro, "Low Intensity Warfare": The Counterinsurgency Strategy for Central America." στο Nora Hamilton (εκδ.), *Crisis in Central America: Regional Dynamics and U.S. Policy in the 1980s*, Westview Press, Colorado 1988.

²²⁶ Διαφωτιστικό για την εμπλοκή των «μαχητών της ελευθερίας», είναι το σκάνδαλο Ιράν-Contras. Η αποστολή όπλων στο Ιράν μέσω του Ισραήλ άρχισε αμέσως μετά την πτώση του Σάχη το 1979. Στόχος ήταν η ανάπτυξη επαφών με Ιρανούς στρατιωτικούς, οι οποίοι θα μπορούσαν να ανατρέψουν το καθεστώς και να επαναφέρουν σε ισχύ τις συμφωνίες που είχαν συναφθεί επί των ετών του Σάχη. Το Ιράν, σε αντάλλαγμα, υποσχέθηκε την απελευθέρωση των ομήρων που κρατούνταν στο Λίβανο από εξτρεμιστές μουσουλμάνους. Τα κέρδη από την πώληση των όπλων διατέθηκαν στους Contras για την αγορά του οπλισμού τους. Τον Νοέμβριο του 1986 σε συνέντευξη Τύπου που έδωσε ο Reagan σχετικά με το επίμαχο ζήτημα, ισχυρίστηκε ότι το φορτίο που στάλθηκε στο Ιράν αποτελείτο από περιορισμένα δείγματα αντιαρματικών πυραύλων, ενώ ο πραγματικός τους αριθμός άγγιζε τους 2000, ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν δέχονταν τη μεσολάβηση τρίτων χωρών στην αποστολή οπλισμού, ότι τα όπλα δεν είχαν σταλεί ως αντάλλαγμα για την απελευθέρωση των ομήρων και ότι σκοπός αυτού του εγχειρήματος ήταν η προώθηση του διαλόγου με τους μετριοπαθείς Ιρανούς. Στην πραγματικότητα, ο σκοπός ήταν διττός: από τη μία πλευρά να απελευθερωθούν οι όμηροι και από την άλλη να ενισχυθούν οι Contras. Βλ. Walter Russell Mead, *Mortal Splendor: The American Empire in Transition*, Houghton Mifflin, New York 1987, σ. 336-338· Robert Kagan, *A Twilight Struggle: American Power and Nicaragua, 1977-1990*, Free Press, New York 1996. Περισσότερα για τη συμμετοχή στο σκάνδαλο Ιράν-Contras βλ. NSC, «Oliver North's Notes [Chilean Missiles for the Nicaraguan Contras]», 17/12/1984 και Secretary of State,

Επιπρόσθετα, η συγκεκριμένη μορφή πολέμου καθίστατο λιγότερο ορατή και κατανοητή από την κοινή γνώμη, επομένως συγκέντρωνε λιγότερες πιθανότητες αμφισβήτησης από την αντιπολίτευση, ενώ είχε σχετικά μικρό οικονομικό κόστος.²²⁷ Συνοψίζοντας, οι προηγούμενες δεσμεύσεις, οι εσωτερικοί πολιτικοί περιορισμοί, καθώς και η πολιτικό-οικονομική πραγματικότητα των χωρών της Κεντρικής Αμερικής, ήταν οι παράγοντες που συνηγορούσαν στη διεξαγωγή πολέμου χαμηλής έντασης.

Ο θερμός Ψυχρός Πόλεμος στην Κεντρική Αμερική δημιούργησε μία δίχως προηγούμενο ανθρωπιστική καταστροφή. Από το 1975 ως το 1991, ο αριθμός των δολοφονημένων ανήλθε στους 300.000 σε συνολικό πληθυσμό κάτω των 30 εκατομμυρίων, ενώ πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες αναζήτησαν καταφύγιο σε άλλες χώρες. Οι οικονομικές συνέπειες δεν υπολογίστηκαν ποτέ με ακρίβεια, αλλά ήταν τεράστιες. Αντίθετα, η συνολική επιβάρυνση για τις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ανεπαίσθητη. Οι παρεμβάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών στην περιοχή της Κεντρικής Αμερικής τη δεκαετία του 1980 χρηματοδοτήθηκαν από τους φόρους των Αμερικανών πολιτών, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η εισβολή στη Νικαράγουα, να υποστηριχθεί ο πόλεμος των *Contras* εναντίον της χώρας αυτής, να θεμελιωθεί το στρατιωτικό και πολιτικό καθεστώς στο Ελ Σαλβαδόρ και να στρατιωτικοποιηθεί η Ονδούρα.²²⁸

«SECRET Memorandum for President Reagan from Alexander Haig, "Our Policy Toward Chile"», 16/2/1981 στο Peter Kornbluh, *ό.π.* σ. 451-452.

²²⁷ Στο διάστημα 1981-1985 το Ελ Σαλβαδόρ έλαβε 1748 εκατομμύρια δολάρια από τις ενισχύσεις ασφαλείας των ΗΠΑ. Βλ. Xabier Gorostiaga & Peter Marchetti, "The Central American Economy: Conflict and Crisis" στο Nora Hamilton, *ό.π.*, σ.129· Rex Hudson, "National Security" στο Richard Haggerty (εκδ.), *El Salvador: A Country Study*, U.S. Government Printing Office, Washington 1990, σ. 224. Η οικονομική και στρατιωτική βοήθεια προς την Ονδούρα, αυξήθηκε κατά 2,344% μέσα σε διάστημα έξι ετών (από 3,4 εκατομμύρια δολάρια το 1980 σε 285,5 το 1985). Βλ. Vanden & Walker, *ό.π.*, σ. 162. Συνολικά, η Γουατεμάλα έλαβε 17,61 εκατομμύρια δολάρια ως στρατιωτική και οικονομική βοήθεια από τις ΗΠΑ μεταξύ των ετών 1978 και 1983. Βλ. Jonas, *ό.π.*, σ. 195-8, 205.

²²⁸ Peter Calvocoressi, *ό.π.*, σ. 1090-9· John Coatsworth, «The Cold War in Central America, 1975-1991» στο Melvyn Leffler & Odd Arne Westad, (επιμ.), *Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, τομ. 3, σ. 220-221.

Συμπεράσματα

Η μεταπολεμική περίοδος της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας χωρίζεται σε δυο φάσεις. Αρχικά, η πρώτη φάση (από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970) περιελάμβανε τη «χρυσή εποχή», όπου οι ρυθμοί ανάπτυξης που σημειώνονταν ήταν υψηλοί, τα πραγματικά εισοδήματα κατέγραφαν ανοδική πορεία, αντίστοιχα οι ρυθμοί κατανάλωσης αυξάνονταν, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο πρωτοφανείς συνθήκες στην ιστορία του καπιταλισμού. Η εκκίνηση της δεύτερης φάσης (από τα μέσα της δεκαετίας του 1970) χαρακτηρίστηκε από την επικράτηση, σε παγκόσμιο επίπεδο, φαινομένων χαμηλής ανάπτυξης, συχνών κρίσεων, χαμηλής εισοδηματικής αύξησης και ανεργίας. Η εμφάνιση του φαινομένου του στασιμοπληθωρισμού (1973 και 1979) οδήγησε σε μία γενικευμένη οικονομική κρίση που επηρέασε την πορεία της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας σε ολόκληρη τη δεκαετία του 1970. Η επακόλουθη κατάρρευση του συστήματος *Bretton Woods* δημιούργησε ένα ιδεολογικό πολιτικό και οικονομικό κενό αναφορικά, με την κατεύθυνση προς την οποία έπρεπε να κινηθεί η παγκόσμια οικονομία, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ύφεση, η οποία είχε ως στρατηγικό πυλώνα αφετηρίας τις πολιτικοοικονομικές εξελίξεις που διαδραματίστηκαν στο τρίγωνο Ιράν-Ιράκ-Αφγανιστάν, καθώς και την οικονομική δράση της συσσωμάτωσης των κρατών-μελών του OPEC.

Σε εθνικό επίπεδο μία από τις βασικές αιτίες της ύφεσης θεωρήθηκε, από διάφορους επιστημονικούς και πολιτικούς κύκλους, ιδίως του αγγλοσαξονικού κόσμου, η ισχυροποίηση του εργατικού κινήματος και η συνακόλουθη απόκτηση πολιτικής δύναμης, γεγονός το οποίο δεν εξυπηρετούσε την κεφαλαιακή συσσώρευση. Παράλληλα, η είσοδος της Κίνας στην παγκόσμια οικονομία εκτίναξε την προσφορά φθηνού εργατικού δυναμικού. Η έξοδος από την κρίση της δεκαετίας του 1970 στηρίχθηκε σε μία σειρά από αντικοινωνικά και αντιλαϊκά μέτρα, ενώ η πολιτική προβληματική προσανατολίστηκε στην δημιουργία κοινωνικής συναίνεσης. Οι εθνικές οικονομίες άνοιξαν τις θύρες τους στον διεθνή ανταγωνισμό προσφέροντας επιπλέον προσβασιμότητα στους εθνικούς πόρους. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα γιγαντώθηκε, το ποσοστό των μισθών επί του εθνικού εισοδήματος μειώθηκε, ενώ η πιστωτική οικονομία για την αγορά αγαθών κορυφώθηκε τις δεκαετίες 1980-1990, ολοκληρώνοντας τη δεύτερη φάση της μεταπολεμικής περιόδου της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας.

Η θεωρία του Νεοφιλελευθερισμού, η οποία ευαγγελιζόταν τον φονταμενταλισμό της αγοράς και υποσχόταν να δώσει λύσεις στα προβλήματα του κεφαλαίου, προβάλλοντας παράλληλα τη σιβυλλική έννοια της παραγωγικότητας, εμφανίστηκε στο προσκήνιο ως μέσο επίλυσης της κρίσης. Το κεντρικό πρόσωπο στην προσπάθεια αναβίωσης του οικονομικού φιλελευθερισμού, καθηγητής οικονομίας του Πανεπιστημίου του *Chicago* *Milton Friedman*, υποστήριξε ότι ο καπιταλισμός και η δημοκρατία αποτελούσαν αδιαχώριστα συστατικά του ίδιου ενιαίου σχεδίου, συστρατεύοντας επιχειρηματίες, θεωρητικούς και δεξαμενές σκέψης (*Think Tanks*), καθώς και πολιτικούς ηγέτες στην επιχείρηση επικράτησης του νεοφιλελεύθερου δόγματος. Οι θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις των οικονομικών της Σχολής του *Chicago*, που συνίσταντο στο τρίπτυχο

ιδιωτικοποιήσεις/απορρύθμιση/περικοπές στις δαπάνες των κοινωνικών υπηρεσιών αποτέλεσαν τον βασικό πυλώνα επέκτασης της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στην πολιτική σκηνή.

Ο Νεοφιλελευθερισμός εφαρμόστηκε κεντρικά σε διαφορετικά πολιτικά συστήματα, στο δικτατορικό καθεστώς της Χιλής, στο κοινοβουλευτικό σύστημα της Βρετανίας καθώς και στο ομοσπονδιακό σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών. Και στις τρεις περιπτώσεις κρατών, οι ηγέτες τους διαδραμάτισαν ουσιαστικό ρόλο στην εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης θεωρίας, υπερβαίνοντας σε πολλές περιπτώσεις τα όρια της θεσμικής τους ιδιότητας. Ο *Augusto Pinochet* ήταν εκείνος που εφάρμοσε τις επιταγές της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, για πρώτη φορά, και σε τέτοια έκταση σε μία αναπτυσσόμενη οικονομία. Έπειτα από το βίαιο πραξικόπημα του 1973, με το οποίο εγκαθίδρυσε το δικτατορικό καθεστώς, ο *Pinochet* εφάρμοσε ένα πολιτικό-κοινωνικό-οικονομικό-πολιτισμικό σοκ στην απόπειρά του για την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ανοικοδόμηση της Χιλής, κάνοντας χρήση του σχήματος της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, προκειμένου οι πολίτες να εκχωρήσουν μέρος της ελευθερίας και των δικαιωμάτων τους. Στη συνέχεια, τα *Chicago Boys* ανέλαβαν τα ηνία της αναδιάρθρωσης της χιλιανής οικονομίας, εφαρμόζοντας τους «επτά εκσυγχρονισμούς» (1975), οι οποίοι περιελάμβαναν την περικοπή των δημοσίων δαπανών προκαλώντας τριγμούς στους αρμούς του κράτους πρόνοιας, την κατάργηση της δημόσιας παιδείας και την εφαρμογή ενός συστήματος ιδιωτικής εκπαίδευσης, την ιδιωτικοποίηση της υγειονομικής περίθαλψης και του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ενώ τέλος ιδιωτικοποιήθηκε το σύνολο σχεδόν των κρατικών εταιρειών καθώς και των τραπεζών, σε μία απόπειρα εκσυγχρονισμού. Επιπρόσθετα, ο συνδικαλισμός τοποθετήθηκε στο στόχαστρο, ενώ παράλληλα, η ποσότητα του χρήματος αυξήθηκε αντίστοιχα με την αύξηση της συνολικής παραγωγής της χώρας. Από αυτόν τον τεχνοκρατικό μετασχηματισμό των παραγωγικών διαδικασιών, η Χιλή μετέβη από ένα σοσιαλιστικό μοντέλο (1970-1973) σε ένα αμιγώς καπιταλιστικό, το οποίο καθόριζε τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις σε ολόκληρη την περιοχή της Λατινικής Αμερικής. Το «οικονομικό θαύμα» της Χιλής περιελάμβανε την αναδιανομή πλούτου υπέρ των εύπορων τάξεων σε συνδυασμό με την απόκτηση μοτίβων κατανάλωσης από τις ανώτερες και μεσαίες τάξεις, παράλληλα με την κοινωνική ανισότητα εις βάρος των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά αποτέλεσαν μόνιμα στοιχεία του νεοφιλελεύθερου δρόμου ώστε να μπορούν να θεωρηθούν δομικά χαρακτηριστικά ολόκληρου του εγχειρήματος. Το χιλιανό πείραμα αποτέλεσε ένα ιδιότυπο καθεστώς όπου η ελεύθερη αγορά συνυπήρξε αρμονικά με την απεριόριστη τρομοκρατία του καθεστώτος *Pinochet*.

Στη συνέχεια, η κυβέρνηση των Συντηρητικών υπό την *Margaret Thatcher* χρησιμοποίησε ως μέσα δυο «πολέμους» και την περιστολή των δημοκρατικών ελευθεριών προκειμένου να εφαρμόσει τις νεοφιλελεύθερες επιταγές στο Ηνωμένο Βασίλειο. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης τεκμηριώθηκε με τους πολέμους απέναντι σε εξωτερικούς και εσωτερικούς αντιπάλους, οι οποίοι αντιμετώπιστηκαν με υψηλά επίπεδα κρατικής βίας. Η επιτυχής για την ίδια έκβαση των αναμετρήσεων επέτρεψε στην *Thatcher* να τοποθετήσει στην ημερήσια διάταξη τον αυστηρό έλεγχο του προϋπολογισμού και τον μονεταρισμό, παράλληλα με την κατάλυση του κράτους πρόνοιας, καθώς και τις μαζικές ιδιωτικοποιήσεις/εκποιήσεις της δημόσιας περιουσίας το

διάστημα 1984-1985. Ο βρετανικός νεοφιλελεύθερος δρόμος λειτούργησε μόνο μέσω εξαιρετικά ισχυρής κρατικής ρύθμισης, η οποία πιστοποιήθηκε από την επέκταση του κράτους *Leviathan*, ενώ στηρίχθηκε στη διαμόρφωση πολιτικής συναίνεσης, αφενός με τις κοινοβουλευτικές επευφημίες (ευρεία νίκη στις εκλογές του 1987) και αφετέρου με τη θέσπιση της «κοινωνίας των ιδιοκτητών», η οποία δημιουργούσε κοινωνικούς παρίες. Η *Margaret Thatcher* αποτέλεσε το πρόσωπο που έδωσε την απάντηση στην -οικονομική κυρίως- κρίση στην οποία είχε περιέλθει το Ηνωμένο Βασίλειο, σε μία απόπειρα αναβίωσης των ένδοξων ημερών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Η Βρετανία είχε προ πολλού απολέσει το ρόλο του ρυθμιστή των παγκόσμιων εξελίξεων, ωστόσο η εφαρμογή της νεοφιλελεύθερης πολιτικής της *Thatcher* οδήγησε στη μετατροπή του Σίτυ του Λονδίνου σε ένα κύριο χρηματοπιστωτικό κέντρο, το οποίο διαμορφώνει τις οικονομικές μεταβολές σε παγκόσμιο επίπεδο.

Παράλληλα, η ανάδειξη του *Ronald Reagan* στην Προεδρία των Ηνωμένων Πολιτειών (1981) αποτέλεσε το επιστέγασμα και όχι την αρχική αιτία της νεοφιλελεύθερης επανάστασης, που συντελέστηκε στην Αμερική. Η εκλογή *Reagan* υποδείκνυε τον τρόπο αντιμετώπισης της κρίσης του στασιμοληθωρισμού, η οποία δυσχέραινε την παγκόσμια οικονομική πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ, χρησιμοποιώντας το δόγμα του αμερικανικού εξαιρετισμού («*America's First*»), το οποίο αποτελούσε τον σταθερό τρόπο άσκησης εξωτερικής πολιτικής από την *Washington*. Η οικονομική κατάσταση της Αμερικής, η οποία συμβάδιζε με τη δεινή οικονομική θέση στην οποία είχε περιέλθει συνολικά ο αγγλοσαξονικός κόσμος και το κεφάλαιο, έκανε πιο θελκτικό τον νεοφιλελεύθερο μετασχηματισμό, ο οποίος θα αντέστρεφε τη μακρά μείωση της κερδοφορίας και θα αποκαθιστούσε τη δύναμη των μεγάλων επιχειρήσεων, υλοποιώντας το όραμα μίας νέας αγοράς, ως τομέα πραγμάτωσης και της ατομικής ανθοφορίας. Στόχος της διακυβέρνησης *Reagan* υπήρξε η παροχή της απαραίτητης πολιτικής στήριξης στον οικονομικό μετασχηματισμό που συντελέστηκε, μέσω της απορρύθμισης της οικονομίας, με περικοπές των κοινωνικών δαπανών και των κοινοτικών ρυθμίσεων, με μειώσεις φόρων, καθώς και επιθέσεις στα συνδικάτα και στις επαγγελματικές ενώσεις, παράλληλα με την αυστηρή νομισματική πολιτική, ενώ η εκποίηση του δημόσιου τομέα -αεροπορικές εταιρείες, τηλεπικοινωνίες, χρηματοπιστωτικό σύστημα- δημιούργησε νέες ελεύθερες ζώνες των αγορών για τα εταιρικά συμφέροντα. Η μετατόπιση των εταιρειών στον υπερθεματισμό της νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης αποτέλεσε το σημείο καμπής για τον εναγκαλισμό της νεοφιλελεύθερης πολιτικής πριν από τη συντηρητική συναίνεση του εκλογικού σώματος. Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης εντάχθηκε στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο ανταγωνισμού με την ΕΣΣΔ, σχηματοποιήθηκε στο «Δόγμα *Reagan*» και πιστοποιήθηκε από την ενεργή εξωτερική πολιτική των παρεμβάσεων, της υπονόμευσης, της επιθετικότητας και του πολέμου χαμηλής έντασης στην περιοχή της Κεντρικής Αμερικής. Το απότοκο της αμερικανικής νεοφιλελεύθερης αναδιάρθρωσης υπήρξε ο απορρυθμισμένος καπιταλισμός, ενώ η περίοδος προεδρίας *Reagan* χαρακτηρίστηκε ακριβώς από την αναστήλωση και καθιέρωση του αμερικανικού στρατιωτικό-βιομηχανικού-χρηματιστικού-τεχνολογικού συμπλέγματος στο διεθνές πεδίο.

Οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στον αγγλοσαξονικό κόσμο τις δεκαετίες 1970 και 1980, καταδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές και πρακτικές

ενσωματώθηκαν στην γεωγραφία του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος, στο οποίο τοποθετήθηκαν επικεφαλής η Βρετανία και οι ΗΠΑ, ενώ παράλληλα έθεσαν το πλαίσιο για τη δεκαετία του 1990. Οι κυβερνήσεις *Thatcher* και *Reagan* κατόρθωσαν να μετατρέψουν σε κυρίαρχο ρεύμα τις πολιτικές, ιδεολογικές και θεωρητικές τους θέσεις, οι οποίες μέχρι τότε ήταν μειοψηφικές. Η συμμαχία των δυνάμεων που συνέβαλαν στη θεμελίωση της επιτυχίας αυτής και οι εκλογικές πλειοψηφίες που εκείνες διαμόρφωσαν, αποτέλεσαν μια κληρονομιά, από την οποία η επόμενη γενιά πολιτικών ηγετών δύσκολα μπορούσε να απαγκιστρωθεί. Τόσο η κυβέρνηση *Blair* όσο και η κυβέρνηση *Clinton* βρέθηκαν στην θέση όπου ο διαθέσιμος χώρος ελιγμού ήταν τόσο περιορισμένος, ώστε δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν διαφορετική ατζέντα πέρα από την συνέχιση της νεοφιλελεύθερης πορείας. Το νεοφιλελεύθερο μοντέλο του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών προσδιορίστηκε ως απάντηση στις παγκόσμιες οικονομικές προκλήσεις, γεγονός που με τη σειρά του οδήγησε στην εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού και στις υπόλοιπες καπιταλιστικές χώρες.

Ωστόσο, αντίθετα με τις διακηρύξεις και τη ρητορική περί θεραπείας των ασθενημένων οικονομιών τους, μέσω του νεοφιλελευθερισμού, τόσο η βρετανική όσο και η αμερικανική κυβέρνηση δεν κατόρθωσαν να επιτύχουν υψηλές οικονομικές επιδόσεις τη δεκαετία του 1980. Από την μία πλευρά, οι οικονομικοί δείκτες αποτυπώνουν το γεγονός ότι τα ποσοστά του πληθωρισμού μειώθηκαν, όπως αντίστοιχα και τα επιτόκια, από την άλλη πλευρά, ωστόσο, το νεοφιλελεύθερο οικοδόμημα στηρίχθηκε σε υψηλά ποσοστά ανεργίας (7,5% στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της περιόδου *Reagan* και πάνω από 10% στη θάτσερική Βρετανία). Επιπρόσθετα, στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, με προεξάρχουσα τη Χιλή του *Augusto Pinochet*, όπου διαδραματίστηκε, για πρώτη φορά, το πρώτο κύμα αναγκαστικής εφαρμογής του νεοφιλελευθερισμού, η δεκαετία του 1980 σηματοδεύτηκε από οικονομική στασιμότητα είτε από σημάδια ανάπτυξης που ακολουθήθηκαν από οικονομική κατάρρευση (όπως στην περίπτωση της Αργεντινής) και πολιτική - κοινωνική αναταραχή.

Από την άλλη πλευρά, δημιουργείται το ερώτημα εάν η νεοφιλελεύθερη μεταστροφή που πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1980 κατόρθωσε να επιλύσει τα προβλήματα της φθίνουσας συσσώρευσης κεφαλαίου. Οι συνολικοί ρυθμοί της οικονομικής ανάπτυξης τοποθετούνταν στο 3,5% τη δεκαετία του 1960, ενώ την ταραγμένη δεκαετία του 1970 υποχώρησαν στο 2,4%. Τη δεκαετία του 1980 οι παγκόσμιοι ρυθμοί ανάπτυξης έφθασαν στο 1,4%, ενώ τη δεκαετία του 1990 το ποσοστό κυμάνθηκε στο 1,1%.²²⁹ Οι αριθμοί αυτοί πιστοποιούν ότι η εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού απέτυχε εξίσου να τονώσει την οικονομική μεγέθυνση σε παγκόσμιο επίπεδο. Επομένως, πώς ερμηνεύεται το γεγονός ότι η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου δόγματος θεωρήθηκε ως η «μοναδική εναλλακτική λύση» (*TINA*), προκειμένου να αντιμετωπιστεί η φθίνουσα συσσώρευση κεφαλαίου; Μέσα από την εφαρμογή του αποκαταστάθηκε η ταξική ισχύς των κυρίαρχων ελίτ -όπως συνέβη στη Χιλή, στις ΗΠΑ και σε μικρότερο βαθμό στη Βρετανία- ενώ, παράλληλα, δημιουργήθηκαν οι συνθήκες εκείνες που επέτρεψαν την καπιταλιστική

²²⁹ World Commission on the Social Dimension of Globalization, *A Fair Globalization: Creating Opportunities for All*, International Labor Office, Geneva 2004.

αναδιάρθρωση -όπως στην περίπτωση της Κίνας (1989) και της Ρωσίας (1993). Οι πρακτικές αποκατάστασης της ταξικής ισχύος των καπιταλιστικών ελίτ μπορούν να ερμηνευθούν ως μία συνεχιζόμενη διαδικασία «συσσώρευσης μέσω της αποστέρησης»,²³⁰ την οποία μετέφερε σε εθνικό επίπεδο η νεοφιλελεύθερη πολιτική.²³¹ Θεωρητικά, αυτή η πρακτική μπορούσε να εφαρμοστεί ακόμη και σε παγκόσμια κλίμακα, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οι νεοφιλελεύθερες επιταγές δεν κατόρθωσαν να τονώσουν την πραγματική οικονομική ανάπτυξη, όπως ευαγγελίζονταν οι θεωρητικοί της.

Οι δομές του νεοφιλελεύθερου κράτους εμπεριέχουν ορισμένες δομικές αντιφάσεις. Από τη μία πλευρά, οι αρετές του ανταγωνισμού τοποθετούνται σε περίοπτη θέση, εντούτοις, παρατηρείται η αυξανόμενη συγκέντρωση της ολιγοπωλιακής, μονοπωλιακής και υπερεθνικής ισχύος σε εταιρικά συμφέροντα. Αφενός, το νεοφιλελεύθερο κράτος δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τις λειτουργίες της αγοράς, αφετέρου διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη δημιουργία υγιούς επιχειρηματικού κλίματος και λειτουργεί με ανταγωνιστικό τρόπο στην παγκόσμια πολιτική. Στο εσωτερικό της εκάστοτε νεοφιλελεύθερης επικράτειας, η αυξημένη κοινωνική ανισότητα ενθάρρυνε το επιχειρηματικό ρίσκο και την καινοτομία που παρείχε ανταγωνιστική ισχύ τονώνοντας, παράλληλα, την ανάπτυξη. Η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης που παρατηρήθηκε στις κατώτερες τάξεις αιτιολογήθηκε από την αδυναμία προσαύξησης του δικού τους κοινωνικού κεφαλαίου, εξαιτίας της περιορισμένης ανταγωνιστικότητάς τους ή των προσωπικών, πολιτισμικών και πολιτικών τους ελλειμμάτων, ενώ δικαιολογήθηκε μέσω του κοινωνικού αυτοματισμού. Ως αποτέλεσμα, το δόγμα της ελεύθερης αγοράς μετέτρεψε τις ήδη εύπορες ανώτερες τάξεις σε πλουσιότερες ελίτ και την εργατική τάξη σε κοινωνικούς παρίες, καθώς το σχέδιο ανάπτυξης μίας απόλυτα αρμονικής οικονομίας δεν έτυχε πρακτικής εφαρμογής. Στο δαρβινικό νεοφιλελεύθερο κοσμοσύστημα τα συστημικά προβλήματα και οι δομικές αντιφάσεις αποσιωπήθηκαν πίσω από ιδεολογικοποιημένα ρητορικά σχήματα και τοπικής εμβέλειας κρίσεις.

Η συνεχώς μεταβαλλόμενη εσωτερική ισορροπία των ταξικών δυνάμεων σε εθνικό επίπεδο ήταν επίσης ένας ακόμη καθοριστικός παράγοντας. Η εξασθένιση (Βρετανία και ΗΠΑ) ή η βίαιη καταστροφή (Χιλή) του εργατικού κινήματος αποτέλεσε μία αναγκαία προϋπόθεση για την εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου δόγματος. Για τον ίδιο λόγο, η εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού συχνά εξαρτήθηκε από τη δύναμη, αυτονομία και συνοχή των επιχειρήσεων και των εταιρειών, αλλά και την ταξική τους ισχύ. Η ικανότητα αυτή ασκήθηκε μέσω των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, της συμπεριφοράς της αγοράς, των επιδομών ή της φυγής κεφαλαίου στις διεθνείς αγορές, και εμμέσως με τον επηρεασμό των εθνικών εκλογικών διαδικασιών, μέσω της διάδοσης των ιδεών της οικονομικής θεωρίας. Ο βαθμός, κατά τον οποίο ο νεοφιλελευθερισμός ενσωματώθηκε στον τρόπο σκέψης του «κοινού νου» και στην κατασκευή συναίνεσης των πολιτών διέφερε, ανάλογα με τις πολιτικές και πολιτισμικές παραδόσεις, οι οποίες καθόρισαν τον βαθμό

²³⁰ David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford 2003, σ. 139-143.

²³¹ Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy*. Political Science & Politics, Vol. 37, Issue 3, 2004, σ. 525.

αποδοχής των προβεβλημένων ιδανικών της ατομικής ελευθερίας και του αξιώματος της ελεύθερης αγοράς, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές μορφές πολιτικής - κοινωνικής εμπλοκής και δραστηριοποίησης.

Ωστόσο, η ροπή του νεοφιλελευθερισμού προς τον αυταρχισμό, που εμπεριέχεται στην επιβολή των επιταγών της αγοράς, παρεκκλίνει από το θεωρητικό σχήμα των ατομικών ελευθεριών των πολιτών, ενώ αποκαλύπτει τις αντιδημοκρατικές αποχρώσεις του ανταγωνιστικού αυτού συστήματος. Παράλληλα, παρατηρείται μία αυξανόμενη έλλειψη συμμετρίας στη δυναμική σχέση μεταξύ εταιρειών και ατόμων. Επιπρόσθετα, η ανάγκη για αναπαραγωγή των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας δημιουργεί εκ των πραγμάτων καταπιεστικές σχέσεις, ανακόπτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την πορεία προς την ελευθερία του ατόμου. Ακόμη, παρατηρείται μία αναντιστοιχία ανάμεσα στους διακηρυγμένους στόχους του νεοφιλελευθερισμού -που συνοψίζονται στη γενική ευημερία- και στις πραγματικές του συνέπειες -την αποκατάσταση της ταξικής ισχύος των κυρίαρχων ελίτ. Επομένως, ο νεοφιλελευθερισμός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα μάλλον ασταθές και υπό εξέλιξη καθεστώς συσσώρευσης, παρά ένα σταθερό και αρμονικά λειτουργικό πολιτικοοικονομικό σύστημα. Υπό αυτό το πρίσμα, μπορεί να ερμηνευθεί ο νεοσυντηρητισμός ως μία δυνητική απόκριση στις εγγενείς αντιφάσεις του νεοφιλελευθερισμού.²³²

Ο *Karl Polanyi* σημείωσε ότι η παράδοση της σύγχρονης οικονομικής σκέψης, στηρίχθηκε στην έννοια της οικονομίας ως συναρμοσμένου συστήματος αγορών, το οποίο εναρμόνιζε αυτόματα την προσφορά και την ζήτηση δια μέσου του μηχανισμού των τιμών. Μέχρι να ολοκληρωθεί ο «Μεγάλος Μετασχηματισμός» (η ανάδυση της οικονομίας της αγοράς), η λογική της εμπορευματοποίησης (της γης, του χρήματος και της εργασίας, εκ των οποίων κανένα δεν παρήχθη ως εμπόρευμα) και της συσσώρευσης κεφαλαίου είχαν επιβληθεί στην κοινωνική ζωή ως ένα σύνολο κατασκευών και αφαιρέσεων. Σύμφωνα με τον *Polanyi*, το ζήτημα δεν έγκειτο στο γεγονός ότι η κυκλοφορία του κεφαλαίου βρισκόταν από υλική άποψη εκτός του ιστού της κοινωνικής και οικολογικής ζωής, αλλά ότι οι αφαιρέσεις που την καθοδηγούσαν ήταν διαχωρισμένες από την ευρύτερη λογική, η οποία θα έπρεπε να πηγάζει από τις κοινωνικές και οικολογικές διαδικασίες που εκλαμβάνονται ως ενιαίο σύνολο. Επομένως, η οικονομία δεν είναι εφικτό να αυτονομηθεί, όπως υποστηρίζεται από την φιλελεύθερη οικονομική θεωρία· αντίθετα, υποτάσσεται στην πολιτική και στις κοινωνικές σχέσεις. Η σταδιακή «από-ενσωμάτωση» της οικονομίας της αγοράς από το κοινωνικό σύστημα οδήγησε σε μια σειρά από δυνητικά καταστροφικές συνέπειες στον ιστό της ζωής, ιδιαίτερα για το περιβάλλον και την εργασία, όπως η καθυπόταξη της κοινωνίας στη λογική της αγοράς. Κατά την άποψη του *Polanyi* ο στόχος μιας από-ενσωματωμένης, πλήρως αυτορρυθμιζόμενης οικονομίας της αγοράς αποτελούσε ένα ουτοπικό σχέδιο.²³³

²³² Παράλληλα χρησιμοποιήθηκε το στοιχείο του εθνικισμού είτε στην εκρίζωση της σοσιαλιστικής παράδοσης της Χιλής, είτε στον συνασπισμό των Βρετανών προς κάθε μη βρετανικό στοιχείο, είτε στην επίκληση των αμερικανικών ιδεωδών έναντι του σοσιαλιστικού μοντέλου.

²³³ «Η θέση μας είναι ότι η ιδέα μιας αυτορρυθμιζόμενης αγοράς υπονοούσε μια άκαμπτη ουτοπία. Ένας τέτοιος θεσμός δεν θα μπορούσε να υπάρξει για οποιοδήποτε χρονικό διάστημα, χωρίς να εκμηδενίσει την

Η καπιταλιστική μεταστροφή προς τη χρηματιστικοποίηση, που είχε ως αφετηρία της τη δεκαετία του 1970, επιταχύνθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Οι άμεσες επενδύσεις εξωτερικού κεφαλαίου και οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου παρουσίασαν αυξητικές τάσεις σε ολόκληρη την έκταση της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας, ενώ, παράλληλα, ο ρόλος των χρηματοπιστωτικών αγορών αναβαθμίστηκε, καθώς θεωρήθηκαν σημαντικά εργαλεία για τον συντονισμό των κεφαλαιακών αγορών της δεκαετίας του 1990.²³⁴ Η απορρύθμιση επέτρεψε στο χρηματοπιστωτικό σύστημα να καταστεί ένα από τα κύρια κέντρα αναδιανεμητικής δραστηριότητας μέσω της κερδοσκοπίας. Η απόσπαση περιουσιακών στοιχείων μέσω συγχωνεύσεων και εξαγορών είτε η αποστέρηση τους μέσω πιστωτικών και μετοχικών χειρισμών, οι κερδοσκοπικές επιδρομές των *hedge funds* (αμοιβαία κεφάλαια υψηλού κινδύνου) και άλλων κεντρικών θεσμών του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου απέκτησαν κεντρική θέση στην νεοφιλελεύθερη κοσμοοικονομία.²³⁵

Η παγκόσμια διάχυση της νέας μονεταριστικής οικονομικής ορθοδοξίας απέκτησε, επίσης, ιδεολογική υπόσταση επηρεάζοντας τις εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο. Από το 1982 οι κείνσιανές απόψεις είχαν εκδιωχθεί από τους κύκλους του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, ενώ μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980 η πλειονότητα των οικονομικών τμημάτων στις ερευνητικές σχολές των ΗΠΑ -όπου καταρτίζονταν οι περισσότεροι οικονομολόγοι του κόσμου- είχαν συνταχθεί σε μεγάλο βαθμό με τη μονεταριστική σκέψη. Οι τάσεις αυτές συνέκλιναν στη σφοδρή ιδεολογική κατάκλιση που επέφερε η «Συναίνεση της Washington» στα μέσα της δεκαετίας του 1990.²³⁶ Η δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου υπήρξε το επιστέγασμα των θεσμικών μεταρρυθμίσεων, σε παγκόσμιο επίπεδο, θέτοντας σε προγραμματική βάση τους νεοφιλελεύθερους κανόνες στην παγκόσμια οικονομία. Το αδρό αφηγηματικό πλαίσιο της «άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης» του νεοφιλελευθερισμού²³⁷ οδηγεί τελικά στο συμπέρασμα ότι η διάδοσή του υπήρξε περισσότερο αποτέλεσμα διαφοροποίησης, καινοτομίας και ανταγωνισμού (ενίοτε μονοπωλιακού είδους) ανάμεσα σε εθνικά, περιφερειακά και, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμα και μητροπολιτικά μοντέλα διακυβέρνησης και οικονομικής ανάπτυξης, παρά επιβολής ενός ορθόδοξου οικονομικού μοντέλου από μια ηγεμονική δύναμη, όπως οι ΗΠΑ.

Η δημιουργία, διαχείριση και χειραγώγηση κρίσεων, σε παγκόσμιο επίπεδο, είχε ως στόχο την ανακατανομή του πλούτου από τον (οικονομικό) Νότο προς τον (οικονομικό) Βορρά. Επρόκειτο για μία διαδικασία που οδήγησε στην ανάδυση του μηχανισμού του χρέους, ως πρωταρχικού μέσου συσσώρευσης μέσω της αποστέρησης. Οι κρίσεις χρέους σε μεμονωμένα κράτη, ασυνήθιστες τη

ανθρώπινη και φυσική υπόσταση της κοινωνίας· θα είχε υλικά καταστρέψει τον άνθρωπο και θα είχε μετατρέψει το περιβάλλον του σε ερημότοπο». Βλ. Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston 1954, σ. 308-317.

²³⁴ Ο συνολικός καθημερινός κύκλος εργασιών των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών στις διεθνείς αγορές, ο οποίος ανερχόταν σε 2,3 δισεκατομμύρια δολάρια το 1983, μέχρι το 2001 είχε αυξηθεί σε 130 δισεκατομμύρια.

²³⁵ Peter Dicken, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, Guilford Press, New York 2003, σ. 54-62.

²³⁶ Ben Fine, Costas Lapavistas & Jonathan Pincus *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the Post-Washington Consensus*, Routledge, London 2001, σ.80-88· Robert Pollin, *Contours of Descent*, Verso, London 2003, σ. 13-20

²³⁷ David Harvey, *Χώροι του νεοφιλελευθερισμού*, ό.π., σ. 60-61.

δεκαετία του 1960, έγιναν κοινό φαινόμενο κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990, οι οποίες ενορχηστρώνονταν, κατευθύνονταν και ελέγχονταν από το σύμπλεγμα του αμερικανικού Υπουργείου Οικονομικών, της *Wall Street* και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, αποσκοπώντας στον εξορθολογισμό του συστήματος και στην αναδιανομή των περιουσιακών στοιχείων. Από το φαινόμενο αυτό επηρεάστηκε η πλειοψηφία των αναπτυσσόμενων χωρών, ενώ σε μερικές περιπτώσεις, όπως στη Λατινική Αμερική, τέτοιες κρίσεις ήταν τόσο συχνές ώστε να θεωρούνται ενδημικές.²³⁸

Η αυξανόμενη γεωγραφική κινητικότητα του κεφαλαίου διευκολύνθηκε εν μέρει από τη σταδιακή μείωση των τεχνητών εμποδίων στην ελεύθερη κίνηση της αγοράς, όπως οι δασμοί, οι συναλλαγματικοί έλεγχοι και ο χρόνος αναμονής στα σύνορα. Η γενική τάση τυποποίησης των εμπορικών διευθετήσεων μέσω διεθνών συμφωνιών κορυφώθηκε με τις συμφωνίες του ΠΟΕ, οι οποίες τέθηκαν σε ισχύ το 1995. Το άνοιγμα στις ροές κεφαλαίου που ακολούθησε αποτέλεσε μοχλό πίεσης προς τους κρατικούς μηχανισμούς, σε συνάρτηση με την ποιότητα του επιχειρηματικού κλίματος, ως κρίσιμο στοιχείο της ανταγωνιστικότητας. Στον βαθμό που η εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου δόγματος εξαρτιόταν ολοένα και περισσότερο από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα, που αποτελούσαν εγγυητές του υγιούς επιχειρηματικού κλίματος, αυξήθηκε αντίστοιχα η πίεση για την υιοθέτηση των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων από τα καπιταλιστικά κράτη.²³⁹

Η διαδικασία επέκτασης της κοσμοοικονομίας, όποτε υπάρχουν οιονεί μονοπωλιακές ηγετικές βιομηχανίες και συστολή της όταν το οιονεί μονοπώλιο χαλαρώνει, δύναται να παρασταθεί με μία ανοδική και μία καθοδική καμπύλη δυο χωριστών φάσεων, της Φάσης Α (επέκτασης) και της Φάσης Β (στασιμότητας). Ο κύκλος που φτιάχνουν μία Φάση Α και μία επακόλουθη Φάση Β ονομάζεται κύκλος *Kondratieff*, (από τον οικονομολόγο ο οποίος τη δεκαετία του 1920 περιέγραψε αυτό το φαινόμενο) και έχει διάρκεια ενός διαστήματος πενήντα-εξήντα ετών. Η ακριβής διάρκεια του εκάστοτε κύκλου βρίσκεται σε συνάρτηση με τη λήψη της κρατικής δέσμης μέτρων προκειμένου να αποτραπεί η Φάση Β, και καθορίζεται ιδιαίτερα από τα μέτρα με τα οποία

²³⁸ Leo Panitch & Sam Gindin, «Global finance and American Empire», *Socialist Register*, vol. 41, 2005, σ. 46-51. Robert Wade & Frank Veneroso, «The Asian crisis: The high debt model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex», *The New Left Review* 228, 1998, σ. 3-23.

²³⁹ Ένα παράδειγμα ενορχηστρωμένης παρέμβασης του ΔΝΤ στις αγορές νομίσματος, σε μία απόπειρα σταθεροποίησης των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών, αποτέλεσε η «Συμφωνία Plaza» που υπογράφηκε στις 22/9/1985 μεταξύ των χωρών του G5 (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Δυτική Γερμανία, Γαλλία και Ιαπωνία), η οποία επέτρεψε την τεχνητή υποτίμηση του δολαρίου έναντι του γεν και του μάρκου. Ο στόχος της υποτίμησης του δολαρίου ήταν αφενός η μείωση του αμερικανικού ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών (το οποίο είχε φθάσει στο 3,5% του ΑΕΠ) και αφετέρου η διέξοδος της αμερικανικής οικονομίας από την ύφεση των αρχών της δεκαετίας του 1980.

επιχειρείται η έξοδος από μία Φάση Β, με βάση κάποιες νέες ηγετικές βιομηχανίες, οι οποίες έχουν τη δυναμική να ξεκινήσουν μία νέα Φάση Α.²⁴⁰

Όταν κλείνει ένας κύκλος *Kondratieff*, η κατάσταση δεν επιστρέφει στο αρχικό σημείο, καθώς τα δεδομένα της Φάσης Β, προκειμένου εκείνη να λήξει και να επιστρέψει σε μία Φάση Α, αλλάζουν τις παραμέτρους του κοσμοσυστήματος. Οι αλλαγές εκείνες που επιλύουν το άμεσο (ή βραχυπρόθεσμο) πρόβλημα της ανεπαρκούς επέκτασης της κοσμοοικονομίας (καθώς η διαρκής επέκτασή της είναι ουσιώδης για την συσσώρευση κεφαλαίου) αποκαθιστούν μία μεσοπρόθεσμη ισορροπία, αλλά από την άλλη μεριά δημιουργούν μακροπρόθεσμα ζητήματα στο οικοδόμημα. Το αποτέλεσμα αυτό αποτελεί μία «πάγια τάση».²⁴¹

Η εξασφάλιση της κρατικής υπεροχής μπορεί να επέλθει αφενός με τη μεταμόρφωση της κοσμοοικονομίας σε κοσμοκρατορία, και αφετέρου με την απόκτηση της ηγεμονίας στους κόλπους του κοσμοσυστήματος. Εάν λοιπόν, με βάση τα παραπάνω, η κοσμοοικονομία της δεκαετίας του 1970 βρισκόταν σε μία μακρά Φάση Β του κύκλου *Kondratieff*, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αυτή αντιμετωπίστηκε με την εμφάνιση του Νεοφιλελευθερισμού στο προσκήνιο και τερματίστηκε με την εδραίωση του νεοφιλελεύθερου συστήματος; Η έναρξη της νέας Φάσης Α καθορίστηκε από την «Συναίνεση της *Washington*» της δεκαετίας του 1990, σηματοδοτώντας με αυτόν τον τρόπο το «Τέλος της Ιστορίας»;²⁴²

²⁴⁰ Immanuel Wallerstein, *Για να Καταλάβουμε τον Κόσμο μας: Εισαγωγή στην Ανάλυση Κοσμοσυστημάτων*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 59-64.

²⁴¹ Immanuel Wallerstein, *ό.π.*, σ. 146-155.

²⁴² Francis Fukuyama, *Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Ανθρώπος*, Λιβάνης, Αθήνα 1992.

Πηγές

A) Δημοσιευμένες αρχειακές πηγές:

I) Kornbluh Peter, *The Pinochet File: a Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, National Security Archive, The New Press, New York London 2013.

II) WIKILEAKS Public Library of US Diplomacy (Plus D)

The Kissinger Cables (1973-1976)

The Carter Cables (από το 1977)

The Carter Cables 2 (από το 1978)

The Carter Cables 3 (από το 1979)

Cablegate (2003-2010)

III) CIA.gov

IV) The National Security Archive

V) U.S. Department of State Archive

B) Τύπος:

I) *ABC World News Tonight* (1983-1987)

II) *Associated Press* (1984-1985)

III) *El Mercurio* [Santiago] (1970-1973)

IV) *Financial Times* [London] (1982)

V) *Guardian* [London] (1985)

VI) *New York Post* (1985-1987)

VII) *New York Times* (1982-1987)

VIII) *Newsweek* (1974-1982)

IX) *Philadelphia Inquirer* (1985-1986)

X) *The Economist* (1980)

XI) *USA Today* (1983)

XII) *Wall Street Journal* (1984-1987)

XIII) *Washington Post* (1978-1991)

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Βασιλειάδης Νίκος, *Πολιτιστική Διπλωματία. Ιστορική Αναδρομή. Ορισμοί, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών*, Αθήνα 2015.

Δαμηλάκου Μαρία, *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής: από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*, Αιώρα, Αθήνα 2015.

Φλιτούρης Λάμπρος Α., *Αποικιακές Αυτοκρατορίες, η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16^{ος}-20^{ος} αι.*, Ασίνη, Αθήνα 2015.

Ξένη Βιβλιογραφία*

Agamben Giorgio, *Κατάσταση Εξαιρέσης*, Πατάκης, Αθήνα 2018.

Alvaredo Facundo et al, *World Inequality Report 2018*, Harvard University Press, 2018.

Anderson Martin, *Revolution: The Reagan Legacy*, Harcourt Brace Jovanovich, New York 1988.

Anderson Perry, *Η Αμερικανική Εξωτερική Πολιτική και οι Διανοητές της*, Τόπος, Αθήνα 2017.

Armstrong Phillip, Glynn Andrew & Harrison John, *Capitalism Since World War II: The Making and Breaking of the long Boom*, Oxford 1991.

Ball Terence & Dagger Richard, *Πολιτικές Ιδεολογίες και δημοκρατικό ιδεώδες*, Τουρίκης, Αθήνα 2011.

Barry Deborah, Vergara Raul & Castro Jose Rodolfo, «Low Intensity Warfare': The Counterinsurgency Strategy for Central America», στο Hamilton Nora (εκδ.), *Crisis in Central America: Regional Dynamics and U.S. Policy in the 1980s.*, Boulder, Westview Press, Colorado 1988.

Baylis John & Smith Steve (επιμ.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Harvard University Press, Oxford 2001.

Bell Philip W., «Colonialism as a Problem in American Foreign Policy», *World Politics*, 5.1., 1952, σ. 86-109.

Benn Tony, *The End of an Era: Diaries 1980-1990*, Hutchinson, London 1992.

Berend Ivan T., *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20ου αιώνα: τα οικονομικά καθεστώτα από το laissez-faire στην παγκοσμιοποίηση*, Gutenberg, Αθήνα 2009.

* Συμπεριλαμβάνονται οι μελέτες ξένων συγγραφέων, οι οποίες έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, αλλά το όνομα του συγγραφέα καταγράφεται με ξενόγλωσσους χαρακτήρες, καθώς και οι ξενόγλωσσες μελέτες ελλήνων συγγραφέων.

- Berryman Phillip E., *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, University of Notre Dame Press, Indiana 1993, τ. 2.
- Biebricher Thomas, *The Political Theory of Neoliberalism*, Stanford University Press, Broadway 2019.
- Billig Michael, *Banal Nationalism*, SAGE Publications Ltd, London 1995.
- Birch Kean, *A Research Agenda for Neoliberalism*, Edward Elgar Publishing, U.K. 2017.
- Blum William, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since WWII*, Zed Books Ltd, London 1995.
- Boris Fausto, *A Concise History of Brazil*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Boron Atilio A., *Η Λατινική Αμερική και η γεωπολιτική του ιμπεριαλισμού*, Κουκίδα, Αθήνα 2021.
- Branford Sue & Kucinski Bernardo, *Debt Books: The U.S. Banks and Latin America*, Zed Books, London 1988.
- Brockett Charles, *Land, Power, and Poverty: Agrarian Transformation and Political Conflict in Central America*, Westview Press, Lexington 1990.
- Bulmer-Thomas Victor, *The Political Economy of Central America since 1920*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Burchardt Marian & Kim Gal (eds.), *Beyond Neoliberalism: social analysis after 1989*, Palgrave Macmillan, UK 2017.
- Cafruny Alan W., *A Ruined Fortress - Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe*, Rowman & Littlefield, Maryland 2003.
- Calvocoressi Peter, *Η Διεθνής Πολιτική μετά το 1945*, Τουρίκη, Αθήνα 2010, τ. Α' - Β'.
- Campbell John, *The Iron Lady: Margaret Thatcher, from Grocer's Daughter to Prime Minister*, Penguin Books, London, 2011, τ. 2.
- Chomsky Noam, *Τα ΜΜΕ ως όργανο κοινωνικού ελέγχου και επιβολής*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1997.
- Chomsky Noam, *Η Βιομηχανία Κατασκευής Υπηκόων*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1999.
- Chomsky Noam, *Η Νέα Παγκόσμια Τάξη*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1999.
- Chomsky Noam, *Κέρδος και Πολίτης*, Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- Chomsky Noam, *11/9 Υπήρχε Εναλλακτική;*, Άγρρα, Αθήνα 2001.
- Chomsky Noam & Barsamian David, *Προπαγάνδα και Κοινός Νους*, Λιβάνη, Αθήνα 2003.
- Chomsky Noam, *Πειρατές και Αυτοκράτορες, Παλιοί και Νέοι: Η Διεθνής Τρομοκρατία στον Πραγματικό Κόσμο*, Λιβάνη, Αθήνα 2004.

- Chomsky Noam, *Παρεμβάσεις*, Λιβάνη, Αθήνα 2007.
- Chomsky Noam, *Πως Λειτουργεί ο Κόσμος*, Κέδρος, Αθήνα 2013.
- Chomsky Noam, *Η Τρομοκρατία της Δύσης*, Ψυχογιός, Αθήνα 2014.
- Chomsky Noam, *Ρέκβιεμ για το Αμερικανικό Όνειρο: οι δέκα βασικές αρχές για τη συσσώρευση πλούτου και εξουσίας*, Πατάκη, Αθήνα 2017.
- CIA, «KUBARK» *Εγχειρίδιο Ανακριτικής και Αντικατασκοπείας*, Eurobooks, Αθήνα 2016.
- Clawson Dan & Clawson Mary Ann, *Reagan or Business? Foundations of the New Conservatism. The Structure of Power in America*, Simon & Schuster, New York 1987.
- Coatsworth John, «The Cold War in Central America, 1975-1991» στο Leffler Melvyn & Westad Odd Arne, (επιμ.), *Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, τομ. 3.
- Collins Robert M., *Transforming America: Politics and Culture in the Reagan Years*, Columbia University Press, New York 2007.
- Constable Pamela & Valenzuela Arturo, *A Nation of Enemies*, Norton, New York 1993.
- Cosgrave Patrick, *Thatcher: The First Term*, Bodley Head, London 1985.
- Crines Andrew, Heppell Timothy & Dorey Peter, *The Political Rhetoric and Oratory of Margaret Thatcher*, Palgrave Macmillan, London 2016.
- Critchlow Donald T., *The Conservative Ascendancy: How the Republican Right Rose to Power in Modern America*, University Press of Kansas, Kansas 2011.
- Delanty Gerrard, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, St. Martin's Press, New York 1995.
- Derounian-Stodola Kathryn Zabelle, *The Indian Captivity Narrative, 1550-1900*, Twayne's United States Authors Series, US 1987.
- Dicken Peter, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, Guilford Press, New York 2003.
- Dinges John, *The Condor Years: How Pinochet and His Allies Brought Terrorism to Three Continents*, The New Press, New York London 2004.
- Dixon Keith, *Οι Ευαγγελιστές της Αγοράς*, Πατάκης, Αθήνα 2000.
- Domitrovic Brian, *Econoclasts: The Rebels Who Sparked the Supply-Side Revolution and Restored American Prosperity*, Wilmington, Delaware 2009.
- Dumenil Gerard & Levy Dominique, «Neo-Liberal Dynamics: A New Phase?», σ. 4 ·Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy in an Age of Rising Inequality*, American Political Science Association, 2004, σ. 3.

Dumenil Gerard & Levy Dominique, «The Economics of US Imperialism at the Turn of the 21st Century», *Review of International Political Economy*, 11, 2004, σ. 657-676

Dunbar-Odom Donna, *Defying the Odds: Class and the Pursuit of Higher Literacy*, State University of New York Press, New York 2006.

Edwards Lee, *The Power of Ideas: The Heritage Foundation at 25 Years*, Jameson Books, Ottawa 1997.

Energy Information Administration, *Annual Energy Review 2001*, Washington: U.S. Department of Energy, 2002.

Ensalaco Mark, *Chile Under Pinochet: Recovering the Truth*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1999.

Evans Eric J., *Thatcher and Thatcherism*, Routledge, London 2018.

Falcoff Mark, «*The Apple of Discord: Central America in U.S. Domestic Politics*», American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1984, σ. 360-381.

Ferguson Thomas & Rogers Joel, *Right Turn: The Decline of the Democrats and the Future of American Politics*, Hill and Wang, New York 1986.

Fine Ben, Lapavistas Costas & Pincus Jonathan *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the Post-Washington Consensus*, Routledge, London 2001.

Fischer David Hackett, *The Great Wave: Price Revolutions and the Rhythm of History*, Oxford University Press, Oxford 1999.

Friedman Milton, *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, Chicago 1962.

Friedman Milton & Rose, *Free to Choose: A personal statement*, Mariner Books, New York 1990.

Friedman Milton & Rose, *Two Lucky People*, University of Chicago Press, Chicago 1998.

Friedman Milton, «Gradualism or Shock Treatment?», *Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 42, 2020, σ. 105-132.

Fukuyama Francis, *Το Τέλος της Ιστορίας και ο Τελευταίος Άνθρωπος*, Λιβάνης, Αθήνα 1992.

Galeano Eduardo, *Days and Nights of Love and War*, Monthly Review Press, New York 1993.

Galeano Eduardo, *Οι Ανοικτές Φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, Κουκίδα, Αθήνα 2008, τ. Α' - Β'.

Galeano Eduardo, *Μνήμη της Φωτιάς III. Ο αιώνας του ανέμου*, Πάπυρος, Αθήνα 2012.

Gardner Lloyd, *The Long Road to Baghdad*, New Press, New York 2008.

Gill Lesley, *The School of the Americas: Military Training and Political Violence in the Americas*, Duke University Books, New York 2004.

Gleijeses Piero, *Shattered Hope: The Guatemalan Revolution and the United States 1944-1955*, Princeton University Press, Princeton 1991.

Goodwin Matthew J., *New British Fascism: Rise of the British National Party*, Palgrave Macmillan, London 2011.

Gramsci Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence & Wishart, London 1971.

Grandin Greg, *Empire's Workshop: Latin America and the Roots of U.S. Imperialism*, Metropolitan Books, New York 2006.

Hadley Louisa & Ho Elizabeth (εκδ.), *Thatcher and After: Margaret Thatcher and Her Afterlife in Contemporary Culture*, Palgrave Macmillan, London 2010.

Haggard Stephan & Kaufman Robert, *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts and the State*, Princeton University Press, Princeton 1992.

Hall Peter, *Governing the Economy*, Oxford University Press, Oxford 1986.

Harvey David, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford 2003.

Harvey David, *Νεοφιλελευθερισμός: Ιστορία και Παρόν*, Καστανιώτης, Αθήνα 2007.

Harvey David, *Χώροι του Νεοφιλελευθερισμού: μια θεωρία της άνισης γεωγραφικής ανάπτυξης*, ΕΑΠ, Αθήνα 2020.

Hayek Friedrich Augustus, *Road to Serfdom*, Routledge, London 1976.

Hayek Friedrich Augustus, *The Constitution of Liberty*, University of Chicago Press, Chicago 1978.

Hayward Steven F., *The Age of Reagan: The Conservative Counterrevolution 1980-1989*, Crown Forum, New York 2010.

Heywood Andrew, *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*, Κριτική, Αθήνα 2013.

Hill Dilys M., *Domestic Policy in The Carter Years: The President and Policy Making*, St. Martin's Press, New York 1984.

Hiro Dilip, *The Middle East*, Prentice Hall, London 1996.

Hobsbawm Eric J., *Η Εποχή των Άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας (1914 - 1991)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

Hobsbawm Eric, *Παγκοσμιοποίηση, Δημοκρατία και Τρομοκρατία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

Howard Michael C., King John E., *The Rise of Neoliberalism in Advanced Capitalist Economies- A Materialist Analysis*, Palgrave Macmillan, London 2008.

Hudson Cheryl & Davies Gareth (εκδ.), *Ronald Reagan and the 1980s: Perceptions, Policies, Leagacies*, Palgrave Macmillan, London 2008.

Hudson Rex, «National Security» στο Haggerty Richard (εκδ.), *El Salvador: A Country Study*, Government Printing Office, Washington 1990.

Huneus Carlos, «Technocrats and Politicians in an Authoritarian Regime: The 'ODEPLAN BOYS' and the 'Gremialists' in the Pinochet's Chile», *Journal of Latin American Studies* 32, Issue 2, Cambridge University Press, Cambridge 2000, σ. 461-501.

Isaacs Arnold R., *Vietnam Shadows: The War, Its Ghosts, and Its Legacy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1997.

Isacson Adam & Olson Joy, *Just the Facts*, Latin America Working Group and Center for International Policy, Washington 1999.

Jackson Robert & Sorensen Georg, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, Gutenberg, Αθήνα 2006.

Jefferys Kevin, *Finest & Darkest Hours: the decisive events in British politics from Churchill to Blair*, Atlantic Books, London, 2002.

Jentleson Bruce, *With Friends Like These: Reagan, Bush and Saddam, 1982-1990*, W. W. Norton & Company, New York 1994.

Jonas Susanne, *The Battle for Guatemala: Rebels, Death Squads, and U.S. Power*, Westview Press, Lexington 1991.

Jonas Susanne, *Of Centaurs and Doves: Guatemala's Peace Process*, Westview Press, Lexington 2000.

Judt Tony, *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012.

Kagan Robert, *A Twilight Struggle: American Power and Nicaragua, 1977-1990*, Free Press, New York 1996.

Keegan John & Wheatcroft Andrew, *Who's Who in Military History: From 1453 to the Present Day*, Routledge, London 2001.

Kenworthy Eldon, «The Permanent Campaign's Impact on the U.S. Central American Policy» στο Coleman Kenneth & Herring George, *The Central American Crisis: Sources of Conflict and the Failure of U.S. Policy*, Scholarly Resources, Wilmington, Delaware 1991.

Kissinger Henry, *Διπλωματία*, Λιβάνης, Αθήνα 1995.

Klare Michael, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, Henry Holt, New York 2002.

Klein Naomi, *Το Δόγμα του Σοκ: η Άνοδος του Καπιταλισμού της Καταστροφής*, Λιβάνης, Αθήνα 2010.

Kornbluh Peter, "The Covert War", στο Walker Thomas (επιμ.), *Reagan Versus the Sandinistas: The Undeclared War on Nicaragua*, Westview Press, Colorado 1987.

Kornbluh Peter, *The Pinochet File: a Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, National Security Archive, The New Press, New York London 2013.

Kotz David M., *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism*, Harvard University Press, Cambridge 2015.

Marquez Gabriel Garcia, *Εκατό Χρόνια Μοναξιά*, Λιβάνης, Αθήνα 1979.

Martin David C. & Walcott John L., *Best Laid Plans: The Inside Story of America's War Against Terrorism*, Harper Collins Publishers, New York 1988.

Mazower Mark, *Σκοτεινή Ηπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

McSherry J. Patrice, «Tracking the Origins of a State Terror Network: Operation Condor», *Latin American Perspectives*, vol. 29, no. 1, 2002, σ. 38-60.

McQuaid Kim, *Big Business and Presidential Power from FDR to Reagan*, William Morrow and Company, New York 1982.

Meller Patricio, *The Unidad Popular and the Pinochet Dictatorship: A Political Economy Analysis*, Palgrave Macmillan, London 2000.

Miller Alan S., «Energy Policy from Nixon to Clinton: From Grant Provider to Market Facilitator», *Environmental Law* 25, αρ. 3, 1995, σ. 715-731.

Milne Seumas, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War Against the Miners*, Verso, London 2004.

Munoz Heraldo, *The Dictator's Shadow: Life Under Augusto Pinochet*, Basic Books, New York 2008.

Neruda Pablo, *Εκλογή από το Έργο του*, Α. Καραβιά, Αθήνα 1972.

Neruda Pablo, *Παρακίνηση σε Νιξοκτονία και Εγκώμιο στη Χιλιανή Επανάσταση*, Αθήνα 1973.

Neruda Pablo, *Ωδές στα καθημερινά και τα ασήμαντα*, Νιάρχος, Αθήνα 1981.

Neruda Pablo, *Νέες Ωδές στα καθημερινά και τα ασήμαντα*, Νιάρχος, Αθήνα 1981.

Neruda Pablo, *Τρίτο Βιβλίο των Ωδών*, Νιάρχος, Αθήνα 1981.

Neruda Pablo, *Γενικό Ασμα*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2004.

Newson David D., *The Imperial Mantle. The United States, Decolonization and the Third World*, Indiana University Press, Indianapolis 2001.

Nunn Heather, *Thatcher, Politics and Fantasy: The Political Culture of Gender and Nation*, Lawrence and Wishart, London 2002.

O' Cleireacain Seamus, *Third World Debt and International Public Policy*, Praeger, New York 1990.

Olson William & Groom A.J.R., *International Relations Then and Now*, Routledge, U.K. 1991.

Panitch Leo & Gindin Sam, «Global finance and American Empire», *Socialist Register*, vol. 41, 2005, σ. 46-81.

Pastor Robert, *Condemned to Repetition: The United States and Nicaragua*, Princeton Press, Princeton 1987.

Patricio Silva, *In the Name of Reason - Technocrats and Politics in Chile*, Pennsylvania University Press, Pennsylvania 2008.

Perkins John, *Confessions of an Economic Hit Man*, BK, USA 2004.

Peschek Joseph G., *Policy Planning Organizations: Elite Agendas and America's Rightward Turn*, Temple University Press, Philadelphia 1987.

Phillips-Fein Kim, *Invisible Hands: The Making of the Conservative Movement from the New Deal to Reagan*, W.W. Norton, New York 2009.

Pikkety Thomas, Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality & the Changing Structure of Political Conflict (Evidence from France, Britain and the US, 1948-2017), Working Paper Series N° 2018/7, 2018.

Polanyi Karl, *The Great Transformation*, Boston, Beacon Press, 1954.

Pollin Robert, *Contours of Descent*, Verso, London 2003.

Ransom David, «Ford Country: Building an Elite for Indonesia», *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, Rampant Press, California 1975.

Reuss Alejandro, *Capitalist Crisis and Capitalist Reaction: The Profit Squeeze, the Business Roundtable, and the Capitalist Class Mobilization of the 1970s*, University of Massachusetts, Massachusetts 2013.

Robertson Brian David, *Loss of Confidence: Politics and Policy in the 1970s*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1998.

Roger Louis William, «American Anti-Colonialism and the Dissolution of the British Empire», *International Affairs* 61.3., 1985, σ. 395-420.

Rubin Barry, «Reagan Administration Policymaking and Central America», στο Leiken Robert (επιμ.), *Central America: Anatomy of Conflict*, Pergamon Press, New York 1984.

Russell Mead Walter, *Mortal Splendor: The American Empire in Transition*, Houghton Mifflin, New York 1987.

Said W. Edward, *Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός*, Νεφέλη, Αθήνα 1996.

Said W. Edward, *Οριενταλισμός*, Νεφέλη, Αθήνα 1996.

Schulz Donald & Graham Douglas, *Revolution and Counterrevolution in Central America and the Caribbean*, Westview Press, Lexington 1984.

Scott Catherine V., *Neoliberalism and U.S. Foreign Policy: From Carter to Trump*, Palgrave Macmillan, New York 2018.

Scott Peter Dale, *The Road to 9/11: Wealth, Empire, and the Future of America*, University of California Press, California 2007.

Shah Sonia, *Crude - Η Ιστορία του Αργού Πετρελαίου*, Άγρρα, Αθήνα 2008.

Silva Eduardo, *The State and Capital in Chile: Business Elites, Technocrats, and Market Economics*, Westview Press, Colorado 1996.

Silva Patricio, «Intellectuals, Technocrats, and Social Change in Chile: Past, Present, and Future Perspectives» στο *In the Legacy of Dictatorship: Political, Economic, and Social Change in Pinochet's Chile*, (εκδ.) Angel Alan & Pollack Benny, Institute of Latin American Studies, University of Liverpool, Liverpool 1993.

Slotkin Richard, *Regeneration Through Violence: The Mythology of the American Frontier, 1600–1860*, University of Oklahoma Press, Oklahoma 1973.

Slotkin Richard, *Gunfighter Nation: Myth of the Frontier in Twentieth-Century America*, University of Oklahoma Press, Oklahoma 1998.

Soederberg Susanne, Menz Georg, Cerny Philip, *Internalizing Globalization. The Rise of Neoliberalism and the Decline of National Varieties of Capitalism*, Palgrave Macmillan, U.K. 2005.

Springer Simon, Birch Kean, MacLeavy Julie (επιμ.), *The Handbook of Neoliberalism*, Routledge International Handbooks, London 2020.

Starr-Deelen Donna G., *Presidential Policies on Terrorism From Ronald Reagan to Barack Obama*, Palgrave Macmillan, New York 2014.

Steans Jill & Pettiford Lloyd, Dietz Thomas, *Εισαγωγή στη Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων*, Τουρική, Αθήνα 2010.

Steding William, *Presidential Faith and Foreign Policy: Jimmy Carter the Disciple and Ronald Reagan the Alchemist*, Palgrave Studies in Religion, Politics, and Policy, US 2014.

Stephanson Anders, *Manifest Destiny: American Expansion and the Empire of Right*, Hill and Wang Critical Issues, New York 1995.

Stiglitz Joseph, *Η Μεγάλη Αυταπάτη*, Λιβάνης, Αθήνα 2003.

Stockman David A., *The triumph of Politics: Why the Reagan Revolution Failed*, Harper & Row, New York 1986.

Stokes Susan C., *Mandates and Democracy, Neoliberalism by surprise in Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy*, Political Science & Politics, Vol. 37, Issue 3, 2004, σ. 525.

Taylor Stan, *The National Front in English Politics*, Macmillan Press Ltd, London 1982.

Thatcher Margaret, *The Downing Street Years*, HarperCollins, U.K. 1993.

Thompson Nickolas, *The Hawk and the Dove: Paul Nitze, George Kennan and the History of Cold War*, Henry Holt and Co., New York 2009.

Toussaint Eric, *Ο Νεοφιλελευθερισμός από της απαρχές του ως της μέρες της*, Τόπος, Αθήνα 2012.

Vaky P. Viron, «Reagan's Central American Policy: An Isthmus Restored», στο Leiken Robert (επιμ.), *Central America: Anatomy of Conflict*, Pergamon Press, New York 1984.

Valdes Juan Gabriel, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

Valenzuela Arturo, *The Breakdown of Democratic Regimes: Chile*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1978.

Verdugo Patricia, *Chile, Pinochet and the Caravan of Death*, North-South Center Press, Miami 2001.

Viotti Paul & Kauppi Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Macmillan publishing company, London 2013.

Vogel David, *Fluctuating Fortunes: The Political Power of Business in America*, Basic Books, New York 1989.

Wade Robert & Veneroso Frank, «The Asian crisis: The high debt model versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex», *The New Left Review* 228, 1998, σ. 3-23.

Wallerstein Immanuel, *Η Παρακμή της Αμερικανικής Ισχύος*, Εξάντας, Αθήνα 2005.

Wallerstein Immanuel, *Για να Καταλάβουμε τον Κόσμο μας: Εισαγωγή στην Ανάλυση Κοσμοσυστημάτων*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009.

Wallerstein Immanuel, *Ευρωπαϊκός Οικουμενισμός: η ρητορική της δύναμης*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2010.

Wallerstein Immanuel, *Σύγκρουση Πολιτισμών; Η Μεγάλη Εικόνα και το Μελλοντικό Σύστημα*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2011.

Wapshott Nicholas, *Ronald Reagan and Margaret Thatcher: a political marriage*, Sentinel, New York 2007.

Weschler Lawrence, *A Miracle, a Universe: Stelling Accounts with Torturers*, Pantheon Books, New Work 1990.

Whalen Lachlan, *Γραφή και Αντίσταση. Βόρεια Ιρλανδία: απελευθερωτικός αγώνας και τα γραπτά της φυλακής*, Δαίμων του Τυπογραφείου, Αθήνα 2008.

Wiarda Howard, *Rift and Revolution: The Central America Imbroglia*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington 1984.

Williamson John (εκδ.), *The Political Economy of Policy Reform*, Peterson Institute for International Economics, Washington 1994.

Woodward Bob, *Shadow: Five Presidents and the Legacy of Watergate*, Simon & Schuster, New York 1999.

World Commission on the Social Dimension of Globalization, *A Fair Globalization: Creating Opportunities for All*, International Labor Office, Geneva 2004.

Yegrin Daniel & Stanislaw Joseph, *The commanding Heights: The Battle Between Government and Market Place that is Remaking the Modern World*, Simon & Schuster, New York 1999.

Yegrin Daniel, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*, Simon & Schuster, New York 1991.

Young John W., *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου 1945-1991*, Πατάκης, Αθήνα 2002.

Zinn Howard, *Ιστορία του Λαού των Ηνωμένων Πολιτειών: μια κοινωνική ιστορία της Αμερικής από την εποχή του Κολόμβου ως τις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, Αιώρα, Αθήνα 2009.